ВІСНИК
КИЇВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

ISSN 1728-2195

ЮРИДИЧНІ НАУКИ **2(113)/2020**

Засновано 1958 року

Представлено дослідження актуальних питань теорії права, історії права, філософії права, а також галузевих правових дисциплін, зокрема, конституційного, цивільного, трудового, кримінального, господарського, екологічного, фінансового, адміністративного, земельного, аграрного, медичного, інформаційного права, права інтелектуальної власності, права соціального забезпечення; питання процесуального права, зокрема, цивільного, господарського, адміністративного та кримінального процесу, а також судоустрою; окремі аспекти порівняльно-правових досліджень, а також досліджень у сфері міжнародного та європейського права

Для наукових працівників, практиків, викладачів, аспірантів, студентів.

The issue covers research on the history of the theory of law, history of law, philosophy of law, as well as various fields of law, in particular, constitutional law, civil law, labor law, criminal law, economic law, environmental law, financial law, administrative law, medical law, land law, agrarian law, law of intellectual property and social security law; issues of procedural law, especially, civil procedure, commercial procedure, administrative procedure and criminal procedure likewise judiciary; additionally, certain aspects of comparative legal research and research in international law and European law.

The issue is intended for researchers, legal practitioners, students.

ГОЛОВА РЕДАКЦІЙНОЇ РАДИ

І.С. Гриценко, д-р юрид. наук, проф. (Україна)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

К.Х. (Ремко) Ван Реє, д-р юрид. наук, проф. (Нідерланди) (гол. ред.); І.О. Ізарова, д-р юрид. наук, доц. (Україна) (заст. гол. ред.); І.С. Сахарук, канд. юрид. наук (Україна) (відп. секр.); Т. Гофман, д-р юрид. наук, доц. (Естонія); Ф. Гаскон-Інхаусті, д-р юрид. наук (Іспанія); Р.Ю. Гревцова, канд. юрид. наук, доц. (Україна); Н.Л. Губерська, д-р юрид. наук, проф. (Україна); Т. Давуліс, д-р юрид. наук, проф. (Литва); Л. Ерво, д-р юрид. наук, проф. (Швеція); Т.О. Дідич, д-р юрид. наук, доц. Україна); І.А. Діковська, д-р юрид. наук, доц. (Україна); О.А. Заярний, д-р юрид. наук, доц. (Україна); Т.Г. Ковальчук, канд. юрид. наук, доц. (Україна); А.О. Кодинець, д-р юрид. наук, доц. (Україна); О.В. Кологойда, д-р юрид. наук, проф. (Україна); О.Л. Кучма, д-р юрид. наук, доц. (Україна); М.А. Лупой, д-р права (Італія); О.В. Марцеляк, д-р юрид. н аук, проф. (Україна); І.А. Мацелюх, д-р юрид. наук, доц. (Україна); В.В. Носік, д-р юрид. наук, проф., член-кор. НАПрН України; О.О. Отраднова, д-р юрид. наук, проф. (Україна); Н.Б. Пацурія, д-р юрид. наук, проф. (Україна); С.В. Прилуцький, д-р юрид. наук, доц. (Україна); В.В. Радзивлюк, д-р юрид. наук, проф. (Україна); В.В. Рєзнікова, д-р юрид. наук, проф. (Україна); І.О. Ромащенко, канд. юрид. наук (Україна); Е. Сільвестрі, д-р права, проф. (Італія); О.В. Стрельцова, д-р юрид. наук, доц. (Україна); А. Узелац, д-р юрид. наук, проф. (Хорватія)

Адреса редколегії

Юридичний факультет, вул. Володимирська, 60, Київ, Україна, 02017
☎ (38044) 239 31 67
E-mail: visnyk.knu.law@gmail.com
Web: http://visnyk.law.knu.ua/

Затверджено

Вченою радою юридичного факультету
22.06.20 (протокол №18)

Включено

до Переліку наукових фахових видань України (категорія "Б"),
галузь науки – юридична, код (шифр) спеціальності – 081
Наказ Міністерства освіти і науки України № 409 від 17 березня 2020 р.

Зареєстровано

Міністерством юстиції України.
Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації
КВ № 16528-5000Р від 19.04.10
КВ №24096-13936Р від 31.07.19

Засновник та видавець

Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет".
Свідоцтво внесено до Державного реєстру
ДК № 1103 від 31.10.02

Адреса видавця

ВПЦ "Київський університет" (кімн. 43),
б-р Т. Шевченка, 14, Київ, Україна, 01030
☎ (38044) 239 31 72, 239 32 22; факс 239 31 28

© Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
ВПЦ "Київський університет", 2020

BULLETIN

OF TARAS SHEVCHENKO NATIONAL UNIVERSITY OF KYIV

ISSN 1728-2195

LEGAL STUDIES **2(113)/2020**

Founded in 1958

The issue covers research on the history of the theory of law, history of law, philosophy of law, as well as various fields of law, in particular, constitutional law, civil law, labor law, criminal law, economic law, environmental law, financial law, administrative law, medical law, land law, agrarian law, law of intellectual property and social security law; issues of procedural law, especially, civil procedure, commercial procedure, administrative procedure and criminal procedure likewise judiciary; additionally, certain aspects of comparative legal research and research in international law and European law.

The issue is intended for researchers, legal practitioners, students.

Представлено дослідження актуальних питань теорії права, історії права, філософії права, а також галузевих правових дисциплін, зокрема, конституційного, цивільного, трудового, кримінального, господарського, екологічного, фінансового, адміністративного, земельного, аграрного, медичного, інформаційного права, права інтелектуальної власності, права соціального забезпечення; питання процесуального права, зокрема, цивільного, господарського, адміністративного та кримінального процесу, а також судоустрою; окремі аспекти порівняльно-правових досліджень, а також досліджень у сфері міжнародного та європейського права

Для наукових працівників, практиків, викладачів, аспірантів, студентів.

HEAD of the EDITORIAL COUNCIL	**Prof. I. Hrytsenko, Doctor of law (Ukraine)**
EDITORIAL BOARD	**Prof. Cornelis Hendrik (Remco) Van Rhee (the Netherlands) (Editor-in-Chief); Dr. Izarova Iryna (Deputy Editor-in-Chief) (Ukraine); Sakharuk Iryna (PhD, Managing Editor) (Ukraine); Dr. Gascón-Inchausti Fernando (Spain); Assoc. Prof. Hrevtsova Radmyla (Ukraine); Prof. Huberska Natalia (Ukraine); Dr. Hoffman Thomas (Estonia); Dr. Davulis Tomas (Lithuania); Prof. Ervo Laura (Sweden); Dr. Didych Taras (Ukraine); Dr. Dikovska Iryna (Ukraine); Dr. Zaiarnyi Oleg (Ukraine); Assoc. Prof. Kovalchuk Tetiana (Ukraine); Dr. Kodynets Anatolii (Ukraine); Prof. Kolohoida Oleksandra (Ukraine); Dr. Kuchma Olha (Ukraine); Assoc. Prof. Lupoi Michele Angelo (Italy); Prof. Martselyak Oleg (Ukraine); Dr. Matseliukh Ivanna (Ukraine); Prof. Nosik Volodymyr (Ukraine); Dr. Otradnova Olesia (Ukraine); Prof. Patsuriia Nino (Ukraine); Dr. Prylutskyi Serhii (Ukraine); Prof. Radzyviliuk Valeria (Ukraine). Prof. Rieznikova Victoria (Ukraine); Romashchenko Ivan (PhD) (Ukraine); Prof. Silvestri Elisabetta (Italy); Dr. Strieltsova Olha (Ukraine); Prof. Uzelac Alan (Croatia)**

Editorial address	**Faculty of Law, 60 Volodymyrska Street, Kyiv, Ukraine, 02017 Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine, 03022, Kyiv, phone: 38 044 239-31-67; E-mail: visnyk.knu.law@gmail.com Web: http://visnyk.law.knu.ua/**
Approved by	**the Academic Board of the Faculty of Law, Taras Shevchenko National University of Kyiv (Protocol 18 of 22 June 2020)**
Accreditation	**The journal is included in the "List of Scientific Professional Editions of Ukraine" (Decree of the Ministry of Education and Science of Ukraine № 409 dated 17th March 2020)**
Registration	**the Ministry of Justice of Ukraine Registration certificate КВ № 16528-5000P dated 19 April 2010 Registration certificate КВ No. 24096-13936P dated 31 July 2019**
Publisher	**Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine Publishing center "Kyiv University". DK №1103 of 31.10.02**
Address of publisher	**Kyiv University Publishing and Printing Center (off. 43), 14, Taras Shevchenka blv., Kiev, 01030, Ukraine, ☎ (38044) 239 31 72, 239 32 22; fax 239 31 28**

**© Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine,
Publishing center "Kyiv University", 2020**

ЗМІСТ

Акулов Ю.
Специфіка нормативно-правового регулювання обмеження майнових прав на твори в Україні 5

Дмитрик А., Ілюшик О.
Соціальна функція в системі функцій держави 8

Коваленко Т.
Адаптація українського законодавства у сфері запобігання змінам клімату
до Acquis Communautaire Європейського Союзу..... 12

Копиця М.
До питання про державну підтримку та публічне адміністрування в аграрному праві України 18

Корнілова Ж.
Структура реалізації державної економічної політики України 23

Коцюруба А.
Примирні процедури в цивільному судочинстві України..... 28

Кравченко М.
Право людської гідності крізь призму німецької правової доктрини 33

Крижевський А., Дерій О.
Міграційна політика в середньовічній та ранньомодерній Україні (X – середина XVIII ст.):
історико-правовий аспект..... 39

Панченко М.
Дисциплінарна відповідальність адвоката у разі неправомірного співробітництва
із правоохоронними органами 44

Плескач М.
Співвідношення життєво важливих інтересів людини, суспільства та держави
у контексті адміністративно-правового забезпечення кібернетичної безпеки..... 47

Сахарук І.
Соціальний діалог як основа реалізації концепції гідної праці 56

Терех О.
Альтернативні способи розв'язання трудових спорів: практика України та ЄС 61

Шибко Р.
Особливості правового становища виробників сировини для дитячого харчування..... 66

Якубович І.
Поняття та особливості договору складського зберігання зерна..... 71

Інформація про авторів..... 76

CONTENTS

Akulov Yu.
Legal Regulation for the Restriction on Property Rights to Works in Ukraine 5

Dmytryk A., Ilyushyk O.
A Social Function in the System of State Functions 8

Kovalenko T.
The Adaptation of Ukrainian Legislation on Climate Changes to the Acquis Communautaire of the European Union 12

Kopytsia M.
On the Issue of State Support and Public Administration in Agricultural Law of Ukraine 18

Kornilova J.
The Structure of the State Economic Policy of Ukraine Implementation 23

Kotsiuruba A.
Conciliation Procedures in Civil Proceedings in Ukraine 28

Kravchenko M.
Human Dignity through the Prism of the German Legal Doctrine 33

Kryzhevskyi A., Derii O.
Migration Policy in Medieval and Early Modern Ukraine (X – middle XVIII century): Historical and Legal Aspects 39

Panchenko M.
The Advocate's Disciplinary Responsibility for Wrongful Cooperation with Law-enforcement Bodies 44

Pleskach M.
The Correspondence of the Person's, Society's and the State's Important Interests through the Prism of Administrative and Legal Insuring of Cyber Security 47

Sakharuk I.
A Social Dialogue as the Basis for the Concept of Decent Work Implementation 56

Terekh O.
Alternative Ways to Resolve Labor Disputes: Practice of Ukraine and the EU 61

Shybko R.
The Legal Status of Producers of Raw Materials for Baby Food 66

Iakubovych I.
Warehouse Storage of Grain Contract: its Concept and Specifics 71

The information about the authors 76

Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv.
Legal Studies, 2020; 2 (113): 5-8
УДК: 347.78
DOI: https:doi.org/10.17721/1728-2195/2020/2.113-1

ISSN 1728-2195
© Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Publishing center "Kyiv University", 2020

Ю. Акулов, асп.
ORCID ID: 0000-0002-6710-140X
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

СПЕЦИФІКА НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ОБМЕЖЕННЯ МАЙНОВИХ ПРАВ НА ТВОРИ В УКРАЇНІ

Проаналізовано окремі питання й особливості нормативно-правового регулювання обмеження майнових прав автора на твори в Україні крізь призму європейських і міжнародних підходів, а також законодавство України, міжнародні та європейські нормативні джерела щодо урегульованості безпосередньо випадків законного вільного використання твору автора й обмеження його майнових прав на твір як наслідок його інтелектуальної діяльності.

Досліджено чинні міжнародні договори, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, що визнані частиною національного законодавства України та кодифіковані, а також інші нормативно-правові акти, прийняті на виконання положень Конституції та міжнародних угод із метою визначення особливостей нормативної узгодженості термінології у сфері обмеження майнових прав автора на твори в Україні.

Виокремлено основні неточності та прогалини у правовому регулюванні обмеження майнових прав на твори й вільне використання творів як об'єкта авторських прав. Виявлено, що у підході українського законодавця існує певна непослідовність між положеннями Закону України "Про авторське право і суміжні права" і положеннями ЦК України, які використовують у тотожних розуміннях поняття "вільне використання творів", "обмеження майнових прав", "винятки та обмеження в майнових правах", "правомірне використання твору без згоди автора", що не відповідає міжнародному досвіду. Зроблено висновки щодо вдосконалення законодавства задля уникнення зазначених проблем і висвітлено європейський досвід, що може бути імплементований в українське законодавство.

Ключові слова: майнові права на твори, обмеження прав автора на твір, вільне використання творів, випадки вільного використання творів, триступеневий тест (three-step test), міжнародні договори, що регулюють питання обмеження майнових прав на твори в Україні.

ВСТУП. Творча робота автора як в Україні, так і за її межами підлягає особливому правовому захисту. Саме тому питання обмеження майнових прав авторів та їхніх правонаступників, пов'язаних зі створенням і використанням творів науки, літератури і мистецтва, потребує ретельного підходу до вивчення правової регламентації. З огляду на це інтерес становить порівняльний аналіз такого підходу, що простежується в міжнародно-правових джерелах, імплементованих Україною, та національному законодавстві, яке має їм відповідати. Ураховуючи специфіку термінології у сфері обмеження майнових прав на твори, що закріплена в національному законодавстві та міжнародних нормативно-правових актах, які є обов'язковими для України, і визначеність переліку випадків такого обмеження, потребують глибокого дослідження положення й особливості нормативно-правового регулювання відносин у зазначеній сфері.

Автор статті аналізує основні національні, міжнародні та європейські нормативно-правові джерела з метою уніфікації нормативного визначення термінології у сфері обмеження майнових прав авторів на твори в Україні. При цьому автор досліджує, окрім нормативних українських і міжнародних джерел, що регламентують випадки та порядок обмеження майнових авторських прав на твір, ще й судову практику, що встановилася у процесі застосування зазначених норм, а також доктринальне тлумачення спеціалістів у галузі авторського права як додаткове джерело.

У статті детально аналізується нормативний підхід до розуміння понять *вільне використання творів, обмеження майнових прав, винятки й обмеження в майнових правах, правомірне використання твору без згоди автора* та надаються їхні оцінка і характеристика.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості врегулювання обмежень *майнових прав на твори в Україні*, їхня визначеність були об'єктом численних наукових розвідок як вітчизняних, так і зарубіжних науковців. При цьому безпосередньо до проблематики вільного використання майнових прав або встановлення обмежень на майнові права на твори автора зверталися Орлюк О., Дроб'язко В., Троцька В., Заєць О., Татарнікова А., Соболь М., Сударікова С., Сенфтлебен М., Штефан А. та ін.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ. Фундаментальні засади правового закріплення майнових прав на твори в Україні відображені в Конституції України (далі по тексту – Конституція). Наприклад, у ч. 2 ст. 41 Конституції визначено право кожного володіти, користуватися і розпоряджатися результатами своєї інтелектуальної та творчої діяльності. Також у ч. 2 ст. 54 Конституції громадянам гарантується свобода літературної, художньої, наукової творчості, захист інтелектуальної власності, їхніх авторських прав, моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності. Кожен громадянин має право на результати своєї інтелектуальної, творчої діяльності. Ніхто не може використовувати або поширювати їх без його згоди, крім винятків, установлених законом [1]. Фактично Конституція гарантує автору непорушність його майнового права на твори як об'єкти його інтелектуальної власності, але водночас передбачає наявність окремих винятків або обмежень, які мають бути закріплені законодавчо.

До законодавства, яке регулює питання обмеження майнових прав на твори в Україні, варто віднести:

1. чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України (визначені частиною національного законодавства України згідно із ч. 1 ст. 9 Конституції);

2. кодифіковані та інші нормативно-правові акти, прийняті на виконання положень Конституції.

Починаючи з міжнародно-правових нормативних документів, варто зазначити: попри те, що акти Європейського Союзу (наприклад директиви) не є обов'язковими для виконання Україною, адже розповсюджуються лише на країни-члени Європейського Союзу, вони є орієнтиром для вдосконалення вітчизняного законодавства у сфері авторського права і суміжних прав, що підтверджено положеннями Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу та Угодою про асоціацію, ратифікованою у 2014 році.

© Акулов Ю., 2020

Окремо зазначимо Директиву 2001/29/ЄС Європейського парламенту та Ради від 22 травня 2001 року "Про гармонізацію певних аспектів авторського права та суміжних прав у інформаційному суспільстві", яка у ст. 5 визначає винятки або обмеження прав на відтворення, повідомлення до загального відома творів і право надавати доступ публіці до інших об'єктів, що можуть установлюватися країнами-членами Європейського Союзу [2].

До основних міжнародно-правових актів, ратифікованих Україною, які стосуються правового регулювання обмеження майнових прав на твори, належать:

1. *Бернська конвенція про охорону літературних і художніх творів* [3]. Цією конвенцією про охорону літературних і художніх творів установлено обмеження виключного права автора літературних і художніх творів щодо вільного:

– використання цитат із літературних або художніх творів, включаючи цитування статей із газет і журналів (як огляду преси), що правомірно зроблено доступним для загального відома (у тому випадку, коли будуть дотримані добрі звичаї та обсяг, що розкриває мету такого цитування);

– використання літературних або художніх творів як ілюстрацій у виданнях, радіо- і телевізійних передачах і звукозаписах або зображення навчального характеру, що правомірно зроблено доступним для загального відома (у тому випадку, коли будуть дотримані добрі звичаї та обсяг, що розкриває мету такого використання). Таке використання має бути передбачено законодавством країн-учасників Бернської конвенції або спеціальними угодами між ними.

Принцип вільного доступу до літературних або художніх творів, що є обмеженням майнових прав автора вказаних творів, можна знайти й у положеннях ч. 2 ст. 9 Бернської конвенції. Відповідно автори користуються виключним правом дозволяти відтворення літературних і художніх творів будь-яким чином і в будь-якій формі. За законодавством країн-членів ЄС (членів Бернської конвенції) для охорони прав авторів на їхні літературні й художні твори зберігається право дозволяти відтворення їхніх творів у певних особливих випадках за умови, що таке відтворення не завдає шкоди нормальному використанню твору й не зачіпає у будь-який необґрунтований спосіб законні інтереси автора.

Наведена вище норма відображує триступеневий тест (*three-step test*), який містить три головні вимоги до обмеження прав автора:

– Обмеження може відбуватись лише у виключних особливих випадках. Такі випадки передбачаються законом, а не визначаються самим користувачем твору. Їхній перелік є чітким із встановленими межами дозволеного та правомірного [4, с. 69].

– Відсутність шкоди для нормального використання твору, тобто завданої автору вільним використанням його твору. Це традиційно пов'язують із економічною конкуренцією [5, с. 194]. Автор не має втрачати прибутки від реалізації свого твору, незважаючи на загальний доступ до такого твору. Вільне використання твору третіми особами не має спричиняти конкуренцію власнику авторських прав на нього.

– Відсутність ущемлення у будь-який необґрунтований спосіб законних інтересів автора. Превалювання суспільних інтересів над реалізацією прав на твір автором чи іншою особою, що має авторське право, якщо воно спричиняє негативний вплив на неї чи перешкоджає такій реалізації, можливе лише в надзвичайних випадках, але зазвичай не допускається.

Проте в українському законодавстві зазначений тест має досить декларативний характер і не відображує суть положень Бернської конвенції. Наприклад для того, щоб установити, чи є певне використання твору порушенням або ж таким, що підпадає під дію обмежень прав автора на твір, суд має дотримуватися конкретного переліку випадків використання, які допускаються як обмеження авторських прав, а не критерії, визначені триступеневим тестом.

2. *Договір Всесвітньої організації інтелектуальної власності про авторське право*, прийнятий Дипломатичною конференцією 20 грудня 1996 року. У вказаному Договорі міститься ст. 10 під назвою "Обмеження і винятки", що посилається на випадки, які не завдають шкоди нормальному використанню твору і невиправдано не обмежують законних інтересів автора [6].

3. *Договір Всесвітньої організації інтелектуальної власності про виконання і фонограми*, прийнятий Дипломатичною конференцією 20 грудня 1996 року. Цей документ у ст. 6 прописує, що дозвіл виконавця на ефірне мовлення і сповіщення для загального відома незаписаних виконань не потрібен у тому випадку, коли такі виконання вже передавались у ефір [7].

4. *Угода про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності*. Статтею 13 під назвою "Обмеження і винятки" установлено, що члени Угоди дотримуються обмежень і винятків стосовно виключних прав за певних особливих випадків, які не суперечать звичайному використанню твору й не завдають надмірної шкоди законним інтересам власника прав [8].

5. *Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії та їхніми державами-членами, з іншої сторони* (далі по тексту – Угода про асоціацію), яка набула чинності для України з 01.09.2014 року. Статтями 157–192 глави 9 "Інтелектуальна власність" розділу IV Угоди про асоціацію врегульовано питання відмінного від чинного на сьогодні та закріпленого в законодавстві України (Закон України "Про авторське право і суміжні права" [10]) переліку творів, які не є об'єктами авторського права. Також установлено випадки й особливості вільного використання творів і обмеження майнових прав автора в результаті такого використання.

Однак набуття чинності Угоди про асоціацію не передбачає прямої дії вказаних норм, а лише поетапну імплементацію їх у законодавство України. Наразі на виконання положень Угоди про асоціацію у Верховній Раді України були зареєстровані два законопроєкти нових редакцій закону "Про авторське право і суміжні права" (№ 10143 та 10143-1), проте обидва були відкликані. Це свідчить, що триває пошук нормативного забезпечення в законодавстві України, яке б усунуло розбіжності з Угодою про асоціацію.

Що ж до безпосередньо національного законодавства України у сфері обмеження майнових прав на твори, необхідно зазначити, що його основи становить *Цивільний кодекс України* (далі по тексту – ЦК України) [9] та *Закон України "Про авторське право і суміжні права"* [10]. Причому, ураховуючи навіть те, що останній було прийнято раніше за ЦК України, існує неузгодженість у термінології з досліджуваного питання.

Частина 2 ст. 424 ЦК України визначає виключне право законодавця встановлювати *винятки та обмеження* в майнових правах інтелектуальної власності за умови, що такі обмеження та винятки не створюють істотних перешкод для нормальної реалізації майнових прав інтелектуальної власності та здійснення законних інтересів суб'єктів цих прав.

ЦК України у ст. 443 установлює, що використання твору здійснюється лише за згодою автора, крім випадків *правомірного використання твору* без такої згоди, прописаних у ЦК України та інших законах. Стаття 444

ЦК України безпосередньо встановлює перелік випадків обмеження прав автора на твір, а саме:

- використання цитат із правомірно опублікованого твору або ілюстрацій, призначених для навчання, за умови дотримання звичаїв, зазначення джерела запозичення та імені автора, якщо воно вказане в такому джерелі, в обсязі, виправданому поставленою метою;
- для відтворення в судовому й адміністративному провадженні в обсязі, виправданому цією метою;
- в інших випадках, передбачених законом.

Отже, законодавець залишив за собою право розширити перелік в інших спеціальних нормативно-правових актах. Зазначені вище положення ЦК України також дублюються у схожій варіації в Законі України "Про авторське право і суміжні права", ч. 1, 7, ст. 21 (*випадки вільного використання творів*).

Окремо у ч. 6 ст. 15 Закону України "Про авторське право і суміжні права" визначено, що *обмеження майнових прав*, установлені ст. 21–25 даного Закону, здійснюються за умови, що вони не завдаватимуть шкоди використанню твору і безпідставно не будуть обмежувати законні інтереси автора, тобто законодавець виключив узагалі поняття "нормального використання" твору із цієї статті, що дещо змінює підхід Бернської конвенції до змісту одного із критеріїв тесту, який розглядався вище.

Вважаємо, що не можна не згадати судову практику, яка хоч і не є джерелом права в Україні, але фактично суттєво впливає на правовідносини в межах досліджуваної тематики. Наприклад, у постанові Вищого господарського суду України від 26.01.2016 у справі № 910/11320/13 досліджувалось питання правомірності використання цитат (коротких уривків) з опублікованих творів без згоди автора, що також знайшло відображення в оглядовому листі Вищого господарського суду України від 28.02.2017 № 01-06/521 [11].

Суд підтвердив положення п. 1 ч. 1 ст. 21 Закону України "Про авторське право і суміжні права" та визначив, що необхідною умовою правомірного використання цитат (коротких уривків) з опублікованих творів без згоди автора є обов'язкове зазначення імені автора і джерела запозичення в обсязі, виправданому поставленою метою. Окрім того, він указав, що перелік вільного використання творів, визначений Законом, є вичерпним.

Постанова пленуму Вищого господарського суду України "Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних із захистом прав інтелектуальної власності" від 17.10.2012 № 12 [12] роз'яснює, що доведення факту позадоговірного порушення авторських прав (наприклад копіювання або запозичення іншою особою істотних рис твору, що був раніше введений у цивільний оборот, або з незаконним використанням відповідного твору в інший спосіб) покладається на автора. З висновків Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду (справа № 569/11789/15-ц) від 23 січня 2018 року випливає, що:

1) у деяких випадках для визначення того, чи відповідає обсяг використання поставленій меті, суди звертаються до судової експертизи;

2) тягар доказування використання твору в обсязі, виправданому поставленою метою, несе той, хто здійснює таке використання.

Отже, судова практика трактує положення законодавства з досліджуваної тематики, виходячи з вичерпності обмежень майнових прав автора на твори.

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ. Варто зауважити, що існують випадки, коли твір може правомірно використовуватися не його автором, тобто законно обмежувати майнові права автора. У різних правових і наукових джерелах ці випадки відображені по-різному. Міжнародні нормативно-правові акти застосовують терміни "обмеження" та "винятки", а у підході українського законодавця простежується певна непослідовність між положеннями Закону України "Про авторське право і суміжні права", положеннями ЦК України, які використовують у тотожних розумінням поняття "вільне використання творів", "обмеження майнових прав", "винятки та обмеження в майнових правах", "правомірне використання твору без згоди автора". Вважаємо, що варто впорядкувати термінологію відповідно до міжнародних документів, які імплементуються в українське законодавство. Окрім того, законодавець не повністю імплементував і відобразив положення Бернської конвенції про триступеневий тест (які, на нашу думку, є оптимально вичерпними) у національних нормативно-правових актах, хоч і закріпив конкретний перелік випадків використання, які допускаються для третіх осіб, як обмеження авторських прав (enumerated system).

Підсумовуючи, зазначимо, що законодавець має проводити подальшу роботу із узгодження національного законодавства з ратифікованими та підписаними міжнародними документами, зокрема роботу щодо імплементації в національне законодавство правових засад, закріплених в Угоді про асоціацію.

Список використаних джерел:

1. Конституція України: Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. Дата оновлення: 21.02.2019. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0% BA/96-%D0%B2%D1%80 (дата звернення: 03.10.2019).
2. Про гармонізацію окремих аспектів авторського права і суміжних прав в інформаційному суспільстві : Директива Європейського Парламенту і Ради 2001/29/ЄС від 22 травня 2001 року. *Офіційний вісник Європейського Союзу* від 22.06.2001. 2001 р., L 167, ст. 10.
3. Бернська конвенція про охорону літературних і художніх творів : Міжнародний документ від 24.07.1971. Дата оновлення: 25.10.1995. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_051& (дата звернення: 03.10.2019).
4. Штефан А. Пародія на музичний твір з текстом в порядку вільного використання творів. *Теорія і практика інтелектуальної власності.* 2016. №5. С. 66-74.
5. Senftleben M. Copyright, Limitations and the Three-step Test: an Analysis of the Three- Step Test in International and EC Copyright Law. The Hague: Kluwer Law International, 2004. P. 340.
6. Договір Всесвітньої організації інтелектуальної власності про авторське право, прийнятий Дипломатичною конференцією 20 грудня 1996 року : Міжнародний документ від 20.12.1996. Дата оновлення: 20.09.2001. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_770 (дата звернення: 03.10.2019).
7. Договір Всесвітньої організації інтелектуальної власності про виконання і фонограми, прийнятий Дипломатичною конференцією 20 грудня 1996 року : Міжнародний документ від 20.12.1996. Дата оновлення: 20.09.2001. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_769 (дата звернення: 03.10.2019).
8. Угода про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності : Міжнародний документ від 15.04.1994. Дата оновлення: 06.12.2005. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/981_018 (дата звернення: 03.10.2019).
9. Цивільний кодекс України : Кодекс від 16.01.2003 № 435-IV. Дата оновлення: 31.03.2019. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15 (дата звернення: 03.10.2019).
10. Про авторське право і суміжні права : Закон України від 23.12.1993 № 3792-XII. Дата оновлення: 04.11.2018. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3792-12 (дата звернення: 03.10.2019).
11. Про деякі питання практики застосування господарськими судами законодавства про захист прав на об'єкти інтелектуальної власності : Оглядовий лист Вищого господарського суду України від 28.02.2017 № 01-06/521. Дата оновлення: 28.02.2017. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v_521600-17 (дата звернення: 03.10.2019).
12. Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних із захистом прав інтелектуальної власності : Постанова Пленуму Вищого господарського суду України від 17.10.2012 № 12. Дата оновлення: 16.12.2015. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0012600-12 (дата звернення: 03.10.2019).

References:

1. Konstytutsiia Ukrainy. [Constitution of Ukraine]. (1996, June 28). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0% BA/96-%D0%B2%D1%80. (In Ukrainian).
2. Dyrektyva Yevropeiskoho Parlamentu i Rady pro harmonizatsiiu okremykh aspektiv avtorskoho prava i sumizhnykh prav v informatsiinomu suspilstvi. [Directive of the European Parliament and Council on the harmonization of certain aspects of copyright and related rights in the information society]. (2001, May 22). *Ofitsiinyi visnyk Yevropeiskoho Soiuzu,* 167, 10.(In Ukrainian).

3. Bernska konventsiia pro okhoronu literaturnykh i khudozhnikh tvoriv. [Berne Convention for the Protection of Literary and Artistic Works]. (1971, July 24). Retrieved from: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_051& (data zvernennia: 03.10.2019). (In Ukrainian).
4. Shtefan A. (2016). Parodiia na muzychnyў tvir z tekstom v poriadku vilnoho vykorystannia tvoriv. [A parody of a piece of music with text in the order of free use of works]. *Teoriia i praktyka intelektualnoi vlasnosti. №5. 66-74.* (In Ukrainian).
5. Senftleben M. (2004). Copyright, Limitations and the Three-step Test: an Analysis of the Three- Step Test in International and EC Copyright Law. *The Hague: Kluwer Law Internationa*l, 340. (in English).
6. Dohovir Vsesvitnoi orhanizatsii intelektualnoi vlasnosti pro avtorske pravo. [Copyright Treaty of the World Intellectual Property Organization]. (1996 December 20). Retrieved from: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_770. (In Ukrainian).
7. Dohovir Vsesvitnoi orhanizatsii intelektualnoi vlasnosti pro vykonannia i fonohramy. [World Intellectual Property Organization Treaty on Performance and Phonograms]. (1996, December 20). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_769. (In Ukrainian).
8. Uhoda pro torhovelni aspekty prav intelektualnoi vlasnosti. [Agreement on Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights]. (1994, April 15). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/981_018. (In Ukrainian).
9. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy. [The Civil Code of Ukraine]. (2003, January 16). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15. (In Ukrainian).
10. Zakon Ukrainy pro avtorske pravo i sumizhni prava. [Law of Ukraine On Copyright and Related Rights]. (1993, December 23). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3792-12. (In Ukrainian).
11. Ohliadovyi lyst Vyshchoho hospodarskoho sudu Ukrainy pro deiaki pytannia praktyky zastosuvannia hospodarskymy sudamy zakonodavstva pro zakhyst prav na obiekty intelektualnoi vlasnosti. [Surveying Letter of the Supreme Commercial Court of Ukraine On some issues of the practice of application by the economic courts of the legislation on protection of intellectual property rights]. (2017, February 28). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v_521600-17. (In Ukrainian).
12. Postanova Plenumu Vyshchoho hospodarskoho sudu Ukrainy pro deiaki pytannia praktyky vyrishennia sporiv, poviazanykh iz zakhystom prav intelektualnoi vlasnosti. [Resolution of the Plenum of the Supreme Economic Court of Ukraine On some issues of the practice of resolving disputes related to the protection of intellectual property rights]. (2012, October 17). Retrieved from: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0012600-12. (In Ukrainian).

Received: 01/03/2020
1st Revision: 03/05/2020
Accepted: 25/05/2020

Yu. Akulov, PhD Student
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

LEGAL REGULATION FOR THE RESTRICTION ON PROPERTY RIGHTS TO WORKS IN UKRAINE

The article analyzes some issues and peculiarities of the legal regulation for the restriction on the author's property rights to works in Ukraine through the lens of European and international approaches. The author analyzes the legislation of Ukraine, international and European regulatory sources, directly investigates the completeness of the legal regulation of the lawful free use of the author's work and the restriction of his/her property rights to the work (as a consequence of his/her intellectual activity).

The article examines the existing international treaties, ratified by the Verkhovna Rada of Ukraine, and which are recognized as a part of the national legislation of Ukraine. It also analyzes codified and other legal acts adopted to implement the provisions of the Constitution and international agreements in order to determine the peculiarities of legislative regulation and consistency of terminology in the sphere of restriction of the author's property rights to works in Ukraine.

As a result of the research, the author has highlighted the main inaccuracies and gaps in the legal regulation for the restriction on property rights to works and the free use of works as a copyright object. Namely, it is traced that in Ukrainian legislation there is a certain inconsistency between the provisions of the Law of Ukraine "On Copyright and Related Rights" and the provisions of the Civil Code of Ukraine, which use identically in meaning the concepts of "free use of works", "restriction of property rights", "exceptions and restrictions on property rights", "the lawful use of a work without the author's consent", which is not in line with international experience. The author concludes on the full implementation of the provisions of the Berne Convention on the three-stage test in national regulations and further improvement of the legislation in order to avoid disagreements with the European legislation in the investigated subject, which should be implemented in the Ukrainian legislation.

Keywords: property rights to works, restriction on author's rights to works, free use of works, cases of free use of works, a three-step test, international treaties governing the restriction on property rights to works in Ukraine.

Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv.
Legal Studies, 2020; 2 (113): 8-12
УДК: 342.321.01:325.455
DOI: https:doi.org/10.17721/1728-2195/2020/2.113-2

ISSN 1728-2195
© Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Publishing center "Kyiv University", 2020

А. Дмитрик, канд. юрид. наук, доц.
ORCID ID: 0000-0002-2435-6701,
О. Ілюшик, канд. юрид. наук, доц.
ORCID ID: 0000-0002-4619-5785
Львівський державний університет внутрішніх справ, Львів, Україна

СОЦІАЛЬНА ФУНКЦІЯ В СИСТЕМІ ФУНКЦІЙ ДЕРЖАВИ

Досліджено соціальну функцію держави, визначено її поняття в системі функцій держави. У процесі функціонування держави виявляється її цілеспрямований вплив на різні сфери життя, суспільні процеси та зв'язки. При виконанні певних функцій держава за допомогою проведених реформ, перетворень, правового регулювання суспільних відносин впливає на стан суспільних процесів, їхню динаміку, спрямованість. Здійснення соціальної функції стабілізує розвиток суспільства.

Поглиблено проаналізовано дефініцій соціальної функції держави та наведено її актуальне поняття. Стверджується, що визначення соціальної функції держави залежить від низки чинників – правових, політичних, ідеологічних, інформаційних тощо. Установлено, що в науці теорії держави і права велику увагу приділено дослідженню соціальної функції держави. Визначено, що соціальна функція як динамічна, властива конкретному етапу розвитку держави, визначає основні напрями її діяльності, що виражають її сутність і соціальне призначення, покликані реалізовувати поставлені цілі та задачі. У Конституції України поряд з іншими завданнями поставлена мета формування соціальної держави. Унаслідок реалізації Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії та їхніми державами-членами, з іншої сторони, радикально змінилася суспільно-політична і соціально-економічна обстановка в суспільстві, істотно трансформувалися уявлення про мету, пріоритети й методи реалізації соціальної функції держави. Соціальна функція держави – один із основних напрямів діяльності, що здійснюється в соціальній сфері суспільних відносин для забезпечення громадянам гідного рівня життя, розв'язання соціальних суперечностей і реалізації узгоджених інтересів громадян на основі визнаних у суспільстві та законодавчо закріплених соціальних стандартів.

Ключові слова: держава, функція, соціальна функція, завдання, класифікація, стабільність, соціальне призначення держави.

ВСТУП. Функції держави – це основні напрями діяльності, що виражають сутність і соціальне призначення, цілі й завдання держави з управління суспільством у властивих формах і притаманними методами [1, с. 19]. Соціальна функція – це діяльність держави, спрямована на мінімізацію відмінностей у доступі громадян до

© Дмитрик А., Ілюшик О., 2020

суспільних благ із метою забезпечення стабільності соціуму. Це певна історично-конкретна система способів і засобів реалізації, інтегруючих різні соціальні групи в єдине організоване суспільство. Нині держава здійснює пошук оптимального стану соціальної функції згідно з умовами існуючого природно-соціального середовища. Вектор розвитку соціальної функції держави змінюється остільки, оскільки змінюються керуючі параметри. Поточний момент розвитку соціальної функції держави визначається трансформаціями, що відбулися в суспільстві з моменту ратифікації Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії та їхніми державами-членами, з іншої сторони [2], зокрема інформаційними, економічними, демографічними та іншими процесами.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ. Соціальна функція включає державну політику в галузі освіти, науки, культури, здоров'я громадян. Вона займає особливе становище в системі внутрішніх функцій держави. Нині соціальній функції належить пріоритетне місце в системі внутрішніх функцій держави, оскільки головним її завданням є створення умов для гідного життя людини в суспільстві. Саме особливе значення в забезпеченні життєдіяльності людей визначає особливе становище соціальної функції, яка реалізується через соціальні права.

А. Ю. Бадида в монографії "Соціальна держава в умовах глобалізації" зазначає, що у правовій доктрині соціальні права наділяють такими ознаками: вони є універсальними та невідчужуваними від людини; поширюються на певну соціально-економічну сферу життєдіяльності людини; становлять можливості здобувати засоби для існування, беручи участь у виробництві матеріальних чи інших благ або отримуючи такі засоби соціальних джерел через соціальне утримання; для забезпечення прав необхідні зусилля держави зі створення умов для реалізації людиною, пов'язані зі значними витратами, у межах економічних можливостей країни; обов'язок держави забезпечувати соціальні права не має тієї формальної визначеності, яка властива обов'язку забезпечувати права громадянські та політичні; здійсненність таких прав є визначальною ознакою соціальної держави [3, с. 111].

Погляд про пріоритетність соціальної функції поділяє О. В. Насібова [4]. Реалізація соціальної функції державою забезпечує гідне існування та розвиток кожного громадянина, створює умови для самореалізації особи.

Соціальна функція держави в сучасних умовах стає однією з головних, набуває основного значення для стабілізації суспільних відносин. На нашу думку, соціальна функція займає пріоритетне місце у функціональній системі держави. Соціальна функція згладжує протиріччя в суспільстві, зачіпає інтереси кожного. Спектр завдань – створення умов для гідного життя та розвитку громадян, надання допомоги соціально незахищеним верствам населення. Завдання, що розв'язує соціальна функція, не схожі із завданнями інших функцій.

Соціальна функція має механізм та інструменти реалізації. До елементів механізму соціальної функції держави належать соціальне законодавство, фінансування соціальних зобов'язань, діяльність органів державної влади та різних соціальних установ. При виконанні соціальної функції використовуються спеціальні інструменти: нарахування та виплата різних соціальних допомог, забезпечення лікарськими засобами, проведення заходів із реабілітації.

На думку Ю. В. Богомол, ефективність функцій держави залежить від багатьох чинників, головними серед яких є правильність визначення цілей, методів і засобів, що потрібні для виконання певної функції, достатність і забезпеченість матеріальними ресурсами та повноваженнями органів, які залучаються державою для цього [5, с. 250].

Під системою функцій держави прийнято розуміти сукупність функцій, які виконуються на певному історичному етапі розвитку. У юридичній науці дискусійним питанням є проблема класифікації функцій держави. Існує низка підходів до даної проблеми: за тривалістю існування виділяють постійні й тимчасові функції; за принципом поділу влади – законодавчі, управлінські, правоохоронні, інформаційні; за важливістю та соціальною значущістю – основні й неосновні; за сферами державної діяльності – внутрішні та зовнішні; за територіальним масштабом, у межах якого вони реалізуються; залежно від обумовленості політичної природи суспільства – функції держав тоталітарного, демократичного типу, загальносоціальні; за формою реалізації – правотворчі, правоохоронні, правозастосовні.

У науковій літературі використовуються класифікації за часом, важливістю, сферою діяльності держави. Критерієм поділу функцій на основні та неосновні є актуальність напрямів для держави та суспільства на певному історичному етапі. Дослідники до основних функцій відносять політичну, економічну, соціальну, функцію забезпечення національної безпеки. До неосновних функцій відносять екологічну, фінансового контролю та ін. Серед учених існує погляд, згідно з яким неосновні функції є складовими елементами основних. Дані підстави для розмежування функцій є рухомими і суб'єктивними, що не дозволяє визначити повною мірою значення та місце кожної функції.

Поширеною є класифікація за сферою діяльності держави. У межах цієї класифікації виділяють внутрішні, зовнішні, змішані функції, які, з урахуванням процесів євроінтеграції, важко віднести до перших двох груп.

До основних внутрішніх функцій держави належать економічна, соціальна, політична, культурна, ідеологічна, податкова, забезпечення законності та правопорядку.

Основними зовнішніми функціями держави є: забезпечення територіальної цілісності, інтеграція в економіку Європейського Союзу, співробітництво з іншими країнами у розв'язанні глобальних проблем. До змішаних функцій відносять функцію оборони країни, екологічну, інформаційну та демографічну.

За тривалістю дії функції поділяють на постійні й тимчасові. До перших належать такі, що притаманні державі на всіх етапах існування (соціальна, політична, економічна). Другі характеризуються короткочасністю існування, що обумовлено специфікою завдань на окремих етапах функціонування держави (подолання неграмотності, епідемії тощо).

Діяльність держави визначається механізмом реалізації її функцій, що включає сукупність компетентних органів, форм і методів діяльності, опосередкований правом процес управлінського впливу на різні сфери суспільного життя з метою практичної реалізації функцій держави. Основними елементами даного механізму є: керуюча система (держава в особі її органів); правові норми, що утворюють своєрідний юридичний механізм, за допомогою якого забезпечується змістовність впливу в управлінні суспільством; управлінський процес, методи та форми діяльності, правові принципи, процедури.

Функції демонструють діяльність держави, вони є динамічними явищами, зумовленими змінами пріоритетів при своїй реалізації. Одні функції перестають існувати, інші входять у динамічну відкриту систему. Кожен елемент системи залежить від ефективної роботи іншого і необхідний для функціонування іншого елемента. Система функцій держави включає: політичну функцію,

економічну, соціальну, екологічну, інформаційно-комунікативну, правоохоронну, оборонну, підтримки світового правопорядку, співпраці з іншими державами у розв'язанні проблем сучасності (забезпечення територіальної цілісності, екологічної, демографічної тощо).

Політична функція – це діяльність, спрямована на регулювання політичних процесів суспільства, яка включає формування органів державної влади, визнання та захист прав і свобод людини та громадянина. Перетворення в політичній сфері суспільства визначають новий етап у розвитку соціальної функції держави.

Уведення конституційного положення, відповідно до якого Україна проголошена соціальною державою, визначило широке коло обов'язків держави в соціальній сфері, при виконанні яких реакція населення на різні політичні зміни буде більш передбачувана. Успішна реалізація соціальної функції держави надає легітимність правлячим елітам, сприяє стабілізації політичного життя. За допомогою інструментів політичної функції створюються різні органи державної влади, у тому числі у сфері соціального розвитку. Можливості політичної функції допомагають у захисті соціальних прав і свобод населення.

Економічна функція спрямована на забезпечення ефективної діяльності економічного сектора суспільства. Соціальна діяльність державних органів перетинається та поєднується із соціальною діяльністю недержавних організацій. Нині спостерігається перерозподіл ролей серед суб'єктів здійснення соціальної функції на користь недержавних об'єднань і приватних осіб. Він ще не закінчений, що викликає певну нестабільність соціальної функції держави. Доцільно зауважити, що зазначений процес знайшов відображення у Національній стратегії розвитку громадянського суспільства до 2020 року [6].

Скорочення фінансування або коригування соціальних програм викликає негативні наслідки. У періоди криз (наприклад під час епідемії коронавірусу) соціальна функція забезпечує благополуччя населення, активізуючи діяльність таких сфер, як боротьба з безробіттям і забезпечення зайнятості працездатного населення, допомога особам, які потрапили у важку життєву ситуацію.

Завдяки реалізації такого елемента соціальної функції як освіта економічний сектор поповнюється кваліфікованими фахівцями. Соціальна функція є стимулятором для держави щодо побудови найбільш ефективної економіки, у тому числі з метою розв'язання соціальних завдань. У зазначеному контексті суттєве значення має розвиток цифрової економіки, визначений Концепцією розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки [7].

Доцільно зауважити, що основні завдання щодо соціальної функції держави визначені в Указі Президента України від 30 вересня 2019 року № 722/2019 "Про цілі сталого розвитку України на період до 2030 року" [8].

Екологічна функція держави покликана забезпечити екологічну безпеку населення, проводити політику, спрямовану на раціональне використання природних ресурсів і охорону навколишнього середовища. Одним з елементів забезпечення екологічної безпеки в країні є формування екологічної культури, розвиток екологічної освіти та виховання, що є невід'ємною частиною освітньої галузі соціальної функції. Це знайшло відображення у законі України "Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року" [9]. Основи державної політики в галузі екологічного розвитку України передбачають механізми, що мають сприяти розв'язанню даного завдання. Наприклад, формування у всіх верств населення, насамперед у молоді, екологічно відповідального світогляду; державна підтримка поширення через засоби масової інформації відомостей екологічної та ресурсозберігаючої спрямованості, проведення тематичних заходів; включення питань охорони навколишнього середовища в нові освітні стандарти тощо.

Організації науки і освіти відіграють важливу роль у збереженні екології шляхом розробки й упровадження інноваційних ресурсозберігаючих і екологічно безпечних технологій.

Інформаційно-комунікативна функція держави – це напрям державної діяльності, що визначається необхідністю ефективного регулювання інформаційних потоків у суспільстві. Взаємодія даної функції та соціальної відбувається за кількома напрямами. По-перше, інформаційний супровід проводиться державою соціальної політики. Населення необхідно своєчасно, через засоби масової інформації, сповіщати про нововведення в соціальній сфері. Транспарентність (відкритість) слід розглядати як конституційно-правовий принцип організації та функціонування як системи публічної влади, так і окремого органу [10, с. 47]. По-друге, це забезпечення інформаційної безпеки дітей, заохочення пропаганди здорового способу життя, сімейних цінностей, любові до України, навколишньої природи тощо. По-третє, надання державної підтримки розвитку та вдосконалення освіти у сфері інформаційних технологій.

Рекомендації парламентських слухань на тему "Законодавче забезпечення розвитку інформаційного суспільства в Україні" передбачає надання субсидій з державного бюджету організаціям, що здійснюють випуск, розповсюдження і тиражування соціально значущих проєктів у галузі друкованих і електронних засобів масової інформації, випуск видань для інвалідів та інвалідів по зору, що нині реалізується [11]. Наведений приклад демонструє взаємодію соціальної та інформаційної функцій держави. Не можна недооцінювати можливості соціальної функції, які використовуються для реалізації інформаційно-комунікативної функції.

Важливість правоохоронної діяльності визначається метою, яка полягає в охороні прав і свобод людини та громадянина, громадського порядку; забезпеченні публічної безпеки; підтриманні правопорядку; утіленні в життя принципу верховенства права. Ця мета досягається при реалізації правоохоронної функцій [11, с. 50]. Правоохоронна функція включає забезпечення правового порядку, захист і охорону прав та інтересів фізичних і юридичних осіб, захист конституційного ладу та держави від протиправних посягань. У центрі правоохоронної діяльності держави – громадянин, його безпека, соціальні та майнові права. За допомогою інструментів правоохоронної функції забезпечується дотримання соціальних прав населення. З іншого боку, можливості соціальної функції допомагають правоохоронній шляхом правового виховання населення, розвитку системи юридичної освіти. Умови праці співробітників силових структур пов'язані з ризиком для життя, що компенсується за допомогою інструментів соціальної функції (особливе медичне обслуговування, пенсійне забезпечення тощо).

Функція оборони країни є одним із важливих напрямів діяльності держави, що забезпечує територіальну цілісність, недопущення нападу ззовні. Головним елементом реалізації даної функції є професійні кадри. В умовах бойових дій на сході держави військовослужбовці потребують гідного соціального забезпечення. Це питання регулюється спеціальними законами. Важливою складовою підготовки кадрів для Збройних Сил України та правоохоронних органів є заклади освіти зі специфічними умовами навчання. Реалізація функції забезпечення територіальної ціліс-

ності та суверенітету відображена в Законі України "Про національну безпеку України" [12].

У межах реалізації Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії та їхніми державами-членами, з іншої сторони, відбувається співпраця з державами-членами ЄС у розв'язанні проблем сучасності, здійснюється обмін досвідом, правове регулювання на міжнародному рівні. Дуже важливим є позитивний досвід країн, який напрацьовується при реалізації соціальної функції.

У системі функцій держави все взаємопов'язано, але кожен елемент є самостійним. Кожна функція має свої завдання, правові основи, інструменти й апарат реалізації. Нині соціальній функції відводиться пріоритетне місце. Як самостійне явище та невід'ємна складова держави вона покликана створювати сприятливі умови для життя та розвитку людей, служити соціально вразливим верствам населення.

В. М. Купрійчук, В. Т. Венцель указують, що прикметною ознакою соціальної функції демократично орієнтованих держав є розширення соціальних свобод, трансформація ціннісних орієнтацій, що відбувається на тлі прискореного технологічного розвитку та загострення глобальних проблем. Однак сучасний економічний розвиток та інертність державно-управлінського апарату не здатні повністю задовольнити зростаючі соціальні потреби соціуму і запити на новий рівень культурно-освітніх та інших соціальних послуг, комфортну соціальну інфраструктуру. Це вказує на те, що суспільні потреби зростають темпами, які випереджають економічні спроможності держави [13, с. 110].

ВИСНОВКИ. Соціальна функція – це пріоритетний напрям діяльності держави, що відрізняється суперечливим і комплексним характером. Соціальна функція держави – це один із основних напрямів діяльності держави, що включає сукупність зобов'язань зі створення умов для гідного життя та вільного розвитку громадян, надання особливих заходів соціальної підтримки вразливим верствам населення. Пріоритетність соціальної функції щодо інших функцій гарантована на конституційному рівні. Соціальна функція держави – комплексне явище, у межах якого здійснюється вплив на деякі самостійні сфери суспільних відносин. Відокремлення сфер відбувається залежно від специфіки регульованих відносин і характеру розв'язуваних завдань. До сфер соціальної функції належать: охорона здоров'я, освіта, наука, створення справедливої та прозорої системи пенсійного забезпечення, питання праці та зайнятості, соціальне забезпечення вразливих верств населення. У процесі розвитку соціальної функції її складові елементи постійно поповнюються новими завданнями. Соціальна функція є важливим складником функціональної системи держави, вона проникає в усі сфери суспільства і сприяє зміцненню довірчих відносин між державними структурами та населенням.

Список використаних джерел:

1. Марущак О. А. Функції держави: визначення поняття. *Держава та регіони. Серія: Право.* 2019. № 3 (65). С. 17-21.

2. Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : Закон України від 16.09.2014 р. № 1678-VII / *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 40. Ст. 2021.

3. Бадида А. Ю. Соціальна держава в умовах глобалізації: монографія. Ужгород: РІК-У, 2019. 200 с.

4. Насібова О. В. Теоретичні аспекти фінансового забезпечення соціального захисту населення. *Економіка та держава*. 2019. № 8. С. 35-40.

5. Богомол Ю. Особливості реалізації функцій держави. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. №12. С. 249-252.

6. Про сприяння розвитку громадянського суспільства : Указ Президента України від 26.02.2016 р. №68/2016. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/68/2016

7. Про схвалення Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки та затвердження плану заходів щодо її реалізації : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17.01.2018 р. № 67-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67/2018-р

8. Про цілі сталого розвитку України на період до 2030 року : Указ Президента України від 30.09.2019 р. №722/2019. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/20169

9. Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року : Закон України від 28.02.2019 р. № 2697-VIII / Відомості Верховної Ради України. 2019. № 16. Ст. 70.

10. Єсімов С.С., Бондаренко В.А. Транспарентність як принцип діяльності органів публічного управління в умовах використання інформаційних технологій. *Соціально-правові студії*: *науково-аналітичний журнал.* 2018. Випуск 1. С. 42-49.

11. Про Рекомендації парламентських слухань на тему: "Законодавче забезпечення розвитку інформаційного суспільства в Україні": Постанова Верховної Ради України від 03.07.2014 р. № 1565-VII / *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 33. Ст.1163.

12. Ковалів М.В., Єсімов С.С., Лозинський Ю.Р. Правове регулювання правоохоронної діяльності: навчальний посібник. Львів: ЛьвДУВС, 2018. 323 с.

13. Про Національну безпеку України : Закон України від 20.06.2018 р. № 2469-VIII / *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 31. Ст. 241.

14. Купрійчук В.М., Венцель В.Т. Соціальна функція держави та особливості її реалізації в умовах сучасних глобалізаційних викликів. Ефективність державного управління. 2019. Випуск 3 (60). Vol. 1. С. 103-115.

References:

1. Marushchak O. A. Funktsiyi derzhavy: vyznachennya ponyattya. Derzhava ta rehiony. Seriya: Pravo. 2019. №3 (65). S. 17-21 (in Ukrainian)

2. Pro ratyfikatsiyu Uhody pro asotsiatsiyu mizh Ukrayinoyu, z odniyeyi storony, ta Yevropeys'kym Soyuzom, Yevropeys'kym spivtovarystvom z atomnoyi enerhiyi i yikhnimy derzhavamy-chlenamy, z inshoyi storony : Zakon Ukrayiny vid 16.09.2014 r. № 1678-VII / Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny. 2014. № 40. St. 2021 (in Ukrainian)

3. Badyda A. YU. Sotsial'na derzhava v umovakh hlobalizatsiyi: monohrafiya. Uzhhorod: RIK-U, 2019. 200 s.

4. Nasibova O. V. Teoretychni aspekty finansovoho zabezpechennya sotsial'noho zakhystu naselennya. Ekonomika ta derzhava. 2019. № 8. S. 35-40 (in Ukrainian)

5. Bohomol YU. Osoblyvosti realizatsiyi funktsiy derzhavy. Pidpryyemnytstvo, hospodarstvo i pravo. 2018. № 12. S. 249-252 (in Ukrainian)

6. Pro spryyannya rozvytku hromadyans'koho suspil'stva : Ukaz Prezydenta Ukrayiny vid 26.02.2016. r. №68/2016. URL. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/68/2016 (in Ukrainian)

7. Pro skhvalennya Kontseptsiyi rozvytku tsyfrovoyi ekonomiky ta suspil'stva Ukrayiny na 2018-2020 roky ta zatverdzhennya planu zakhodiv shchodo yiyi realizatsiyi : Rozporyadzhennya Kabinetu Ministriv Ukrayiny vid 17.01.2018 r. № 67-r. URL. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/672018-r (in Ukrainian)

8. Pro Tsili staloho rozvytku Ukrayiny na period do 2030 roku : Ukaz Prezydenta Ukrayiny vid 30.09.2019 r. №722/2019. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019 (in Ukrainian)

9. Pro osnovni zasady (stratehiyu) derzhavnoyi ekolohichnoyi polityky Ukrayiny na period do 2030 roku : Zakon Ukrayiny vid 28.02.2019 r. № 2697-VIII / Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny. 2019. № 16. St. 70. (in Ukrainian)

10. Yesimov S. S., Bondarenko V. A. Transparentnist' yak pryntsyp diyal'nosti orhaniv publichnoho upravlinnya v umovakh vykorystannya informatsiynykh tekhnolohiy. Sotsial'no-pravovi studiyi: naukovo-analitychnyy zhurnal. 2018. Vypusk 1. S. 42-49 (in Ukrainian)

11. Pro Rekomendatsiyi parlament·s'kykh slukhan' na temu: "Zakonodavche zabezpechennya rozvytku informatsiynoho suspil'stva v Ukrayini" : Postanova Verkhovnoyi Rady Ukrayiny vid 03.07.2014 r. № 1565-VII / Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny. 2014. № 33. St.1163 (in Ukrainian)

12. Kovaliv M. V., Yesimov S. S., Lozyns'kyy YU. R. Pravove rehulyuvannya pravookhoronnoyi diyal'nosti: navchal'nyy posibnyk. L'viv: L'vDUVS, 2018. 323 s. (in Ukrainian)

13. Pro Natsional'nu bezpeku Ukrayiny : Zakon Ukrayiny vid 20.06.2018 r. № 2469-VIII / Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny. 2018. № 31. St. 241 (in Ukrainian)

14. Kupriychuk V. M., Ventsel' V. T. Sotsial'na funktsiya derzhavy ta osoblyvosti yiyi realizatsiyi v umovakh suchasnykh hlobalizatsiynykh vyklykiv. Efektyvnist' derzhavnoho upravlinnya. 2019. Vypusk 3 (60). Vol. 1. S. 103-115 (in Ukrainian)

Received: 07/05/2020
Accepted: 12/06/2020

A. Dmytryk, PhD (Law), Associate Prof.,
O. Ilyushyk, PhD (Law), Associate Prof.
Lviv State University of Internal Affairs, Lviv, Ukraine

A SOCIAL FUNCTION IN THE SYSTEM OF STATE FUNCTIONS

The article deals with the social function in the system of functions of the state, namely the definition of this concept. In state functioning there is purposeful influence on various spheres of life, social processes and connections. In performing certain functions, the state affects social processes, their dynamics and directions through reforms, transformations, legal regulation of social relations. The implementation of social functions stabilizes the development of the society. The article provides an in-depth analysis of the definitions of the state social functions and provides its relevant concept. It can be argued that the definition of social functions of the state depends on a number of factors, namely legal, political, ideological, informational, etc. It is established that in the theory of the state and law much attention is paid to the study of the social functions of the state. It is determined that the social function of the state, as a dynamic one and inherent in a particular stage of development of the state determines the main activities of the state, expressing its essence and social purpose, aimed at implementing the goals and objectives. The Constitution of Ukraine, along with other tasks, sets the goal of forming a welfare state. The changes that have taken place as a result of the implementation of the Association Agreement between Ukraine, on the one hand, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their Member States, on the other hand, have radically changed the socio-political and socio-economic situation in the society, as well as the ideas on the purpose, priorities and methods of realization of the social function of the state. The social function of the state is one of the main activities carried out in the social sphere of public relations to provide citizens with a decent standard of living, resolve social contradictions and realize the agreed interests of citizens, based on socially recognized and legally established social standards. The purpose of this article is to study the social function of the state. Despite the significant number of scientific papers devoted to the study of issues, the harmonisation of national legislation to the requirements of the European Union initiates research on the social function of the state in the context of dynamic socio-economic changes.

Keywords: a state, a function, a social function, the objectives of the state, classification, stability, a social purpose of the state.

Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv.
Legal Studies, 2020; 2 (113): 12-18
УДК: 349.6
DOI: https:doi.org/10.17721/1728-2195/2020/2.113-3

ISSN 1728-2195
© Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Publishing center "Kyiv University", 2020

Т. Коваленко, д-р юрид. наук, доц., проф.
ORCID ID: 0000-0002-7103-6209
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

АДАПТАЦІЯ УКРАЇНСЬКОГО ЗАКОНОДАВСТВА У СФЕРІ ЗАПОБІГАННЯ ЗМІНАМ КЛІМАТУ ДО ACQUIS COMMUNAUTAIRE ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

З'ясовано сучасний стан виконання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії та їхніми державами-членами, з іншої сторони, від 27 червня 2014 року в частині зведення українського законодавства у сфері зміни клімату та захисту озонового шару до вимог правових актів ЄС, перелічених у додатку XXX до глави 6 "Навколишнє середовище" зазначеної Угоди. Установлено, що, починаючи з часу ратифікації Угоди про асоціацію, в Україні було прийнято низку правових актів програмного характеру з метою її виконання в частині запобігання змінам клімату та захисту озонового шару. Зроблено висновок, що із незначним відставанням Україна загалом виконала свої зобов'язання щодо адаптації національного законодавства до законодавства ЄС у частині створення системи моніторингу, звітності, здійснення перевірок викидів парникових газів, а також у частині імплементації приписів Регламенту (ЄС) № 2037/2000 про речовини, що руйнують озоновий шар, і положення Регламенту (ЄС) № 842/2006 Європейського Парламенту та Ради про деякі фторовані парникові гази. Водночас, незважаючи на закінчення терміну зведення національного законодавства відповідно до вимог Директиви № 2003/87/ЄС про встановлення схеми торгівлі викидами парникових газів у рамках Співтовариства та внесення змін і доповнень до Директиви № 96/61/ЄС зі змінами і доповненнями, внесеними Директивою № 2004/101/ЄС, в Україні не прийняті нормативно-правові акти, необхідні для запровадження внутрішньої схеми торгівлі квотами на викиди парникових газів та інших ринкових і неринкових інструментів скорочення викидів парникових газів відповідно до зобов'язань України в рамках Угоди про асоціацію. Актуальною залишається потреба внесення змін і доповнень до Положення про Міжвідомчу комісію із забезпечення виконання Рамкової конвенції ООН про зміну клімату, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 14 квітня 1999 року № 583, у частині розширення її завдань відповідно до положень Паризької угоди та положень Угоди про асоціацію.

Ключові слова: верифікація викидів парникових газів; звітність викидів парникових газів; моніторинг викидів парникових газів; озоноруйнівні речовини; охорона клімату та озонового шару; Угода про асоціацію; фторовані парникові гази.

ВСТУП. Відповідно до ст. 361 Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, від 27 червня 2014 року, яка була ратифікована Законом України від 16 вересня 2014 року та набула чинності з 1 вересня 2017 року [1] (далі – Угода про асоціацію), співробітництво має на меті збереження, захист, поліпшення і відтворення якості навколишнього середовища, захист громадського здоров'я, розсудливе та раціональне використання природних ресурсів і заохочення заходів на міжнародному рівні, спрямованих на розв'язання регіональних і глобальних проблем навколишнього середовища, inter alia, у таких сферах як зміна клімату.

У Законі України "Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року" від 28 лютого 2019 року зазначається, що основними джерелами викидів парникових газів в Україні є промисловість, енергетика і транспорт. Енергоємність ВВП України є однією з найвищих у світі: у 2,5 рази вище, ніж у Польщі, та у 3,3 рази вище, ніж у Німеччині [2].

Наслідки зміни клімату (потепління, зростання кількості та інтенсивності екстремальних погодних явищ) одночасно з високим рівнем уразливості окремих верств населення призводять до соціальних і економічних втрат сьогодні та в майбутньому. Відзначається зростання загрози катастрофічних повеней у Карпатах, масштабних пожеж на торфовищах, підтоплення територій, розширення аридної зони південного регіону, підвищення частоти та тривалості посух, висихання річок і водойм Причорномор'я, Приазов'я включно з лиманами, перетворення степів південного регіону Ук-

© Коваленко Т., 2020

раїни на пустелі, затоплення прибережних територій і гостра нестача питної води в центральних, південних і східних регіонах держави. Зокрема, літо 2018 року було одним із найспекотніших у столиці України місті Києві за майже 140 років. У 2018 році посуха охопила 25 % України, особливо її південно-східну частину. У центральних областях у вересні зазначалася надзвичайна пожежна небезпека [3]. "Відсутність зими" в Україні 2019/2020 років наочно продемонструвала глобальні зміни клімату та має наслідком критично низький рівень водності в річках, зокрема весняної повені не буде вперше за понад 120 років спостережень за погодою [2].

У юридичній літературі питанням правового регулювання запобігання змінам клімату в Україні та міжнародно-правовому регулюванню у цій сфері приділяли увагу О. Бардіна [5], М. Г. Булгакова [6], І. А. Дубовіч [7], Т. В. Єрмолаєва, Т. В. Коротун [8], С. М. Романко [9; 10] та інші вчені. Над правовими аспектами охорони клімату за законодавством ЄС і країн-членів ЄС працювали Н. І. Андрусевич [11], Ю. С. Горбань [12], В. І. Шатоха [13], інші вчені. Окремі аспекти адаптації екологічного законодавства загалом і законодавства у сфері охорони клімату зокрема до acquis communautaire Європейського Союзу (далі – ЄС) досліджують М. А. Дейнега [14], О. Івасечко [15], С. Орєхов [16], М. О. Тютюнник [17], Н. Я. Шпарик [18] та ін. Водночас до сьогодні не проведено комплексного аналізу виконання Україною Угоди про асоціацію в частині адаптації національного законодавства у сфері запобігання змінам клімату та охорони озонового шару, що зумовлює актуальність теми цієї статті.

Метою дослідження є з'ясування сучасного стану виконання Угоди про асоціацію в частині зведення українського законодавства у сфері зміни клімату та захисту озонового шару до вимог правових актів ЄС, перелічених у додатку XXX до глави 6 "Навколишнє середовище" зазначеної Угоди. Об'єктом дослідження є Угода про асоціацію, а також прийняті нормативно-правові акти України та проєкти таких актів, які враховують вимоги правових актів ЄС, спрямованих на охорону клімату.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ. ***Міжнародно-правове регулювання охорони клімату***. На початку XXI століття світовою спільнотою визнано, що зміна клімату є однією із основних проблем світового розвитку з потенційно серйозними загрозами для глобальної економіки та міжнародної безпеки внаслідок підвищення прямих і непрямих ризиків, пов'язаних з енергетичною безпекою, забезпеченням продовольством і питною водою, стабільним існуванням екосистем, ризиками для здоров'я і життя людей.

У словниках *клімат* визначається як багаторічний режим погоди, зумовлений сонячною радіацією, її перетворенням у діяльному шарі земної поверхні та пов'язаною з ними загальною циркуляцією атмосфери й океану і характерний для певної місцевості [19]. В еколого-правовому аспекті К. Прохоренко розглядає клімат як цілісну сукупність (систему) природних умов і процесів, що полягають у безперервній взаємодії, обміні та розподілі енергії між природними об'єктами і підлягають правовій охороні як умова, джерело й ознака безпечного, стабільного та якісного навколишнього природного середовища – інтегрованого об'єкта екологічного права [20, с. 105].

На думку деяких учених, до кінця XXI ст. можна очікувати підвищення глобальної температури поверхні Землі в межах 2–2,5 °С порівняно з доіндустріальним періодом. Такі зміни клімату можуть призвести до екологічної катастрофи. Учений-радник у Німеччині та Ватикані Дж. Шеллнхубер зазначає, що підвищення температури поверхні Землі на 1,5 °С – це межа, після якої існує реальна небезпека серйозних наслідків для клімату на Землі [21].

Основні підходи до розв'язання зазначеної проблеми закріплені у Рамковій конвенції Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату від 9 травня 1992 року. Кіотським протоколом до Рамкової конвенції Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату від 11 грудня 1997 року, який Україна ратифікувала у 2004 році [22], визначено кількісні цілі зі скорочення викидів парникових газів на період до 2020 року для країн розвинених і з перехідною економікою, до яких належить Україна. У грудні 2015 року в місті Парижі була прийнята нова глобальна кліматична Паризька угода до Рамкової конвенції Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату, ратифікована Законом України "Про ратифікацію Паризької угоди" від 14 липня 2016 року [23]. Відповідно до положень Паризької угоди Україна як сторона угоди зобов'язана зробити свій національно визначений внесок для досягнення цілей сталого низьковуглецевого розвитку всіх галузей економіки та підвищення здатності адаптуватися до несприятливих наслідків зміни клімату, зокрема шляхом скорочення обсягу викидів парникових газів.

Правове регулювання охорони клімату в ЄС. Одним із лідерів у боротьбі зі змінами клімату у світі є Європейський Союз. Як зазначає Ю. С. Горбань, на цьому шляху ЄС поставив амбіційні цілі, прийняв широке коло теоретичних та законодавчих документів, а також розробив досить ефективні інструменти як на регіональному, так і на державному рівні для своїх держав-членів. Активна боротьба зі змінами клімату як у межах ЄС, так і на міжнародному рівні, є пріоритетним питанням порядку денного ЄС [24].

Як показує аналіз acquis communautaire Європейського Союзу, політика ЄС у сфері запобігання змінам клімату здійснюється у двох основних напрямах: зменшення викидів парникових газів і адаптація до наслідків зміни клімату. У літературі зазначається, що ця політика зосереджена на таких цілях: 1) більш ефективне споживання енергії; 2) створення більш чистих і збалансованих моделей транспортних засобів і відповідної інфраструктури; 3) відповідальна діяльність бізнесу; 4) забезпечення екологічного планування землекористування та сільського господарства; 5) створення умов, що сприяють дослідженню та інноваціям [24].

З метою зменшення викидів парникових газів та адаптації до наслідків зміни клімату у ЄС було прийнято низку важливих документів, серед яких варто назвати: комюніке "Виграємо битву щодо глобальної зміни клімату" 2005 року, Зелену книгу "Адаптація до зміни клімату у Європі – варіанти дій ЄС" 2007 року, Білу книгу 2009 року, у якій наголошується, що адаптація до зміни клімату має бути складовою загальноєвропейської стратегії адаптації.

Також варто зазначити, що у ЄС було розроблено пакет програмних документів до 2020 року у сфері зміни клімату та енергетики, окреслено рамки для відновлювальної політики, орієнтованої на досягнення результатів до 2030 року, і погоджено Дорожню карту дій до 2050 року. Перелічені документи спрямовані на виконання прийнятих ЄС зобов'язань за Кіотським протоколом стосовно скорочення викидів парникових газів на своїй території до 8 %.

Приписи Угоди про асоціацію в частині охорони клімату. У додатку XXX до глави 6 "Навколишнє середовище" Угоди про асоціацію передбачається наближення українського законодавства до законо-

давства ЄС у сфері зміни клімату та захисту озонового шару в такий спосіб.

1) Протягом двох років з дати набуття чинності Угодою національне законодавства має бути зведено до вимог Директиви № 2003/87/ЄС про встановлення схеми торгівлі викидами парникових газів у рамках Співтовариства та внесення змін і доповнень до Директиви № 96/61/ЄС зі змінами і доповненнями, внесеними Директивою № 2004/101/ЄС, зокрема в частині:

– прийняття національного законодавства та визначення уповноваженого органу (органів);

– установлення системи визначення відповідних споруд/установок і визначення парникових газів (додатки I та II);

– розроблення національного плану розподілу квот між заводами/комплексами (ст. 9);

– запровадження дозвільної системи на викиди парникових газів і на квоти, що продаватимуться на національному рівні між заводами/промисловими комплексами в Україні (ст. 4, 11–13);

– створення системи моніторингу, звітності, здійснення перевірок і належного впровадження, а також процедури консультацій із громадськістю (ст. 9, 14–17, 19, 21).

2) Протягом двох років з дати набуття чинності Угодою національне законодавство має бути зведено до вимог Регламенту (ЄС) № 842/2006 про певні фторовані парникові гази, зокрема в частині:

– прийняття національного законодавства та визначення уповноваженого органу (органів);

– установлення/прийняття національних освітніх і атестаційних вимог для відповідного персоналу та компаній (ст. 5);

– запровадження систем звітності для отримання даних про викиди з відповідних секторів (ст. 6);

– створення системи належного впровадження (ст. 13).

3) Протягом двох років з дати набуття чинності Угодою національне законодавство має бути зведено до вимог Регламенту (ЄС) № 2037/2000 про субстанції, що руйнують озоновий шар, зі змінами та доповненнями, внесеними регламентами (ЄС) № 2038/2000, (ЄС) 2039/2000, (ЄС) 1804/2003, (ЄС) 2077/2004, (ЄС) 29/2006, (ЄС) 1366/2006, (ЄС) 1784/2006, (ЄС) 1791/2006 та (ЄС) 2007/899 і рішеннями № 2003/160/ЄС, 2004/232/ЄС та 2007/54/ЄС, зокрема в частині:

– прийняття національного законодавства та визначення уповноваженого органу (органів);

– установлення заборон на підконтрольні речовини, включаючи припинення використання сирих гідрохлорофлоровуглеводнів до 2010 року та всіх гідрохлорофлоровуглеводнів до 2020 року (ст. 4, 5);

– установлення кількісної межі використання броміду метилу для карантину та контролю вантажу перед відправкою на рівні середнього використання 1996, 1997 та 1998 років (ст. 4);

– поетапна ліквідація поставок на ринок (продаж) сирих гідрохлорофлоровуглеводнів до 2015 року (ст. 4);

– визначення зобов'язань щодо відновлення, переробки, регенерації та знищення використаних підконтрольних субстанцій (ст. 16);

– установлення процедур моніторингу та перевірок витоків підконтрольних субстанцій (ст. 17).

Виконання Україною Угоди про асоціацію в частині охорони клімату. Починаючи з часу ратифікації Угоди про асоціацію в Україні було прийнято низку правових актів програмного характеру з метою її виконання в частині запобігання змінам клімату та захисту озонового шару. Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17 вересня 2014 р. № 847-р "Про імплементацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони" стосовно розвитку та імплементації політики з питань зміни клімату було передбачено протягом 2017–2019 років розроблення стратегій низьковуглецевого розвитку й адаптації до зміни клімату на період до 2030 року.

У 2015 році Міністерством екології та природних ресурсів України було підготовлено Національну стратегію наближення (апроксимації) законодавства України до права Європейського Союзу у сфері охорони довкілля, згідно з якою зміна клімату та захист озонового шару визначено одними із основних напрямів наближення законодавства України до законодавства ЄС у сфері навколишнього середовища [25].

Надалі в Україні були прийняті також інші нормативні акти програмного характеру, спрямовані на виконання зобов'язань України згідно з Угодою про асоціацію в частині адаптації національного законодавства до вимог ЄС у сфері запобігання змінам клімату. Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 7 грудня 2016 р. № 932-р була схвалена Концепція реалізації державної політики у сфері зміни клімату на період до 2030 року, якою передбачено, зокрема, зміцнення інституційної спроможності щодо формування і забезпечення реалізації державної політики у сфері зміни клімату; запобігання зміні клімату через скорочення антропогенних викидів і збільшення абсорбції парникових газів та забезпечення поступового переходу до низьковуглецевого розвитку держави; адаптація до зміни клімату, підвищення опірності та зниження ризиків, пов'язаних зі зміною клімату.

Планом заходів щодо виконання згаданої вище Концепції реалізації державної політики у сфері зміни клімату на період до 2030 року, затвердженим розпорядженням Кабінету Міністрів України від 6 грудня 2017 р. № 878-р, було передбачено:

– розроблення та внесення на розгляд Кабінету Міністрів України у 2018 році проєктів законів України щодо запровадження систем моніторингу, звітності та верифікації викидів парникових газів і торгівлі квотами на викиди парникових газів;

– розроблення та внесення у 2018 році на розгляд Кабінету Міністрів України проєктів актів про внесення змін до Положення про Міжвідомчу комісію із забезпечення виконання Рамкової конвенції ООН про зміну клімату, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 14 квітня 1999 р. № 583 у частині розширення її завдань відповідно до положень Паризької угоди та положень Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, пов'язаних зі зміною клімату; схвалення Стратегії низьковуглецевого розвитку України на період до 2030 року; затвердження порядку здійснення моніторингу та звітності викидів парникових газів; затвердження порядку здійснення верифікації викидів парникових газів; затвердження порядку підготовки Національного плану розподілу квот між установками; затвердження порядку функціонування дозвільної системи на викиди парникових газів; затвердження комплексного Національного плану з енергетики та зміни клімату на 2021–2030 роки.

У 2017 році Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 18 серпня 2017 р. № 605-р було схвалено Енергетичну стратегію України на період до 2035 року "Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність". Відповідно до Розпорядження Кабінету Міністрів України від 6 червня 2018 р. № 497-р було затверджено План заходів з реалізації етапу "Реформування енерге-

тичного сектору (до 2020 року)" Енергетичної стратегії України, згідно з яким, зокрема, передбачалося розроблення та подання Кабінетові Міністрів України проєкту Стратегії низьковуглецевого розвитку України на період до 2030 року (жовтень 2018 року); розроблення та прийняття нормативно-правових актів, необхідних для запровадження в Україні внутрішньої схеми торгівлі квотами на викиди парникових газів та інших ринкових і неринкових інструментів скорочення викидів парникових газів відповідно до зобов'язань України в рамках Угоди про асоціацію (2018 рік); стимулювання запровадження на об'єктах паливно-енергетичного комплексу системи екологічного менеджменту й аудиту відповідно до міжнародних стандартів (2019 рік).

Необхідно зазначити, що у 2018 році Стратегія низьковуглецевого розвитку України до 2050 року була розроблена Міністерством екології та природних ресурсів України (із 2019 року – Міністерство енергетики та захисту довкілля України). Зазначена Стратегія містить національне бачення відокремлення подальшого економічного зростання та соціального розвитку держави від збільшення обсягу викидів парникових газів. Наявність зазначеної Стратегії є підставою для розроблення й упровадження економічних інструментів підтримки переходу України до низьковуглецевого розвитку, залучення інноваційних технологій і міжнародних фінансових ресурсів. 30 липня 2018 року Стратегію низьковуглецевого розвитку України року було розміщено на сайті Секретаріату Рамкової Конвенції ООН про зміну клімату [26]. Таким чином, Україна виконала свої міжнародні зобов'язання та увійшла до десятки країн-лідерів кліматичного процесу, що першими опублікували свої Стратегії низьковуглецевого розвитку [27].

У листопаді 2019 року в Україні було проведено парламентські слухання на тему "Пріоритети екологічної політики Верховної Ради України на наступні п'ять років" [28], за наслідками яких було рекомендовано Кабінету Міністрів України прискорити спільно з центральними органами виконавчої влади розроблення і внесення на розгляд Верховної Ради України законопроєктів щодо виконання міжнародних зобов'язань, імплементації законодавства ЄС про зміну клімату та захист озонового шару.

У грудні 2019 року було прийнято Закон України "Про засади моніторингу, звітності та верифікації викидів парникових газів", який буде введений в дію з 1 січня 2021 року. Закон спрямований на виконання зобов'язань України за міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, зокрема Угодою про асоціацію, а також на виконання вимог Рамкової конвенції ООН про зміну клімату та Паризької угоди.

Відповідно до зазначеного вище Закону моніторинг (збирання, обробка, аналіз і зберігання даних) здійснюється оператором щодо викидів парникових газів: двоокису вуглецю (CO_2), метану (CH_4), закису азоту (N_2O), гідрофторвуглецiв (ГФВ), перфторвуглецiв (ПФВ), гексафториду сірки (SF_6) та інших газоподібних складових атмосфери, які поглинають і випромінюють інфрачервоне випромінювання, у результаті провадження ним видів діяльності на установці. Оператором визнається юридична або фізична особа-підприємець, яка здійснює технічну експлуатацію установки (стаціонарного технічного об'єкта, на якому оператор провадить один або більше видів діяльності, а також іншу діяльність, яка має безпосередній технологічний зв'язок із видами діяльності, що провадяться на такому об'єкті, і може впливати на викиди парникових газів), що перебуває в її власності або користуванні. За результатами моніторингу розробляється звіт оператора, який підлягає верифікації, що полягає у перевірці звіту оператора, підготовці та видачі верифікатором за результатами такої перевірки верифікаційного звіту.

Таким чином, із незначним відставанням Україна виконала зобов'язання щодо адаптації національного законодавства до законодавства ЄС у частині створення системи моніторингу, звітності, здійснення перевірок викидів парникових газів. Відповідні новели національного законодавства набудуть чинності з 1 січня 2021 року. Водночас необхідним є розроблення та прийняття підзаконних нормативно-правових актів для забезпечення ефективності приписів Закону України "Про засади моніторингу, звітності та верифікації викидів парникових газів" від 12 грудня 2019 року, оскільки станом на 1 квітня 2020 року жодного нормативно-правового акта в його розвиток не прийнято.

Наприкінці 2019 року Україна прийняла Закон "Про регулювання господарської діяльності із озоноруйнівними речовинами та фторованими парниковими газами" від 12 грудня 2019 року, уведення в дію якого відбудеться 27 червня 2020 року. Зазначений Закон регулює відносини щодо виробництва, імпорту, експорту, зберігання, використання, розміщення на ринку та поводження з озоноруйнівними речовинами, фторованими парниковими газами, товарами й обладнанням, які їх містять або використовують, що впливає на озоновий шар і на рівень глобального потепління. У ньому, зокрема, визначено повноваження центральних органів виконавчої влади; установлено основні вимоги до суб'єктів господарювання; урегульовано процедуру виведення з обігу контрольованих речовин і товарів, що їх містять; закріплено вимоги щодо сертифікації персоналу та відповідного маркування обладнання; визначено порядки імпорту, експорту контрольованих речовин і товарів, що їх місять, а також поводження з відходами, що містять ці речовини.

Провадити операції (імпорт, експорт, розміщення на ринку, зберігання, використання або поводження) з контрольованими речовинами (озоноруйнівними речовинами та/або фторованими парниковими газами) та/або товарами й обладнанням мають право лише фізичні особи-підприємці або юридичні особи, які набули статусу оператора контрольованих речовин шляхом внесення до Реєстру. Виробництво контрольованих речовин в Україні заборонено. Оператори контрольованих речовин зобов'язані забезпечувати навчання та підтвердження кваліфікації персоналу. Після закінчення навчання за результатами складання іспиту особа отримує кваліфікаційний документ (сертифікат) про підтвердження результатів навчання.

Зазначеним вище Законом імплементовані приписи Регламенту (ЄС) № 2037/2000 про речовини, що руйнують озоновий шар, і положення Регламенту (ЄС) № 842/2006 Європейського Парламенту та Ради про деякі фторовані парникові гази. Відповідно до додатку XXX до глави 6 "Навколишнє середовище" Угоди про асоціацію передбачено встановлення заборони на озоноруйнівні речовини, включаючи припинення використання сирих гідрохлорфторвуглецiв до 2010 року і поетапну ліквідацію поставок на ринок (продажу) сирих гідрохлорфторвуглецiв до 2015 року. Відповідно до міжнародних зобов'язань, узятих Україною після ратифікації Монреальського протоколу, на підставі пунктів 5 та 6 статті 2F Поправки до Монреальського протоколу, ратифікованої Законом України від 2 листопада 2000 року, Україна зобов'язалась заборонити споживання озоноруйнівних речовин групи I із додатка C до 1 січня 2020 року, за винятком споживання, обмеженого

обслуговуванням холодильного обладнання й обладнання для кондиціювання повітря, у період із 2020 по 2030 рік за умов, визначених цим протоколом. На виконання зазначених міжнародних зобов'язань Законом України "Про регулювання господарської діяльності із озоноруйнівними речовинами та фторованими парниковими газами" передбачено, що із дня набуття ним чинності імпорт і розміщення на ринку товарів та обладнання, що містять або працюють із використанням озоноруйнівних речовин, заборонено. З 1 січня 2021 року буде заборонено також розміщення на ринку первинних озоноруйнівних речовин.

Незважаючи на зазначені позитивні тенденції адаптації законодавства України до законодавства ЄС у частині запобігання змінам клімату, вимоги Угоди про асоціацію виконані не повністю. Зокрема, незважаючи на закінчення терміну зведення національного законодавства відповідно до вимог Директиви № 2003/87/ЄС про встановлення схеми торгівлі викидами парникових газів у рамках Співтовариства, в Україні не прийняті нормативно-правові акти, необхідні для запровадження внутрішньої схеми торгівлі квотами на викиди парникових газів та інших ринкових і неринкових інструментів скорочення викидів парникових газів відповідно до зобов'язань України в рамках Угоди про асоціацію. У юридичній літературі цілком справедливо С. М. Романко зазначає, що "…формування національного законодавства у сфері протидії зміні клімату та скороченню викидів парникових газів відбувається повільними темпами та зі встановленням недостатньо амбітних цілей. ... Зокрема, важливими проблемами залишаються відсутність базових програмних документів для скорочення викидів парникових газів і їх адаптації" [10, с. 125].

З метою виконання Україною Угоди про асоціацію в частині охорони клімату необхідним залишається також внесення змін і доповнень до Положення про Міжвідомчу комісію із забезпечення виконання Рамкової конвенції ООН про зміну клімату, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 14 квітня 1999 року № 583, у частині розширення її завдань відповідно до приписів Паризької угоди та Угоди про асоціацію. Постановою Кабінету Міністрів України від 24 січня 2020 р. № 33 було утворено міжвідомчу робочу групу з питань координації подолання наслідків зміни клімату в рамках ініціативи Європейської Комісії "Європейська зелена угода". Проте така міжвідомча група є тимчасовим консультативно-дорадчим органом Кабінету Міністрів України.

ВИСНОВКИ

1) Із незначним відставанням Україна в цілому виконала свої зобов'язання щодо адаптації національного законодавства до законодавства ЄС у частині створення системи моніторингу, звітності, здійснення перевірок викидів парникових газів. У грудні 2019 року було прийнято Закон України "Про засади моніторингу, звітності та верифікації викидів парникових газів", який набуде чинності з 1 січня 2021 року. Водночас необхідним є розроблення та прийняття підзаконних нормативно-правових актів для забезпечення ефективності приписів згаданого Закону, оскільки станом на 1 квітня 2020 року жодного нормативно-правового акта в його розвиток не прийнято.

2) Україна також загалом виконала свої зобов'язання в частині імплементації приписів Регламенту (ЄС) № 2037/2000 про речовини, що руйнують озоновий шар, і положення Регламенту (ЄС) № 842/2006 Європейського Парламенту та Ради про деякі фторовані парникові гази, оскільки прийняла Закон "Про регулювання господарської діяльності з озоноруйнівними речовинами та фторованими парниковими газами" від 12 грудня 2019 року, набуття чинності яким відбудеться 27 червня 2020 року.

3) Незважаючи на закінчення терміну зведення національного законодавства відповідно до вимог Директиви № 2003/87/ЄС про встановлення схеми торгівлі викидами парникових газів у рамках Співтовариства та внесення змін і доповнень до Директиви № 96/61/ЄС зі змінами і доповненнями, внесеними Директивою № 2004/101/ЄС, в Україні не прийняті нормативно-правові акти, необхідні для запровадження внутрішньої схеми торгівлі квотами на викиди парникових газів та інших ринкових і неринкових інструментів скорочення викидів парникових газів відповідно до зобов'язань України в рамках Угоди про асоціацію.

4) Актуальною залишається потреба внесення змін і доповнень до Положення про Міжвідомчу комісію із забезпечення виконання Рамкової конвенції ООН про зміну клімату, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 14 квітня 1999 року № 583, у частині розширення її завдань відповідно до приписів Паризької угоди та Угоди про асоціацію.

Список використаних джерел:

1. Лист Міністерства закордонних справ України "Щодо набрання чинності Угодою" від 20 липня 2017 року № 72/14-612/1-1713. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1713321-17 (дата звернення: 15.04.2020).
2. Солонина Є. Зими більше не буде: як вплинуть на Україну та українців глобальні зміни клімату. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/30461594.html (дата звернення: 27.03.2020).
3. Негативні наслідки зміни клімату стають все помітнішими – ВМО. URL: https://ecoaction.org.ua/nehatyvni-naslidky-zminy-klimatu-staiut-pomitnishymy.html (дата звернення: 12.04.2020).
4. Бардіна О. Роль міжнародних інституцій у регулюванні змін клімату. *Вісник НТУУ "КПІ". Політологія. Соціологія. Право*. 2013. Вип. 3. С. 138-143.
5. Бардіна О. Міжнародне нормативне забезпечення вирішення проблем зміни клімату. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2013. № 5. С. 131-137.
6. Булгакова М. Г. Участь України у міжнародних переговорах з питань зміни клімату: економіко-правові та еколого-політичні аспекти. *Вісник Національного університету водного господарства та природокористування. Серія "Економіка"*. 2012. Вип. 1. С. 37-43.
7. Дубовіч І. А., Булгакова М. Г. Теоретико-методологічні та практичні еколого-економічні й правові засади розв'язання глобальних проблем зі зміни клімату. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2016. Вип. 8. Ч. 1. С. 67-70.
8. Єрмолаєва Т. В., Коротун Т. В. Реалізація Україною міжнародних зобов'язань у сфері запобігання змінам клімату. *Молодий вчений*. 2018. № 10. С. 236-240.
9. Романко С. Еколого-правова політика України у сфері зміни клімату. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 9. С. 88-94.
10. Романко С. Законодавство України у сфері скорочення викидів парникових газів після ратифікації Паризької угоди. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2018. V. 1. P. 122-127.
11. Андрусевич Н. Правове регулювання ЄС в галузі попередження зміни клімату. *Вісник екологічної адвокатури*. 2004. № 26. С. 3-8.
12. Горбань Ю. С. Імплементаційні інструменти ЄС у сфері зміни клімату: досвід Німеччини. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2014. № 10. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=770 (дата звернення: 15.04.2020).
13. Шатоха В. І. Лідерство Європейського Союзу у запобіганні зміни клімату: Монографія. Дніпро: Акцент ПП, 2017. 144 с.
14. Дейнега М. А. Інтеграція природоресурсного законодавства України до законодавства Європейського Союзу у сфері зміни клімату. *Право. Людина. Довкілля*. 2019. № 3. Том. 10. С. 66-75.
15. Івасечко О. Співпраця України та Європейського Союзу в галузі охорони довкілля. *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку*. 2012. Вип. 24. С. 73-78.
16. Орєхов С. Адаптація права України до права ЄС у сфері охорони довкілля в рамках Угоди про асоціацію. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 2. С. 80-83.
17. Тютюнник М. О. Адаптація екологічного законодавства України до законодавства Європейського Союзу. *The Journal of Eastern European Law / Журнал східноєвропейського права*. 2019. № 63. С. 358-364.
18. Шпарик Н. Я. Адаптація екологічного законодавства України до стандартів Європейського Союзу. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2015. Вип. 33. Том 1. С. 212-217.

19. Кліматологія. Терміни та визначення основних понять. ДСТУ 3992 – 2000. – К.: Держспоживстандарт України, 2000. URL: http://metrology.com.ua/download/dstu-gost-gost-r/60-dstu/476-dstu-3992-2000 (дата звернення: 09.04.2020).

20. Прохоренко К. Теоретичні аспекти поняття "клімат" в еколого-правовому регулюванні. *Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. Юрид. науки*. 2011. Вип. 86. С. 104-106.

21. Кліматична угода: ключові моменти. URL: http://zik.ua/news/2015/12/14/klimatychna_ugoda_klyuchovi_momenty_653978 (дата звернення: 15.04.2020).

22. Закон України "Про ратифікацію Кіотського протоколу до Рамкової конвенції Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату" від 04.02.2004. *Офіційний вісник України*. 2004. № 8. Ст. 466.

23. Закон України "Про ратифікацію Паризької угоди" від 14.07.2016. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 35. Ст. 595.

24. Горбань Ю. С. Імплементаційні інструменти ЄС у сфері зміни клімату: досвід Німеччини. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2014. № 10. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=770 (дата звернення: 02.01.2020).

25. Національна стратегія наближення (апроксимації) законодавства України до права Європейського Союзу у сфері охорони довкілля. Київ, 2015. URL: https://menr.gov.ua/files/docs/draft_NAS_FEB2015.pdf (дата звернення: 15.03.2020).

26. Communication of long-term strategies. URL: https://unfccc.int/process/the-paris-agreement/long-term-strategies (дата звернення: 11.02.2020).

27. Стратегія низьковуглецевого розвитку України до 2050 року. URL: https://menr.gov.ua/news/31815.html (дата звернення: 15.04.2020).

28. Рекомендації парламентських слухань на тему: "Пріоритети екологічної політики Верховної Ради України на наступні п'ять років", схвалені Постановою Верховної Ради України від 14.01.2020 № 457-IX. *Голос України*. 2020. № 18. 30 січня.

References:

1. Lyst Ministerstva zakordonnykh sprav Ukrainy "Shchodo nabrannia chynnosti Uhodoiu" vid 20 lypnia 2017 roku № 72/14-612/1-1713. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1713321-17 (data zvernennia: 15.04.2020) (in Ukrainian).

2. Solonyna Ye. Zymy bilshe ne bude: yak vplynut na Ukrainu ta ukraintsiv hlobalni zminy klimatu [Winters will be gone: how global climate change will affect Ukraine and the Ukrainians]. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/30461594.html (data zvernennia: 27.03.2020) (in Ukrainian).

3. Nehatyvni naslidky zminy klimatu staiut vse pomitnishymy – VMO [The negative effects of climate change are becoming more visible – WMO]. URL: https://ecoaction.org.ua/nehatyvni-naslidky-zminy-klimatu-staiut-pomitnishymy.html (data zvernennia: 12.04.2020) (in Ukrainian).

4. Bardina O. Rol mizhnarodnykh instytutsii u rehuliuvanni zmin klimatu [The role of international institutions in regulating climate change]. *Visnyk NTUU "KPI". Politolohiia. Sotsiolohiia. Pravo*. 2013. Vyp. 3 (19). S. 138-143 (in Ukrainian).

5. Bardina O. Mizhnarodne normatyvne zabezpechennia vyrishennia problem zminy klimatu [International regulatory support for climate change]. *Naukovi zapysky Instytutu zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2013. № 5. S. 131-137 (in Ukrainian).

6. Bulhakova M. H. Uchast Ukrainy u mizhnarodnykh perehovorakh z pytan zminy klimatu: ekonomiko-pravovi ta ekoloho-politychni aspekty [Ukraine's participation in international negotiations on climate change: economic, legal and environmental-political aspects]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu vodnoho hospodarstva ta pryrodokorystuvannia. Seriia "Ekonomika"*. 2012. Vyp. 1. S. 37-43 (in Ukrainian).

7. Dubovich I. A., Bulhakova M. H. Teoretyko-metodolohichni ta praktychni ekoloho-ekonomichni y pravovi zasady rozviazannia hlobalnykh problem zi zminy klimatu [Theoretical, methodological and practical environmental, economic and legal principles of addressing global climate change issues]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia: Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo*. 2016. Vyp. 8. Ch. 1. S. 67-70 (in Ukrainian).

8. Yermolaieva T. V., Korotun T. V. Realizatsiia Ukrainoiu mizhnarodnykh zoboviazan u sferi zapobihannia zminam klimatu [Ukraine's implementation of international commitments in the field of climate change prevention]. *Molodyi vchenyi*. 2018. № 10. S. 236-240 (in Ukrainian).

9. Romanko S. Ekoloho-pravova polityka Ukrainy u sferi zminy klimatu [Ukraine's environmental and legal policy in the field of climate change]. *Pidpryiemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. 2019. № 9. S. 88-94 (in Ukrainian).

10. Romanko S. Zakonodavstvo Ukrainy u sferi skorochennia vykydiv parnykovykh haziv pislia ratyfikatsii Paryzkoi uhody [Legislation of Ukraine in the field of greenhouse gas emission reduction after ratification of the Paris Agreement]. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2018. V. 1. S. 122-127 (in Ukrainian).

11. Andrusevych N. Pravove rehuliuvannia YeS v haluzi poperedzhennia zminy klimatu [EU legal regulation on climate change prevention]. *Visnyk ekolohichnoi advokatury*. 2004. № 26. S. 3-8 (in Ukrainian).

12. Horban Yu. S. Implementatsiini instrumenty YeS u sferi zminy klimatu: dosvid Nimechchyny [EU Climate Change Implementation Instruments: German Experience]. Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok. 2014. № 10. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=770 (data zvernennia: 15.04.2020) (in Ukrainian).

13. Shatokha V. I. Liderstvo Yevropeiskoho Soiuzu u zapobihanni zminy klimatu [Leadership of the European Union in preventing climate change]: Monohrafiia. Dnipro: Aktsent PP, 2017. 144 s. (in Ukrainian).

14. Deineha M. A. Intehratsiia pryrodoresursnoho zakonodavstva Ukrainy do zakonodavstva Yevropeiskoho Soiuzu u sferi zminy klimatu [Integration of the natural resources legislation of Ukraine with the legislation of the European Union in the field of climate change]. *Pravo. Liudyna. Dovkillia*. 2019. № 3, Tom. 10. S. 66-75 (in Ukrainian).

15. Ivasechko O. Spivpratsia Ukrainy ta Yevropeiskoho Soiuzu v haluzi okhorony dovkillia [Cooperation between Ukraine and the European Union in the field of environment]. *Ukrainska natsionalna ideia: realii ta perspektyvy rozvytku*. 2012. Vyp. 24. S. 73-78 (in Ukrainian).

16. Oriekhov S. Adaptatsiia prava Ukrainy do prava YeS u sferi okhorony dovkillia v ramkakh Uhody pro asotsiatsiiu [Adaptation of Ukraine's right to EU environmental law within the framework of the Association Agreement]. *Pidpryiemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. 2019. № 2. S. 80-83 (in Ukrainian).

17. Tiutiunnyk M. O. Adaptatsiia ekolohichnoho zakonodavstva Ukrainy do zakonodavstva Yeropeiskoho Soiuzu [Adaptation of the environmental legislation of Ukraine to the legislation of the European Union]. *The Journal of Eastern European Law / Zhurnal skhidnoievropeiskoho prava*. 2019. № 63. S. 358-364 (in Ukrainian).

18. Shparyk N. Ia. Adaptatsiia ekolohichnoho zakonodavstva Ukrainy do standartiv Yevropeiskoho Soiuzu [Adaptation of the environmental legislation of Ukraine to the standards of the European Union]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia Pravo*. 2015. Vyp. 33. Tom 1. S. 212-217 (in Ukrainian).

19. Klimatolohiia. Terminy ta vyznachennia osnovnykh poniat. DSTU 3992 – 2000. – K.: Derzhspozhyvstandart Ukrainy, 2000. URL: http://metrology.com.ua/download/dstu-gost-gost-r/60-dstu/476-dstu-3992-2000 (data zvernennia: 09.04.2020) (in Ukrainian).

20. Prokhorenko K. Teoretychni aspekty poniattia "klimat" v ekoloho-pravovomu rehuliuvanni [Theoretical aspects of the concept of "climate" in environmental regulation]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu im. Tarasa Shevchenka. Yuryd. nauky*. 2011. Vyp. 86. S. 104-106 (in Ukrainian).

21. Klimatychna uhoda: kliuchovi momenty. URL: http://zik.ua/news/2015/12/14/klimatychna_ugoda_klyuchovi_momenty_653978 (data zvernennia: 15.04.2020) (in Ukrainian).

22. Zakon Ukrainy "Pro ratyfikatsiiu Kiotskoho protokolu do Ramkovoi konventsii Orhanizatsii Obiednanykh Natsii pro zminu klimatu" vid 04.02.2004. *Ofitsiinyi visnyk Ukrainy*. 2004. № 8. St. 466 (in Ukrainian).

23. Zakon Ukrainy "Pro ratyfikatsiiu Paryzkoi uhody" vid 14.07.2016. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2016. № 35. St. 595 (in Ukrainian).

24. Horban Yu. S. Implementatsiini instrumenty YeS u sferi zminy klimatu: dosvid Nimechchyny [EU Climate Change Implementation Instruments: German Experience]. *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok*. 2014. № 10. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=770 (data zvernennia: 02.01.2020) (in Ukrainian).

25. Natsionalna stratehiia nablyzhennia (aproksymatsii) zakonodavstva Ukrainy do prava Yevropeiskoho Soiuzu u sferi okhorony dovkillia. – Kyiv, 2015. URL: https://menr.gov.ua/files/docs/draft_NAS_FEB2015.pdf (data zvernennia: 15.03.2020) (in Ukrainian).

26. Communication of long-term strategies. URL: https://unfccc.int/process/the-paris-agreement/long-term-strategies (the date of request: 11.02.2020) (in English).

27. Stratehiia nyzkovuhletsevoho rozvytku Ukrainy do 2050 roku. URL: https://menr.gov.ua/news/31815.html (data zvernennia: 15.04.2020) (in Ukrainian).

28. Rekomendatsii parlamentskykh slukhan na temu: "Priorytety ekolohichnoi polityky Verkhovnoi Rady Ukrainy na nastupni piat rokiv", skhvaleni Postanovoiu Verkhovnoi Rady Ukrainy vid 14.01.2020 № 457-IX. Holos Ukrainy. 2020. № 18. 30 sichnia (in Ukrainian).

Received: 22/04/2020
Accepted: 20/05/2020

T. Kovalenko, Dr. of Law, Associate Prof., Prof.
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

THE ADAPTATION OF UKRAINIAN LEGISLATION ON CLIMATE CHANGES TO THE ACQUIS COMMUNAUTAIRE OF THE EUROPEAN UNION

The article examines the current state of the Association Agreement implementation in terms of national legislation on climate change and the protection of the ozone layer compliance with the requirements of the EU legal acts listed in Annex XXX to Chapter 6 "Environment" of that Agreement. Under the Association Agreement, such harmonization entails the need to bring national legislation into line with Directive № 2003/87/EC establishing a Community greenhouse gas emissions trading scheme by September 1, 2019 and amending Directive № 96/61/EC

as amended by Directive № 2004/101/EC; Regulation (EC) № 842/2006 on certain fluorinated greenhouse gases; Regulation (EU) № 2037/2000 on substances that deplete the ozone layer, as amended and the amendments made by the Regulation (EU) №№ 2038/2000, (EU) 2039/2000, (EU) 1804/2003, (EU) 2077/2004, (EU) 29/2006, (EU) 1366/2006, (EU) 1784/2006, (EC) 1791/2006 and (EC) 2007/899, and Decisions №№ 2003/160 /EC, 2004/232/EC and 2007/54 /EC.

The analysis of the national legislation shows that Ukraine as a whole fulfilled its obligations to adapt national legislation to the EU legislation in terms of setting up a monitoring system, reporting and verification of greenhouse gas emissions. The Law of Ukraine "On the Basics of Monitoring, Reporting and Verification of Greenhouse Gas Emissions" was adopted on 12 December 2019. The law comes into force on 1 January 2021. At the same time, it is necessary to adopt by-laws to ensure the effectiveness of the provisions of the aforementioned Law, since as of 1 April 2020 no legislative act has been adopted in its development.

Ukraine has also fully fulfilled its obligations to implement the provisions of Regulation (EC) № 2037/2000 on substances that deplete the ozone layer and the provisions of Regulation (EC) № 842/2006 of the European Parliament and of the Council on certain fluorinated greenhouse gases. The Law of Ukraine "On Regulation of Economic Activity with Ozone-Depleting Substances and Fluorinated Greenhouse Gases" was adopted on 12 December 1 2019. The law comes into force on 27 June 2020.

The article proves that the legal acts, necessary to introduce internal greenhouse gas emission allowance trading scheme and other market and non-market greenhouse gas emission reduction instruments of these gases in accordance with Ukraine's obligations under the Association Agreement have not yet been adopted.

Also there is the necessity to make amendments to the Regulation on the Interagency Commission on Implementation of the United Nations Framework Convention on Climate Change, approved by the Cabinet of Ministers of Ukraine Decree № 583 of April 14, 1999, to extend its tasks in accordance with the provisions of the Paris Agreement.

Keywords: the Association Agreement; climate and ozone protection; fluorinated greenhouse gases; monitoring of greenhouse gas emissions; ozone-depleting substances; reporting of greenhouse gas emissions; verification of greenhouse gas emissions.

Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv.
Legal Studies, 2020; 2 (113): 18-23
УДК: 349.42
DOI: https:doi.org/10.17721/1728-2195/2020/2.113-4

ISSN 1728-2195
© Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Publishing center "Kyiv University", 2020

М. Копиця, асп.
ORCID ID: 0000-0002-2534-0103
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ДО ПИТАННЯ ПРО ДЕРЖАВНУ ПІДТРИМКУ ТА ПУБЛІЧНЕ АДМІНІСТРУВАННЯ В АГРАРНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

Обраний державою курс на євроінтеграцію та подальший вступ України до Європейського Союзу вимагають реформування національного законодавства і системи органів влади, а також перегляду ролі держави в суспільних відносинах, у тому числі аграрних. У зв'язку з цим виникає необхідність проведення аграрної реформи, основною метою та завданням якої має бути забезпечення діяльності національного товаровиробника, виведення аграрного сектору України на міжнародний рівень, а також зміцнення позицій української продукції на світовому ринку. Однак без належної участі держави досягнення зазначених цілей практично неможливе. Саме тому роль держави в забезпеченні розвитку аграрно-промислового сектору є ключовою. При цьому держава не має втручатися у ведення агробізнесу, а зобов'язана створити лише сприятливе середовище для суб'єктів господарювання. У такому випадку важливим є забезпечення належного публічного адміністрування аграрних правовідносин, що, у свою чергу, породжує необхідність дослідження сутності публічного адміністрування, мети та механізмів його реалізації, а також законодавчої регламентації. Значної уваги потребує дослідження державної підтримки сільського господарства, яка останні роки є основним видом участі держави у сфері АПК. Публічне адміністрування і безпосередньо державна підтримка сільського господарства створюють належні умови для агробізнесу й надають можливість розвитку суб'єктів малого та середнього бізнесу.

У статті досліджено поняття публічного адміністрування та державної підтримки сільського господарства, визначено їхню мету і зміст. Зазначено, що законодавство не містить визначення досліджуваних понять, а лише їхні окремі характеристики. Зроблено порівняльно-правову характеристику публічного адміністрування та державної підтримки, установлено, що це різні правові категорії, однак взаємопов'язані та взаємозалежні.

Ключові слова: публічне адміністрування, державна підтримка, державна допомога, публічна адміністрація, аграрні правовідносини, органи державної влади.

ВСТУП. Актуальність обраної тематики зумовлена тим, що аграрний сектор економіки є основним виробником життєво важливих продуктів харчування і відіграє виняткову роль у забезпеченні продовольчої безпеки та продовольчої незалежності країни. В умовах глобалізації соціально-економічних процесів і міжнародної конкуренції істотно зростають ризики та загрози для сталого розвитку вітчизняного аграрного сектору економіки. У зв'язку з цим ефективна робота сільського господарства можлива лише за активної участі держави. Створення умов для сталого розвитку сільських територій, прискорення темпів зростання обсягів сільськогосподарського виробництва на основі підвищення його конкурентоспроможності має бути пріоритетним напрямом аграрної економічної політики держави. Отже, обов'язковою умовою належного розвитку сільського господарства є публічне адміністрування, у тому числі державна підтримка сільськогосподарських товаровиробників.

У теорії аграрного права значна увага приділяється дослідженню державної підтримки аграрного сектору, яка в більшості випадків розглядається як вид державного управління чи державного регулювання. Однак в умовах євроінтеграції все більшої уваги науковців потребує дослідження таких понять, як публічне адміністрування, публічне управління, роль публічного адміністрування в забезпеченні розвитку сільського господарства, а також порівняльна характеристика державної підтримки та публічного адміністрування в аграрному праві України. Результати дослідження зазначених питань передусім допоможуть установити найкращі механізми участі держави в аграрному секторі економіки задля сталого розвитку сільськогосподарського виробництва.

Метою дослідження є порівняння державної підтримки та публічного адміністрування в аграрному праві України, визначення їхніх спільних і відмінних характеристик, установлення методів здійснення державної підтримки та публічного адміністрування, дослідження досвіду зарубіжних країн щодо державної підтримки та публічного адміністрування сільськогосподарських товаровиробників.

© Копиця М., 2020

Об'єктом дослідження є правовідносини, які виникають між державою та іншими суб'єктами аграрних правовідносин щодо здійснення публічного адміністрування і державної підтримки аграрного сектору.

Методологічна основа наукового дослідження представлена такими методами:

- метод правового аналізу, який полягає в детальному аналізі національного законодавства України з метою визначення особливостей правового регулювання публічного адміністрування та державної підтримки;
- порівняльний метод, у межах використання якого отримано порівняльну характеристику публічного адміністрування та державної підтримки в аграрному праві України та виокремлено переваги й недоліки зазначених понять у досліджуваній проблематиці;
- структурний метод, за допомогою якого було розглянуто предмет дослідження з урахуванням законодавчого механізму реалізації державної підтримки та публічного адміністрування;
- формально-юридичний метод, що є основним у цьому дослідженні, за допомогою якого публічне адміністрування та державна підтримка аграрного сектору в Україні розглядаються в межах правового поля на підставі аналізу чинного законодавства.

Зазначені методи дають змогу комплексно дослідити проблематику публічного адміністрування та державної підтримки в аграрному секторі Україні.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ. Поняття публічного адміністрування в аграрному праві. Для національного законодавства і теорії аграрного права України термін *публічне адміністрування* є новим і малодослідженим. Це пов'язано з тим, що в більшості нормативно-правових актів уживаються такі терміни, як "державне управління", "державне регулювання", які означають нормативно регламентовану діяльність держави (органів державної влади та місцевого самоврядування) щодо регулювання тих чи інших суспільних правовідносин з метою їх упорядкування та забезпечення дотримання прав і свобод суб'єктів таких правовідносин.

Найбільшого розвитку широке розуміння державного управління набуло в радянський період існування нашої держави, коли у практику втілювалась ідея, за якої ради є не тільки органами законодавчої (представницької) влади, а й органами, що безпосередньо здійснюють державне управління [1, с. 42]. Однак такі види діяльності держави, як державне управління чи владний вплив навіть за умови їхньої чіткої регламентації в законодавстві, не відповідають європейським принципам адміністрування.

Європейська спільнота, у свою чергу, використовує термін *public administration*. У Глосарії Програми розвитку публічного адміністрування ООН зазначено, що публічне адміністрування розглядається в декількох значеннях (переклад автора):

- цілісний механізм (політики, правил, процедур, систем, організаційних структур, персоналу тощо), що фінансується за рахунок державного бюджету і відповідає за управління та керівництво у справах виконавчої влади та її взаємодії з іншими зацікавленими сторонами в державі, суспільстві й зовнішньому середовищі;
- управління та реалізація всієї діяльності уряду, що стосується імплементації законів, правил і рішень Уряду та управління, пов'язаних із наданням державних послуг [2].

Однак термін "державне управління" у Глосарії Програми розвитку ООН узагалі не вживається, що є цілком логічним, зважаючи на існування ринкової економіки в країнах Європи та демократичне бачення діяльності держави щодо регулювання суспільних відносин.

У зв'язку з цим слід погодитися із Босак О. З., що, співвідносячи поняття державного управління, публічного адміністрування, публічного управління, слід зазначити, що сьогоднішнє розуміння сутності державного управління деякими українськими вченими є досить наближеним до розуміння сутності публічного управління. Дуже часто два різні терміни *public administration* (*публічне адміністрування*) і *public management* (*публічне управління*) перекладаються з англійської на українську як "державне управління". Проте у європейських країнах ці два терміни мають різне смислове навантаження, хоча в Україні "публічне адміністрування" та "публічне (державне) управління" досить часто вживаються як синоніми (без належного розуміння різної сутності цих понять) [3, с. 6]. Однак термін "державне управління" не є точним відповідником термінам "публічне управління" та "публічне адміністрування". Незмінним, на думку Міненко М. А., залишається і те, що ключовим аспектом державного управління є держава, у той час як ключовим аспектом публічного управління є народ [4].

Варто зауважити, що станом на сьогоднішній день не лише в теорії аграрного права, а й в аграрному законодавстві України практично не використовується термін "публічне адміністрування", а в більшості випадків застосовуються терміни "державне управління", "державне регулювання" тощо [5, с. 45]. Усі дослідження публічного адміністрування в аграрному праві України базуються на висновках учених-адміністративістів, лише доповнюючи такі висновки специфікою аграрних правовідносин, ураховуючи визначення поняття та особливості публічного адміністрування в теорії адміністративного й аграрного права.

Для прикладу, Савков А. П. замість терміна "публічне адміністрування" розглядає визначення поняття публічного управління розвитком сільських територій як форму діяльності органів виконавчої влади і органів місцевого самоврядування, що виявляється у прийнятті відповідних нормативно-правових актів, концепцій, стратегій і програм, спрямованих на розв'язання соціально-економічних проблем сільської місцевості та поліпшення умов проживання сільських мешканців [6, с.115].

В аграрному праві публічне адміністрування має особливі, відмінні від інших галузей права, ознаки. По-перше, публічне адміністрування є зовнішньою формою вияву діяльності публічних адміністрацій щодо регулювання аграрних правовідносин. Публічне адміністрування в аграрному праві є вузько визначеним, а основною його метою є підтримка сільського господарства України як пріоритетної галузі економіки. Окрім того, мета публічного адміністрування в аграрному праві має соціальне навантаження, а саме здійснюється для підтримки сільського населення та розвитку сільських територій.

По-друге, публічне адміністрування в аграрному праві є динамічним і орієнтується не лише на стан розвитку аграрного законодавства, а й на діяльність суб'єктів аграрних правовідносин, яка щороку може мати різні показники (урожайність, рівень виробництва сільськогосподарської продукції тощо).

По-третє, в аграрному праві публічне адміністрування спрямоване на забезпечення продовольчої безпеки країни, що полягає у формуванні національних резервів, адмініструванні тих чи інших галузей сільського господарства, недопущенні впливу іноземних суб'єктів на економіку країни.

По-четверте, публічне адміністрування полягає не лише у здійсненні регулюючої, стимулюючої та дозвільної функцій, а й у створенні таких умов для суб'єктів

аграрних правовідносин, за яких можна досягнути високих показників розвитку сільського господарства. Такі умови створюються не лише шляхом прийняття відповідного законодавства, а й шляхом надання прямих видів допомоги, таких як дотації, субвенції, грошова компенсація окремих витрат тощо.

Зважаючи на наведені вище особливості й ознаки публічного адміністрування аграрних правовідносин, можна сформулювати дефініцію поняття публічного адміністрування в аграрному праві як законодавчо визначену діяльність публічних адміністрацій, якими є органи державної влади й органи місцевого самоврядування, що полягає у здійсненні регулюючої, стимулюючої, дозвільної функцій щодо діяльності суб'єктів аграрних правовідносин із метою підвищення ефективності та розвитку сільського господарства у спосіб, найбільш сприятливий для суб'єктів аграрних правовідносин.

Поняття державної підтримки в аграрному праві. Поняття державної підтримки в теорії аграрного права досліджується як окрема правова категорія. Наприклад, Титарчук І. М. визначає державну підтримку як комплекс законодавчо та організаційно визначених довгострокових бюджетних заходів, які об'єктивно необхідні для формування сприятливого конкурентного середовища розвитку галузі як запоруки продовольчої безпеки. Ці заходи сукупно із критеріями та умовами їх здійснення формують механізм державної підтримки сільського господарства [7, с. 10]. Однак таке розуміння державної підтримки не в повному обсязі розкриває її сутність, оскільки зводиться лише до бюджетних заходів, тобто до здійснення фінансування з бюджету.

На противагу Титарчуку І. М., Митин А. Н. визначає державну підтримку як систему взаємозв'язаних заходів нормативного правового, організаційного та економічного регулювання, спрямованих на формування, підтримання або зміну інституційного середовища, виробничої та соціальної інфраструктури в сільській місцевості, що впливають прямо або опосередковано на відтворювальний процес, конкурентне середовище [8, с. 9].

Коденська М. Ю. у сутності державної підтримки вбачає лише економічну складову, оскільки визначає державну підтримку як сукупність різних інструментів і форм економічного впливу на розвиток сільського господарства та його стимулювання [8, с. 14].

Усебічно розкриває сутність державної підтримки визначення, наведене Григор'євою Х. А., що під державною підтримкою сільського господарства розуміється закріплена в законодавстві система заходів організаційного, фінансового та інформаційно-консультативного характеру, що спрямовані на суб'єктів аграрного господарювання, здійснюються державними органами та іншими вповноваженими особами для виконання основних завдань аграрної політики з метою гарантування продовольчої безпеки, утворення стабільного середовища існування товарних виробників сільськогосподарської продукції, соціального розвитку села й охорони навколишнього природного середовища під час здійснення сільськогосподарської діяльності [10, с. 4].

Як слушно зазначає Статівка А. М., аналіз висловлених думок, існуючих поглядів щодо вищезазначеного в аграрно-правовій науці зводиться як до "широкого" розуміння державної підтримки сільського господарства, що не дозволяє розв'язати проблеми належного правового забезпечення, так і до "вузького" розуміння, яке пов'язують тільки з економічними заходами державної підтримки сільського господарства [11, с. 26]. При цьому варто погодитися із Григор'євою Х. А. щодо формування в системі аграрного права підгалузі агропротекційного права, основними ознаками якого є: 1) предметом виступають агропротекційні відносини – урегульовані правом суспільні відносини, які виникають із приводу надання державної підтримки сільському господарству; 2) основним методом є метод заохочення; 3) існування правового режиму аграрного протекціонізму; 4) формування системи принципів агропротекційного права (системності, гарантованості, диференційованості державної підтримки, екологічного пріоритету, прозорості агропротекційних процедур) [10, с. 7].

Отже, державна підтримка в аграрному праві України є окремою правовою категорією в межах агропротекційного права як підгалузі аграрного права. При цьому в межах дослідження публічного адміністрування та державної підтримки важливим є не лише визначення цих понять, а також їхнє співвідношення та порівняльно-правова характеристика.

Сутність державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників полягає у необхідності створення умов для забезпечення ефективного стимулювання функціонування сільськогосподарських товаровиробників, виробництва ними якісної аграрної продукції та сировини, задоволення потреб населення і переробної промисловості у продукції, високої мотивації праці сільськогосподарських працівників, ціноутворення, фінансових і кредитних відносин, формування матеріально-технічної бази сільського господарства, соціальних проблем села тощо [12, с. 36].

Порівняння державної підтримки та публічного адміністрування. Для належного порівняння сутності публічного адміністрування та державної підтримки необхідно дослідити принципи й механізми їхньої реалізації. Сутність публічного адміністрування агропродовольчого сектору як аспекту економічної безпеки розкривається через його принципи:

- принцип аграрного протекціонізму, що передбачає захист вітчизняного сільськогосподарського товаровиробника у взаєминах його з іншими галузями і регулювання імпорту продовольства в його інтересах;
- принцип поєднання економічних і соціальних цілей, коли заходи публічного управління враховують ціннісні орієнтації, поведінку різних груп населення;
- принцип поєднання індикативності та директивності, який випливає з наявності різнорідних систем управління й організацій різних форм власності (унітарні, приватні, змішані) при домінуванні індикативності в міру руху до ринку;
- принцип програмного регулювання, що відображає форму здійснення впливу держави на аграрний сектор (розробка і реалізація різних програм – міжгалузевих, галузевих, функціональних, регіональних тощо) [13, с. 4].

Реалізація процесу публічного адміністрування відбувається за допомогою розроблення і втілення відповідних управлінських механізмів, що створюють умови для своєчасного й ефективного розв'язання наявних у цій сфері суперечностей. Такими механізмами для публічного адміністрування є:

- Прийняття нормативно-правових актів, які створюють правове середовище для діяльності суб'єктів аграрних правовідносин.
- Виконавчо-розпорядча (управлінська) діяльність, у процесі якої публічна адміністрація здійснює публічне виконання законодавства на території всієї держави відповідно до чітко прописаної компетенції та видає з цією метою підзаконні нормативно-правові акти на основі законів і з метою їх виконання через деталізацію та уточнення.

- Надання адміністративних послуг, у результаті яких публічна адміністрація має якнайповніше задовольняти права, свободи та законні інтересі фізичних і юридичних осіб. Наприклад, у межах аграрного права України адміністративні послуги набувають важливого значення, оскільки дозволяють сільськогосподарським товаровиробникам у максимально стислі терміни отримати той чи інший документ, зареєструвати право, отримати будь-який інший результат наданої адміністративної послуги, що, у свою чергу, спрощує ведення аграрного бізнесу.
- Інформаційне забезпечення, у межах якого держава надає інформаційну підтримку суб'єктам господарювання в АПК. Так, починаючи із 2019 року, в Україні запущено Інформаційно-аналітичний портал АПК України (https://agro.me.gov.ua/ua), у межах якого надається інформація щодо можливості отримання державної підтримки, розвитку сільського господарства, міститься моніторинг стану АПК тощо.
- Реалізація публічно-приватного партнерства, у межах якого держава залучає додаткові інвестиції та надає можливість сільськогосподарським товаровиробникам реалізовувати прибуткові проєкти і програми.
- Здійснення державної підтримки сільського господарства, яка реалізується шляхом надання допомоги, дотацій, створення спрощених умов для ведення агробізнесу тощо.

Зважаючи на те, що публічне адміністрування реалізується, у тому числі, через підтримку державою суб'єктів аграрних правовідносин, можна зробити висновок, що публічне адміністрування включає таку окрему правову категорію, як державна підтримка, а тому, порівнюючи ці поняття, можна говорити про частину (державна підтримка) та ціле (публічне адміністрування).

Варто зауважити, що чинне законодавство України не визначає державну підтримку сільського господарства як один із механізмів публічного адміністрування. Так, стаття 1 Закону України "Про державну підтримку сільського господарства України" не містить визначення досліджуваного поняття, однак розкриває його через державну політику в бюджетній, кредитній, ціновій, регуляторній та інших сферах державного управління щодо стимулювання виробництва сільськогосподарської продукції та розвитку аграрного ринку, а також забезпечення продовольчої безпеки населення [14].

Публічне адміністрування та державна підтримка сільського господарства взаємопов'язані, оскільки не можуть існувати окремо. Державна підтримка суб'єктів аграрних правовідносин здійснюється через інші механізми публічного адміністрування, такі як прийняття відповідних нормативно-правових актів, інформаційне забезпечення, надання адміністративних послуг тощо. Задля належного здійснення одного з видів державної підтримки, наприклад тваринництва, зберігання і переробки сільськогосподарської продукції, аквакультури (рибництва), 7 лютого 2018 року Кабінетом Міністрів України прийнято Постанову № 107 "Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для підтримки тваринництва, зберігання та переробки сільськогосподарської продукції, аквакультури (рибництва)", тобто в межах публічного адміністрування держава прийняла відповідний нормативно-правовий акт із метою детальної правової регламентації державної підтримки. У свою чергу, державна підтримка тваринництва передбачає як один із видів підтримки часткове відшкодування вартості будівництва та реконструкції тваринницьких ферм і комплексів для утримання великої рогатої худоби, свиней, птиці (у тому числі водоплавної та індиків), доїльних залів, підприємств із переробки сільськогосподарської продукції (молока, м'яса) та/або побічних продуктів тваринного походження [15]. Уся інформація щодо можливості отримання державної підтримки, документів, які необхідно подати, суб'єктів, які мають право на отримання підтримки, досить детально висвітлена на інформаційно-аналітичному сайті АПК (інформаційне забезпечення), а процес будівництва та введення об'єктів у експлуатацію супроводжується наданням державою адміністративних послуг, у тому числі органами державного архітектурно-будівельного контролю, державними реєстраторами тощо. Отже, розглядаючи порядок надання державної підтримки на конкретному прикладі, можна підсумувати, що діяльність держави з підтримки сільського господарства супроводжується іншими механізмами публічного адміністрування аграрних правовідносин, які, у свою чергу, спрощують порядок отримання державної підтримки, а тому публічне адміністрування та державна підтримка як ціле і частина нерозривно пов'язані між собою.

ВИСНОВКИ. У теорії аграрного права України публічне адміністрування як окрема правова категорія майже не досліджене. Значною мірою це пов'язано з відсутністю даного поняття в чинному законодавстві України, у тому числі в нормативно-правових актах, які регулюють аграрні правовідносини. Однак необхідність дослідження сутності публічного адміністрування зумовлена європейським курсом розвитку держави, що вимагає розглядати діяльність держави не крізь призму здійснення управлінської та владної функцій, а через функції служіння суспільству. Саме тому держава має виступати в ролі публічної адміністрації. У теорії аграрного права України публічне адміністрування можна розкрити як законодавчо визначену діяльність публічних адміністрацій, якими є органи державної влади й органи місцевого самоврядування, що полягає у здійсненні регулюючої, стимулюючої, дозвільної функцій щодо діяльності суб'єктів аграрних правовідносин із метою підвищення ефективності та розвитку сільського господарства у спосіб, найбільш сприятливий для суб'єктів аграрних правовідносин.

Державна підтримка сільського господарства є одним із механізмів державного публічного адміністрування і може розглядатися як закріплена в законодавстві система заходів організаційного, фінансового й інформаційно-консультативного характеру, що спрямовані на суб'єктів аграрного господарювання, здійснюються державними органами та іншими уповноваженими особами для виконання основних завдань аграрної політики з метою гарантування продовольчої безпеки, утворення стабільного середовища існування товарних виробників сільськогосподарської продукції, соціального розвитку села й охорони навколишнього природного середовища під час здійснення сільськогосподарської діяльності.

Порівняння публічного адміністрування та державної підтримки в теорії аграрного права дозволяє зрозуміти сутність двох правових категорій і зробити висновок, що ці поняття не є взаємовиключними та не є синонімами, а розкривають різний зміст діяльності держави, яка спрямована на досягнення однієї мети – підвищення ефективності й розвитку сільського господарства у спосіб, найбільш сприятливий для суб'єктів аграрних правовідносин.

Саме тому подальші теоретичні дослідження публічного адміністрування і державної підтримки сільського господарства в аграрному праві України є важливими та необхідними, оскільки результати таких досліджень можуть бути використані під час оновлення аграрного законодавства, у тому числі шляхом фіксації в законо-

давстві поняття, видів публічного адміністрування, принципів і механізмів реалізації, серед яких – надання державної підтримки суб'єктам аграрних правовідносин.

Список використаних джерел:

1. Колесникова К. О. Співвідношення державного управління та публічного адміністрування у процесі суспільної трансформації. *Публічне управління: теорія та практика*. 2013. Вип. 3. С. 41-45.
2. Глосарій Програми розвитку публічного адміністрування ООН: веб-сайт. URL: http://www.unpan.org/Directories/Glossary/tabid/1398/language/en-US/Default.aspx (дата звернення 22.04.2020).
3. Босак О. З. Публічне управління як нова модель управління у державному секторі. *Державне управління: теорія та практика*. № 2. 2010 URL: http://academy.gov.ua/ej/ej12/txts/10bozuds.pdf (дата звернення 22.04.2020).
4. Міненко М.А. Трансформація системи державного управління в сучасні моделі регулювання суспільства. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. Електронне фахове видання. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=581 (дата звернення 22.04.2020).
5. Аграрне право України: підручник для студ. вищих навч. закл. / ред. О. О. Погрібний. Київ : Істина, 2005. 448 с.
6. Публічне управління сільськими територіями України / за ред. А. П. Савкова, М. К. Орлатого, М. І. Кучера. Київ: Фенікс, 2016. 336 с.
7. Титарчук І.М. Державна підтримка сільського господарства в умовах трансформації економіки АПК: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. Наук: 08.07.02. Київ. 2006. 22 с.
8. Митин А.Н. О государственном регулировании и государственной поддержке в аграрном секторе экономики. Аграрный вестник Урала. 2008. № 12. С. 7-11.
9. Коденська М.Ю., Єрємєєва А.В. Державна підтримка розвитку аграрного сектору економіки. Економіка АПК. 2013. № 6. С. 14.
10. Григор'єва Х.А. Концептуальні засади правового регулювання державної підтримки сільського господарства в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра наук : 12.00.06. Одеса, 2020. 44 с.
11. Статівка А.М. Державна підтримка сільського господарства як предмет дослідження науки аграрного права. Сучасні досягнення наук земельного, аграрного та екологічного права : круглий стіл, присвяч. пам'яті проф. Ю.О. Вовка, Харків, 2013. С. 26-27.
12. Статівка А.М. Деякі аспекти правового регулювання державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників як засобу забезпечення їх належного функціонування. Розвиток організаційно-правових форм господарювання в аграрному секторі : матеріали "круглого столу", присвяч. пам'яті проф., д-ра юрид. наук, акад. НАПрН України О.О. Погрібного. Харків, 2014. С. 35-38.
13. Жовнірчик Я.Ф. Публічне управління агропродовольчим сектором в умовах забезпечення економічної безпеки. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2019. №10. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1514 (дата звернення 23.04.2020).
14. Про державну підтримку сільського господарства України : Закон України від 24 червня 2004. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 49. Ст. 257.
15. Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для підтримки тваринництва, зберігання та переробки сільськогосподарської продукції, аквакультури (рибництва) : Постанова Кабінету Міністрів України від 07 лютого 2018 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/107-2018-%D0%BF (дата звернення 23.04.2020).

References:

1. Kolesnykova K. O. Spivvidnoshennia derzhavnoho upravlinnia ta publichnoho administruvannia u protsesi suspilnoi transformatsii. Publichne upravlinnia: teoriia ta praktyka. 2013. Vyp. 3. S. 41-45 (in Ukrainian)
2. Hlosarii Prohramy rozvytku publichnoho administruvannia OON: veb-sait. URL: http://www.unpan.org/Directories/Glossary/tabid/1398/language/en-US/Default.aspx (in English)
3. Bosak O. Z. Publichne upravlinnia yak nova model upravlinnia u derzhavnomu sektori. Derzhavne upravlinnia: teoriia ta praktyka. № 2. 2010 URL: http://academy.gov.ua/ej/ej12/txts/10bozuds.pdf (in Ukrainian)
4. Minenko M.A. Transformatsiia systemy derzhavnoho upravlinnia v suchasni modeli rehuliuvannia suspilstva. Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok. Elektronne fakhove vydannia. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=581 (in Ukrainian)
5. Ahrarne pravo Ukrainy: pidruchnyk dlia stud. vyshchykh navch. zakl. /red. O. O. Pohribnyi. Kyiv : Istyna, 2005. 448 s. (in Ukrainian)
6. Publichne upravlinnia silskymy terytoriiamy Ukrainy / za red. A. P. Savkova, M. K. Orlatoho, M. I. Kuchera. Kyiv: Feniks, 2016. 336 s. (in Ukrainian)
7. Tytarchuk I.M. Derzhavna pidtrymka silskoho hospodarstva v umovakh transformatsii ekonomiky APK: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. ekon. Nauk: 08.07.02. Kyiv. 2006. 22 s. (in Ukrainian)
8. Mytyn A.N. O hosudarstvennom re¬hulyrovanyy y hosudarstvennoi podderzhke v ahrarnom sektore эkonomy¬ky. Ahra¬гnыi vestnyk Urala. 2008. № 12. S. 7-11.
9. Kodenska M.Iu., Yeriemieieva A.V. Derzhavna pidtrymka rozvytku ahrarnoho sektoru ekonomiky. Ekonomika APK. 2013. № 6. S. 14. (in Ukrainian)
10. Hryhorieva Kh. A. Kontseptualni zasady pravovoho rehuliuvannia derzhavnoi pidtrymky silskoho hospodarstva v Ukraini : avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia d-ra nauk : 12.00.06. Odesa, 2020. 44 s.
11. Stativka A.M. Derzhavna pidtrymka silskoho hospodarstva yak predmet doslidzhennia nauky ahrarnoho prava. Suchasni dosiahnennia nauk zemelnoho, ahrarnoho ta ekolohichnoho prava : kruhlyi stil, prysviach. pamiati prof. Yu.O. Vovka, Kharkiv, 2013. S. 26-27. (in Ukrainian)
12. Stativka A. M. Deiaki aspekty pravovoho rehuliuvannia derzhavnoi pidtrymky silskohospodarskykh tovarovyrobnykiv yak zasobu zabezpechennia yikh nalezhnoho funktsionuvannia. Rozvytok orhanizatsiino-pravovykh form hospodariuvannia v ahrarnomu sektori : materialy "kruhloho stolu", prysviach. pamiati prof., d-ra yuryd. nauk, akad. NAPrN Ukrainy O.O. Pohribnoho. Kharkiv, 2014. S. 35–38. (in Ukrainian)
13. Zhovnirchyk Ya. F. Publichne upravlinnia ahroprodovolchym sektorom v umovakh zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky. Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok. 2019. № 10. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1514 (in Ukrainian)
14. Pro derzhavnu pidtrymku silskoho hospodarstva Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 24 chervnia 2004. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2004. № 49. St. 257(in Ukrainian)
15. Pro zatverdzhennia Poriadku vykorystannia koshtiv, peredbachenykh u derzhavnomu biudzheti dlia pidtrymky tvarynnytstva, zberihannia ta pererobky silskohospodarskoi produktsii, akvakultury (rybnytstva) : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 07 liutoho 2018 roku. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/107-2018-%D0%BF (in Ukrainian)

Received: 30/04/2020
1st Revision: 05/06/2020
Accepted: 22/06/2020

M. Kopytsia, PhD stud. (Law)
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

ON THE ISSUE OF STATE SUPPORT AND PUBLIC ADMINISTRATION IN AGRICULTURAL LAW OF UKRAINE

The course of European integration chosen by the state and the further accession of Ukraine to the European Union requires, in turn, the reform of national legislation and the system of authorities, as well as a review of the state's role in the life of public relations, including agrarian ones. In this regard, there is a need to carry out agrarian reform of Ukraine, the main purpose and task of which is to ensure the activity of the national commodity producer, to bring the agrarian sector of Ukraine to the international level, as well as to strengthen the position of Ukrainian products in the world market. However, without the proper involvement of the state, achieving these goals is virtually impossible. That is why the role of the state in ensuring the development of the agro-industrial sector is crucial. At the same time, the state should not interfere in agribusiness, and it is obliged to create only favorable environment for business entities. In this case, it is important to ensure the proper public administration of agrarian legal relations, which in turn creates the need to study the nature of public administration, the purpose and mechanisms of implementation, as well as legislative regulation. At the same time, considerable attention needs to be paid to the study of state support for agriculture, which in recent years has been the main type of state participation in the field of agriculture. Public administration and direct government support for agriculture create the right conditions for agribusiness development, including the opportunity for small and medium-sized businesses to develop.

The article explores the concepts of public administration and state support for agriculture, defines their purpose and content. The comparative legal characterization of public administration and state support has been carried out separately, and it has been established that these are different legal categories, but interrelated and interdependent.

It is determined that the national legislation of Ukraine does not have definitions of the studied concepts, and therefore one of the directions of reforming the national legislation should be its updating by fixing the concept of public administration, methods, principles of its implementation, etc.

The purpose of the study is to compare state support and public administration in agrarian law of Ukraine, to determine common and different characteristics, to establish methods of implementation of state support and public administration, to study the experience of foreign countries on state support and public administration of agricultural producers.

The object of the study is the legal relations that arise between the state and other subjects of agrarian legal relations regarding the implementation of public administration and state support of the agrarian sector.

The methodological basis of scientific research is represented by the following methods: the method of legal analysis, comparative method, the structural method, the formal legal method.

Keywords: public administration, state support, state aid, public administration, agrarian relations, public authorities.

Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv.
Legal Studies, 2020; 2 (113): 23-28
УДК: 351.82 (477)
DOI: https:doi.org/10.17721/1728-2195/2020/2.113-5

ISSN 1728-2195
© Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Publishing center "Kyiv University", 2020

Ж. Корнілова, асп.
ORCID ID: 0000-0002-4460-8902
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

СТРУКТУРА РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

Проаналізовано структуру реалізації державної економічної політики України. Використано широкий спектр загальнонаукових і спеціально-юридичних методів та прийомів наукового пізнання, зокрема аналіз і синтез, індукцію та дедукцію; порівняльно-правовий, структурно-функціональний, формально-догматичний методи. Обґрунтовано наукову позицію, що визначення структури реалізації економічної політики та її елементів, забезпечення їхньої злагодженої взаємодії є першочерговим завданням на шляху ефективного функціонування цього напряму державної політики України. На жаль, існуюча нині в Україні модель державної економічної політики не спроможна забезпечити її ефективність. За еталон запропоновано взяти модель, розроблену німецькими вченими, яка передбачає послідовну взаємодію таких елементів структури державної політики, як стратегія, план, реалізація плану та звіт про його реалізацію. Ця модель реалізації економічної політики має бути покладена в основу публічного адміністрування економікою України.

Правове забезпечення публічного адміністрування економічною політикою України потребує впорядкування та посилення. Цієї мети, на думку автора, можливо досягти за рахунок прийняття Національної стратегії економічного розвитку України, яка стане документом стратегічного спрямування й у якій мають конкретизуватися мета, цілі, стратегічні завдання та принципи здійснення державної економічної політики. Мають бути розроблені плани реалізації цієї Національної стратегії як документи тактичного спрямування, що визначатимуть покрокові заходи зі втілення зазначеної стратегії.

Ключові слова: економіка, державна політика, адміністративне право, структура, законодавство.

ВСТУП. Реалізовуючи економічну функцію, Українська держава активно впливає на різні ланки функціонування своєї економічної системи. Це пов'язано із тим, що будь-яка держава має достатній арсенал важелів для того, щоб або стимулювати функціонування і розвиток економічної системи, або гальмувати.

Очевидно, що Українська держава, виходячи із положень Конституції, має стимулювати розвиток своєї економіки, адже закон закріпив положення про те, що економічна система України функціонує на засадах економічної багатоманітності, економічної безпеки, захисту прав усіх суб'єктів права власності та господарювання, соціальної спрямованості економіки, свободи підприємницької діяльності тощо [1]. Для здійснення цього завдання необхідна ефективна державна економічна політика. Її реалізація, на наш погляд, неможлива без чіткої, узгодженої структури. Отже, визначення структури реалізації економічної політики України та її елементів, забезпечення їхньої злагодженої взаємодії є першочерговим завданням на шляху ефективного функціонування цього напряму державної політики.

Аналіз законодавства України, вітчизняних досліджень, які присвячені економічній політиці, процесу її реалізації свідчить про відсутність єдиної позиції щодо структури реалізації цього напряму державної політики [2–4]. У цій частині недостатня увага приділяється публічному адмініструванню економічною політикою України, яке, на наш погляд, є фундаментом для ефективної реалізації цього напряму державної політики. Саме тому в межах цього наукового дослідження ми б хотіли визначити, на підставі аналізу праць німецьких учених, якою має бути структура реалізації державної економічної політики. Адже німецька економіка, публічне адміністрування нею перебуває на такому рівні розвитку, що можуть служити еталоном для інших країн, у тому числі й для України.

Окрему увагу варто звернути на законодавче забезпечення публічного адміністрування економікою України, зокрема зробити пропозиції щодо нормативного забезпечення стратегії й тактики цього напряму державної політики.

Методологічною основою дослідження були загальнонаукові та спеціально-юридичні методи та прийоми наукового пізнання, що дало можливість вивчати дану проблематику в єдності її соціального змісту та юридичної форми. Ідеться про аналіз і синтез, індукцію та дедукцію; порівняльно-правовий, структурно-функціональний, формально-догматичний методи.

Мета статті. Метою статті є дослідження структури реалізації економічної політики України. Для досягнення сформульованої мети уявляється необхідним розв'язати такі дослідницькі завдання: 1) проаналізувати вітчизняну наукову літературу, присвячену розумінню сутності державної політики та економічної політики зокрема, а також структури її реалізації; 2) з'ясувати міру відображення у законодавстві України структури реалізації економічної політики України; 3) проаналізувати праці німецьких учених із приводу структури реалізації державної політики; 4) зробити пропозиції щодо вдосконалення правового забезпечення публічного адміністрування у сфері економічної політики України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження структури реалізації економічної політики України передбачає аналіз широкого кола наукових джерел.

Серед вітчизняних спеціалістів, які аналізували структуру та елементи державної політики, можна назвати: М. М. Логунова, В. А. Шахову, М. Ф. Шевченко, В. Є. Романова, О. М. Рудіка, Т. М. Бруса, В. А. Ребкало, В .В. Тертичку та ін. [5–9].

До переліку вчених, які досліджували економічну політику України, структуру її реалізації, можна додати таких науковців, як М. Ф. Юрій, Д. В. Задихайло, О. М. Чечель та ін. [10–13].

Важливе світоглядне значення мали дослідження німецьких учених, присвячені структурі та елементам державної політики: П. Шрьодера, В. фон Прітвіца, Н. Люмана, Р. Устарайхша [18–22].

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ. Аналізуючи вітчизняну наукову літературу в контексті тематики нашого дослідження, можна визначити принаймні два напрями наукових пошуків українських дослідників. По-перше, це наукові праці, які були присвячені осмисленню самого феномена державної політики, її внутрішньої будови й механізму реалізації. По-друге, спеціальні дослідження щодо визначення сутності економічної політики України та публічного адміністрування нею. Аналізуючи наукову літературу першого напряму, ми можемо назвати такі наукові підходи до визначення

© Корнілова Ж., 2020

сутності феномена державної політики та структури її реалізації. На думку М. Долішнього, політика – це стратегічна лінія поведінки держави в тих чи інших сферах суспільного життя [5, с. 16].

Як вважають М. М. Логунова, В. А. Шахова та М. Ф. Шевченко, державна політика – це політична діяльність держави та її інститутів, спрямована на забезпечення порядку в суспільстві, узгодження й підпорядкування різноманітних соціальних інтересів, досягнення суспільної злагоди й організацію управління розвитком суспільних процесів [6, с. 116].

На думку В. Є. Романова, О. М. Рудіка та Т. М. Бруса, державна політика – це відносно стабільна, організована та цілеспрямована діяльність уряду стосовно певної проблеми або предмета розгляду, яка здійснюється ним безпосередньо або опосередковано через уповноважених агентів і впливає на життя суспільства [7, с. 5].

В. А. Ребкало та В. В. Тертичка вважають, що державна політика – це відносно стабільна, організована й цілеспрямована діяльність (бездіяльність) державних інституцій, здійснювана ними безпосередньо чи опосередковано щодо певної проблеми або сукупності проблем, яка впливає на життя суспільства [8, с. 6].

Серед найбільш вдалих вітчизняних визначень державної політики можна назвати пропозицію С. О. Мосьондза, який зазначає, що "… під державною політикою слід розуміти стратегію і тактику взаємовідносин держави в особі уповноважених органів із соціальними формуваннями з метою забезпечення стійкого становлення та розвитку країни" [9, с. 90].

Серед наукових досліджень другого напряму можна зустріти такі наукові позиції. О. М. Чечель розкриває сутність економічної політики держави через державне регулювання економіки як системи, найтіснішим чином пов'язаної із зовнішнім середовищем, під яким можна розуміти всі сфери і структури життєдіяльності суспільства, з одного боку, і завдання та напрями діяльності держави – з іншого [10].

М. Ф. Юрій вважає, що економічна політика держави є процесом реалізації її економічних функцій шляхом різноманітних державних заходів впливу на економічні процеси для досягнення певних цілей [11, с. 67].

Окремі вітчизняні спеціалісти вважають економічну політику Української держави інструментом побудови в Україні соціально орієнтованої ринкової економіки [12, с. 130].

Специфічне тлумачення категорії *економічна політика держави* дає Д. В. Задихайло. Учений розглядає економічну політику держави у контексті оптимізації розподілу публічної та приватних видів економічної влади, забезпечення економічного народовладдя та народного економічного суверенітету [13, с. 215].

Як сферу публічного адміністрування економіку розглядає В. В. Галунька. Учений зазначає: "До економічної діяльності держави слід віднести діяльність, що закріплена у ст. 10 Господарського кодексу України і названа напрямами економічної політики держави, за винятком положень, які стосуються бюджетної, податкової, грошово-кредитної, валютної політики. Отже, до економічної діяльності держави належить діяльність щодо реалізації структурно-галузевої, інвестиційної, амортизаційної політики, політики інституційних перетворень, антимонопольно-конкурентної, зовнішньоекономічної політики" [14, с. 340].

Наведений широкий перелік наукових поглядів на сутність і внутрішню будову державної політики як явища вищого порядку та державну економічну політику України як різновид державної політики є, з одного боку, результатом значного наукового інтересу до питання про з'ясування сутності та внутрішньої будови державної політики й окремих її різновидів, а з іншого, таке різноманіття поглядів не дає нам чіткої відповіді на запитання про те, якою має бути структура реалізації економічної політики України.

Для правильного підходу до структуру реалізації державної економічної політики ми пропонуємо звернутися до ГК України [15]. Особливе значення у цій частині мають ст. 9, 10 цього кодексу [15]. Так, ст. 10 визначає статичну, тобто стабільну, нормативно закріплену структуру економічної політики України. До неї належать структурно-галузева, інвестиційна, амортизаційна політика; політика інституційних перетворень; цінова, антимонопольно-конкурентна, бюджетна, податкова, грошово-кредитна, валютна, зовнішньоекономічна політика [15]. Ми цілковито підтримуємо авторів науково-практичного коментарю до Господарського кодексу України за загальною редакцією В. К. Мамутова щодо того, що наведена у ст. 10 ГК України загальна диференціація основних видів економічної політики не виключає деталізації кожного зі вказаних напрямів за більш конкретними сферами. Зокрема, у складі структурно-галузевої політики названо такі сфери, як промислова політика, аграрна, будівельна тощо, стосовно яких держава здійснює відносно самостійний комплекс заходів стимулюючого впливу [16, с. 27]. Разом із тим з'ясування тільки статичної структури економічної політики України не наближає нас до її реалізації. Інакше кажучи, ГК України зробив перший, однак не останній крок на шляху реалізації економічної політики України. В аналізованій ст. 10 ГК України він визначив перелік її напрямів і стратегічні цілі щодо кожного з цих напрямів. Наприклад, політика інституційних перетворень, спрямована на формування раціональної багатоукладної економічної системи шляхом трансформування відносин власності, здійснення роздержавлення економіки, приватизації та націоналізації виробничих фондів, забезпечення на власній основі розвитку різних форм власності й господарювання, еквівалентності відносин обміну між суб'єктами господарювання, державну підтримку і захист усіх форм ефективного господарювання та ліквідацію будь-яких протизаконних економічних структур [15]. Це положення ГК України не тільки описує відповідний напрям економічної політики, а й визначає конкретні стратегічні цілі, які обов'язково мають враховуватися при реалізації зазначеного напряму. Однак це лише перший, проте не єдиний крок. Для реалізації економічної політики й окремих її напрямів необхідне публічне адміністрування як економічної політики в цілому, так і її окремих напрямів. Власне це, на наш погляд, є динамічною структурою економічної політики або структурою її реалізації. Одразу ж треба з'ясувати те, що ми розуміємо під категорією *публічне адміністрування*. Найкраще суть цієї категорії визначив у своїх дослідженнях Р. С. Мельник. Учений зазначає: "…під публічним адмініструванням слід розуміти форму діяльності розгалуженої системи суб'єктів, наділених адміністративними повноваженнями, спрямовану на застосування законів та інших видів нормативно-правових актів, з метою задоволення публічних інтересів у ім'я утвердження і забезпечення прав і свобод людини" [17, с. 38]. Зазвичай публічне адміністрування цією сферою здійснює розгалужена система суб'єктів публічної адміністрації, зокрема: Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України; Міністерство аграрної політики та продовольства України; Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-

комунального господарства України; Міністерство фінансів України; Антимонопольний комітет України тощо.

Повертаючись до динамічної структури економічної політики, маємо зазначити, що ГК України у ст. 9 [15] закріпив окремі її обов'язкові елементи. Ідеться про стратегію і тактику економічної політики України. Про інші елементи динамічної структури економічної політики у ГК України немає даних. На наш погляд, більш конкретні відповіді на запитання про структуру реалізації економічної політики та її елементи дають німецькі спеціалісти. У цьому випадку ми пропонуємо звернутися до напрацювань П. Шрьодера, В. фон Прітвіца, Н. Люмана, Р. Устарайхша та ін. [18–22]. Вибір саме німецького підходу є невипадковим, адже він має якісно вищий рівень, ніж український. Порівнюючи німецький і вітчизняний підходи до визначення структури й елементного складу реалізації державної політики, маємо зазначити, що німецькі спеціалісти основну увагу приділяють прикладному аспекту функціонування державної політики, тобто з'ясування питання про філософський, політичний, аксіологічний, соціологічний вимір державної політики для них має супутнє значення. Німецькі спеціалісти одностайні в тому, що будь-який напрям державної політики має реалізовуватися за такою логічною схемою: стратегія → план → реалізація плану → звітування про результати реалізації плану [20, с. 15–17]. Фактично така логічна схема є структурою будь-якого напряму державної політики. Кожен елемент цієї внутрішньої будови державної політики має окреме функціональне призначення. Так, будь-яка державна політика починається зі стратегії її реалізації. Варто зазначити, що категорія *стратегія* спочатку використовувалася давньогрецькими військовими для позначення плану дій у разі війни [21, с. 22]. Пізніше стратегія почала використовуватися у сфері економіки, а згодом була запозичена у сферу публічного адміністрування. Функціональне призначення стратегії у структурі реалізації будь-якого напряму державної політики полягає у закріпленні основної мети, принципів і завдань відповідного напряму державної політики. Отже, вона комплексно визначає змістове ядро відповідного напряму державної політики. Це ж повною мірою стосується й економічної політики України. При цьому стратегія є основним орієнтиром при реалізації державної економічної політики. Вона буде використовуватися як основа при розробці тактичних заходів із реалізації відповідного напряму державної політики України, зокрема актів-планів.

Наступним елементом структури реалізації державної політики згідно з німецьким підходом є план [18, с. 68]. Він є заходом тактичного спрямування і визначає сукупність завдань із реалізації стратегічних цілей державної політики на чітко визначений період. Зазвичай плани створюються на календарний рік. Вони конкретизують завдання стратегії державної політики та є певними проміжними етапами на шляху до реалізації основної мети і завдань відповідного напряму державної політики. Звичайно, економічна політика України також повинна мати плани її реалізації як інструменти досягнення стратегічних цілей розвитку економічної системи країни.

Після затвердження плану, на думку німецьких дослідників, настає така стадія здійснення державної політики, як процедура реалізації плану [19, с. 110]. На цьому етапі зазвичай суб'єкти публічної адміністрації здійснюють конкретні дії щодо виконання запланованих заходів відповідного етапу реалізації державної політики.

Останнім елементом структури державної політики та економічної державної політики зокрема є звіти. У звітах відображаються виконана за звітний період робота, досягнення і прорахунки, які були зроблені під час реалізації державної політики.

Отже, на думку німецьких спеціалістів, такою має бути структура й елементний склад реалізації будь-якого напряму державної політики. На наш погляд, її можна взяти за основу для реалізації економічної політики України. Переваги цієї будови реалізації державної політики полягають у тому, що вона є достатньо конкретизованою, послідовною та має можливість застосовуватися на практиці з метою ефективної реалізації державної економічної політики України.

Реалізація цієї структури державної економічної політики України на практиці неможлива без її нормативного закріплення на рівні законодавства. Це насамперед пов'язано з тим, що виконання заходів, передбачених як у стратегії, так і у тактиці державної економічної політики України, мають здійснювати суб'єкти публічної влади, насамперед суб'єкти публічної адміністрації України. Згідно із ч. 2 ст. 19 Конституції України [1] їхня діяльність не може мати позаправову форму. Адже закон закріпив положення про те, що органи державної влади й органи місцевого самоврядування, їхні посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, у межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України [1]. Таким чином, залучення будь-якого суб'єкта публічної адміністрації до здійснення заходів, передбачених як у стратегії, так і у документах тактичного спрямування, може здійснюватися лише в межах повноважень і у спосіб, визначений законодавством України.

Маємо зазначити, що правове регулювання публічного адміністрування економічною політикою України є, з одного боку, об'ємним, оскільки включає приписи значної кількості джерел права, а з іншого – непослідовним, адже аналізуючи законодавство України, складно визначити структуру реалізації державної економічної політики. Якщо говорити конкретніше, то юридичну основу публічного адміністрування економічною політикою України становлять окремі положення: а) Конституції України [1]; б) ГК України [15]; в) Закону України "Про засади внутрішньої і зовнішньої політики" [23]; г) Постанови Верховної Ради України "Про основні напрями економічної політики України в умовах незалежності" [24]; д) Указу Президента України "Про Стратегію сталого розвитку "Україна-2020" [25]; е) Постанови Кабінету Міністрів України "Питання Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства" [26] та ін. Водночас таке значне нормативне регулювання не дає чіткої відповіді на запитання про те, якою є мета державної економічної політики України, якими є її стратегічні завдання і принципи виконання, за допомогою яких тактичних заходів вона має здійснюватися. Одразу ж маємо звернути увагу на те, що Стратегія сталого розвитку "Україна-2020" [25] не регулює лише питання економічного розвитку України. Крім питань суто економічного розвитку, Стратегія регулює: а) вектор безпеки; б) вектор відповідальності; в) вектор гордості; г) оновлення влади й антикорупційну реформу тощо [25]. Отже, сприймати цей документ як суто стратегію економічного розвитку України немає підстав. Таким чином, незважаючи на положення ст. 9 ГК України, яка закріпила необхідність здійснення економічної державної політики на підставі стратегії та тактичних документів (планів її реалізації) [15], в Україні відсутня як спеціальна національна стратегія економічного розвитку, та і план її реалізації. Хоча 17 лютого 2020 року Міністерством економічного розвитку України була презентована "Економічна стратегія: зростання через інвестиції" [27]. Однак ця стратегія не затверджена указом

Президента України чи постановою Кабінету Міністрів України. Зважаючи на це, таку стратегію навряд чи можна назвати офіційною стратегією економічної політики України, про яку зазначає ст. 9 ГК України. Крім того, ця стратегія не враховує всіх тих напрямів економічної політики, які визначені у ст. 10 ГК України, а вони, за логікою ГК України, мають обов'язково бути врахованими у стратегії економічної політики. Отже, можемо констатувати, що наразі стратегії економічної політики України немає.

Ми пропонуємо розробити та прийняти на рівні постанови Уряду України Національну стратегію економічного розвитку України. Еталоном у цьому випадку може стати німецький аналог, яким є Nachhaltigkeitsstrategie des BMWi (Стратегія сталого розвитку Федерального міністерства економіки та енергетики) від 18 вересня 2017 року [28]. Ця стратегія є логічним продовженням Deutsche Nachhaltigkeitsstrategie (Німецької стратегії сталого розвитку), яка була затверджена Федеральним урядом Німеччини 11 січня 2017 року [29]. Саме в останній Федеральний уряд Німеччини поставив конкретні стратегічні цілі перед Федеральним міністерством економіки та енергетики, які були конкретизовані у Nachhaltigkeitsstrategie des BMWi. Структурно Стратегія сталого розвитку Федерального міністерства економіки та енергетики складається із чотирьох розділів. Розділ 1 "Упровадження німецької стратегії сталого розвитку у BMWi" складається із трьох підрозділів: 1.1. "Глобальні цілі – національна відповідальність"; 1.2. "Упровадження Німецької стратегії сталого розвитку – місія BMWi"; 1.3. "Координація сталого розвитку" [28]. Розділ 2 "Сталий менеджмент – елементарний внесок у досягнення" складається із двох підрозділів: 2.1. "Стійка економічна та фінансова політика"; 2.2. "Фокус BMWi – відповідні цілі сталого розвитку" [28]. Розділ 3 "Сфери дій та заходів / флагманські проєкти BMWi" складається із шести підрозділів: 3.1. "Інвестиції та структурна політика"; 3.2. "Енерго- та ресурсоефективність"; 3.3. "Оцифрування та інновації"; 3.4. "Торгівля та зовнішня торгівля"; 3.5. "Сталий розвиток шляхом відповідального корпоративного управління"; 3.6. "Державні замовлення та закупівлі" [28]. Розділ 4 "Огляд майбутніх і додаткових заходів" складається із восьми підрозділів: 4.1. "Розробка й додавання показників для сталого та інклюзивного зростання"; 4.2. "Розширення моніторингу BMWi"; 4.3. "Ретельна перевірка субсидій на сумісність із цілями стратегії сталого розвитку"; 4.4. "Подальший розвиток управління майном"; 4.5. "Співпраця із зацікавленими сторонами громадянського суспільства"; 4.6. "Участь у IAB-Betriebspanel"; 4.7. "Цільове використання повноважень органів влади у підрозділі BMWi"; 4.8. "Заходи щодо стійкої фіскальної політики" [28]. Наведена структура Nachhaltigkeitsstrategie des BMWi може стати основою для розробки проєкту Національної стратегії економічного розвитку України. Водночас при розробці названої стратегії необхідно враховувати специфіку України, реальний стан економічного розвитку країни та вимоги національного законодавства, зокрема ст. 10 ГК України [15], де визначені обов'язкові напрями економічної політики держави. Ураховуючи це, структура проєкту Національної стратегії економічного розвитку України може бути такою: Розділ 1. "Мета, цілі, стратегічні завдання та принципи здійснення економічної політики України". Розділ 2. "Завдання для окремих суб'єктів публічної адміністрації". Розділ 3: "Напрями публічного адміністрування економікою України". Розділ 4 "Плани-дії та додаткові заходи". Цей проєкт міг би бути затверджений постановою уряду, адже складне становище економіки держави вимагає координації роботи всіх суб'єктів публічної адміністрації, які задіяні в реалізації економічної політики з боку Кабінету Міністрів України.

Наступним документом у структурі реалізації економічної політики є плани реалізації стратегії. Говорячи про Німеччину, маємо зазначити, що щорічно Федеральним міністерством економіки та енергетики затверджується річний план реалізації Nachhaltigkeitsstrategie des BMWi. За результатами реалізації плану складається щорічний звіт. Останній звіт був за 2019 рік [30]. Він оприлюднений на сайті Федерального міністерства економіки та енергетики. Подібний алгоритм реалізації запропонованої нами національної стратегії економічного розвитку міг би бути запроваджений у нашій країні. На наш погляд, тактичні документи, зокрема плани реалізації названої стратегії, можуть бути затверджені на рівні спеціальних наказів профільних міністерств, адже реалізація економічної політики України здійснюється розгалуженою системою суб'єктів публічної адміністрації. Що ж стосується річних звітів про виконання планів реалізації стратегії, то тут може бути спільний звіт, основним виконавцем якого, вочевидь, має стати Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України.

ВИСНОВКИ. У результаті проведеного дослідження можна зробити такі висновки:

1. Констатовано, що ефективна реалізація державної економічної політики України неможлива без існування її чіткої структури. На підставі аналізу німецької наукової літератури з'ясовано, що ця структура складається із послідовної взаємодії таких її елементів: стратегія → план → реалізація плану → звітування про результати реалізації плану. Саме така внутрішня будова реалізації державної політики має бути взята за еталон для реалізації економічної політики України.

2. Здійснення державної економічної політики України неможливе без її правового регулювання. Аналіз законодавства України доводить, що правове регулювання публічного адміністрування економічною політикою є, з одного боку, об'ємним і розгалуженим, оскільки включає приписи значної кількості джерел права, а з іншого – здійснюється без якісної національної стратегії, яка б комплексно розвивала всі сфери економіки держави.

3. Правове забезпечення публічного адміністрування економічною політикою України потребує впорядкування та посилення. Останнє ми вбачаємо у прийнятті Національної стратегії економічного розвитку України та планів її реалізації як документів тактичного спрямування.

Список використаних джерел:

1. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Господарське право України : навч. посіб. / за заг. ред. Н. О. Саніахметової. Харків : Одіссей, 2005. 608 с.
3. Знаменский Г. Л. Новое хозяйственное право. Избранные труды : сб. науч. тр. Киев : Юринком Интер, 2012. 488 с.
4. Кравчук С. Й. Господарське право України : навч. посіб. Київ : Кондор, 2007. 264 с.
5. Долішній М.І. Регіональна політика на рубежі XX–XXI століть: нові пріоритети : монографія. Київ: Наук. думка, 2006. 512 с.
6. Логунова М.М., Шахов В.А., Шевченко М.Ф. Концептуальні засади теорії політики. Київ: Вид.-во УАДУ, 1999. 160 с.
7. Романов В. Є., Рудік О.М., Брус Т.М. Державна політика: аналіз та механізми її впровадження. Дніпропетровськ : ДРІДУ НАДУ, 2003. 72 с.
8. Державна політика: аналіз та механізм її впровадження в Україні : навч. посіб. / кол. авт. ; за заг. ред. В.А. Ребкала, В.В. Тертички. Київ : Вид-во УАДУ, 2000. 232 с.
9. Мосьондз С. О. Адміністративно-правові засади державної політики України в сфері науки: дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.07 / Відкр. міжнар. ун-т розв. людини "Україна". Київ, 2012. 452 с.
10. Чечель О.М. Зміст і функції економічної політики держави. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2009. № 2. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=28 (дата звернення: 12.09.2019).
11. Юрій М.Ф. Людина і світ. Київ: Дакор, 2006. 460 с.
12. Політологія: курс лекцій: навч. посіб. Тернопіль, 2004. 236 с.

13. Задихайло Д. Економічна політика держави в системі правового і законодавчого забезпечення. *Вісник Національної академії правових наук України.* 2013. № 3 (74). С. 214–221.

14. Адміністративне право України. Повний курс : підручник / Галунько В., Діхтієвський П., Кузьменко О., Стеценко С. та ін. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2018. 446 с.

15. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. / Верховна Рада України : офіц. веб-портал. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15 (дата звернення: 07.06.2020).

16. Науково-практичний коментар Господарського кодексу України. В. І. Андрейцев [та ін.] ; заг. ред. В. К. Мамутов ; Академія правових наук України. Відділення екологічного, господарського і аграрного права. Київ: Юрінком Інтер, 2004.687 с.

17. Мельник Р. С. Загальне адміністративне право в питаннях і відповідях : навч. посіб. Київ: Юрінком Інтер, 2018. 308 с.

18. Schröder P. Politische Strategien. Friedrich-Naumann-Stiftung für die Freiheit .2. Auflage, 2011.504 s.

19. Volker von Prittwitz. Gleich und frei nach gemeinsam anerkannten Regeln. Bound Governance – Theorie der zivilen Moderne: Volker von Prittwitz (Hrsg.), 2018. 320 s.

20. Niklas Luhmann. Vertrauen. Ein Mechanismus der Reduktion sozialer Komplexität. 5. Auflage, München, 2000. 128 s.

21. Rainer Oesterreich. Handlungsregulation und Kontrolle. BeltzPVU, 1981. 340 s.

22. Dobiey B. Die politische Planung als verfassungsrechtliches Problem zwischen Bundesregierung und Bundestag. Schriften zum Öffentlichen Recht, Vol. 284.1975. 170 s.

23. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики: Закон України від 01.07.2010 р. № 2411-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2411-17 (дата звернення: 07.06.2020).

24. Про основні напрями економічної політики України в умовах незалежності: постанова Верховної Ради України від 25.10.1991 р. № 1698-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-12 (дата звернення: 07.06.2020).

25. Про Стратегію сталого розвитку "Україна – 2020": Указ Президента України від 12.01.2015 р. № 5/2015. URL: https://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/5/2015(дата звернення: 07.06.2020).

26. Питання Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства: Постанова Кабінету Міністрів України від 20 серпня 2014 р. № 459. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/459-2014-%D0%BF (дата звернення: 07.06.2020).

27. ВВП +40% та 50 млрд дол США ПІІ до 2024 року: презентована стратегія економічного зростання. URL: https://me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=09969508-2d02-483d-a63a-5c9aa7675e38&title=Vvp-40-Ta50-MlrdDolSshaPiiDo2024-Roku-PrezentovanaStrategiia EkonomichnogoZrostannia (дата звернення: 07.06.2020).

28. Nachhaltigkeitsstrategie des Bundesministeriums für Wirtschaft und Energie. URL: https://www.bmwi.de/Redaktion/DE/Publikationen/Wirtschaft/nachhaltigkeitsstrategie-des-bmwi.html#:~:text=In%20der%20ressortspezifischen%20Nachhaltigkeitsstrategie%20des,%2D%2C%20Beschaffungs%2D%20und%20Digitalpolitik. (дата звернення: 07.06.2020).

29. Deutsche Nachhaltigkeitsstrategie. URL: https://www.bundesregierung.de/resource/blob/975292/1559082/a9795692a667605f652981aa9b6cab51/deutsche-nachhaltigkeitsstrategie-aktualisierung-2018-download-bpa-data.pdf?download=1(дата звернення: 07.06.2020).

30. Jahreswirtschaftsbericht 2020. URL: https://www.bmwi.de/Redaktion/DE/Publikationen/Wirtschaft/jahreswirtschaftsbericht-2020.html (дата звернення: 07.06.2020).

References:

1. Konstytutsiya Ukrayiny. Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny. 1996. № 30. St. 141. (in Ukrainian).

2. Hospodars'ke pravo Ukrayiny [Commercial law] : navch. posib. / za zah. red. N. O. Saniakhmetovoyi. Xarkiv : Odissey, 2005. 608 s. (in Ukrainian).

3. Znamenskiy G. L. Novoye khozyaystvennoye pravo[New economic law]. Izbrannyye trudy : sb. nauch. tr. Kiyev : Yurinkom Inter, 2012. 488 s. (in Russian).

4. Kravchuk S. Y. Hospodars'ke pravo Ukrayiny [Commercial law]: navch. posib. Kyyiv : Kondor, 2007. 264 s. (in Ukrainian).

5. Dolishniy M.I. Rehionalna polityka na rubezhi KHKH–KHKHI stolit [Regional policy at the turn of the XX-XXI centuries: new priorities]: novi priorytety : monohrafiya. Kyyiv: Nauk. dumka, 2006. 512 s. (in Ukrainian).

6. Lohunova M.M., Shakhov V.A., Shevchenko M.F. Kontseptual'ni zasady teoriyi polityky[Conceptual foundations of policy theory]. Kyyiv: Vyd.-vo UADU, 1999. 160 s. (in Ukrainian).

7. Romanov V. YE., Rudik O.M., Brus T.M. Derzhavna polityka: analiz ta mekhanizmy yiyi vprovadzhennya. [Public policy: analysis and mechanisms for its implementation.]Dnipropetrovs'k : DRIDU NADU, 2003. 72 s. (in Ukrainian).

8. Derzhavna polityka: analiz ta mekhanizm yiyi vprovadzhennya v Ukrayini[State Policy: Analysis and Mechanism of its Implementation in Ukraine] : navch. posib. / kol. avt. ; za zah. red. V.A. Rebkala, V.V. Tertychky. Kyyiv : Vyd-vo UADU, 2000. 232 s. (in Ukrainian).

9. Mos'ondz S. O. Administratyvno-pravovi zasady derzhavnoyi polityky Ukrayiny v sferi nauky[Administrative and Legal Foundations of State Policy of Ukraine in the Field of Science]. *Doctor's thesis*. Vidkr. mizhnar. un-t rozv. lyudyny "Ukrayina". Kyyiv, 2012. 452 s. (in Ukrainian).

10. Chechel' O.M. Zmist i funktsiyi ekonomichnoyi polityky derzhavy. Derzhavne upravlinnya: udoskonalennya ta rozvytok. 2009. № 2. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=28 (accessed: 09/12/2019). (in Ukrainian).

11. Yuriy M.F. Lyudyna i svit. Kyyiv[Human and world]: Dakor, 2006. 460 s. (in Ukrainian).

12. Politolohiya: kurs lektsiy [Political science: course of lectures]: navch. posib. Ternopil', 2004. 236 s. (in Ukrainian).

13. Zadykhaylo D. Ekonomichna polityka derzhavy v systemi pravovoho i zakonodavchoho zabezpechennya[Economic policy of the state in the system of legal and legislative support]. Visnyk Natsional'noyi akademiyi pravovykh nauk Ukrayiny. 2013. № 3 (74). P. 214-221. (in Ukrainian).

14. Administratyvne pravo Ukrayiny. Povnyy kurs [Administrative law of Ukraine. Full course].: pidruchnyk / Halun'ko V., Dikhtiyevs'kyy P., Kuz'menko O., Stetsenko S. ta in. Kherson : OLDI-PLYUS, 2018. 446 s. in Ukrainian).

15. Hospodars'kyy kodeks Ukrayiny[Economic Code of Ukraine] vid 16.01.2003 r. / Verkhovna Rada Ukrayiny : ofits. veb-portal. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15 (accessed:14.09.2019). (in Ukrainian).

16. Naukovo-praktychnyy komentar Hospodars'koho kodeksu Ukrayiny.[Scientific and practical commentary on the Commercial Code of Ukraine.] V. I. Andreytsev [ta in.] ; zah. red. V. K. Mamutov ; Akademiya pravovykh nauk Ukrayiny. Viddilennya ekolohichnoho, hospodars'koho i ahrarnoho prava. Kyyiv: Yurinkom Inter, 2004.687 s. (in Ukrainian).

17. Mel'nyk R. S. Zahal'ne administratyvne pravo v pytannyakh i vidpovidyakh [General administrative law in questions and answers] : navch. posib. Kyyiv: Yurinkom Inter, 2018. 308 s. (in Ukrainian).

18. Schröder P Politische Strategien[Political strategies]. Friedrich-Naumann-Stiftung für die Freiheit .2. Auflage, 2011.504 s. (in German).

19. Volker von Prittwitz. Gleich und frei nach gemeinsam anerkannten Regeln. [Equal and free according to mutually recognized rules]Bound Governance – Theorie der zivilen Moderne: Volker von Prittwitz (Hrsg.), 2018. 320 s. (in German).

20. Niklas Luhmann. Vertrauen. Ein Mechanismus der Reduktion sozialer Komplexität[Trust. A mechanism for reducing social complexity]. 5. Auflage, München, 2000. 128 s. (in German).

21. Rainer Oesterreich. Handlungsregulation und Kontrolle[Action regulation and control]. BeltzPVU, 1981. 340 s. (in German).

22. Dobiey B. Die politische Planung als verfassungsrechtliches Problem zwischen Bundesregierung und Bundestag. [Political planning as a constitutional problem between the federal government and the Bundestag] Schriften zum Öffentlichen Recht, Vol. 284.1975. 170 s. (in German).

23. Pro zasady vnutrishn'oyi i zovnishn'oyi polityky [On the Principles of Domestic and Foreign Policy]: Zakon Ukrayiny vid 01.07.2010 r. № 2411-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2411-17 (accessed: 07.06.2020). (in Ukrainian).

24. Pro osnovni napryamy ekonomichnoyi polityky Ukrayiny v umovakh nezalezhnosti: postanova Verkhovnoyi Rady Ukrayiny vid 25.10.1991 r. № 1698-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-12 (accessed: 07.06.2020). (in Ukrainian).

25. Pro Stratehiyu staloho rozvytku "Ukrayina – 2020": Ukaz Prezydenta Ukrayiny vid 12.01.2015 r. № 5/2015. URL: https://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/5/2015(accessed: 07.06.2020). (in Ukrainian).

26. Pytannya Ministerstva rozvytku ekonomiky, torhivli ta sil's'koho hospodarstva: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrayiny vid 20 serpnya 2014 r. № 459. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/459-2014-%D0%BF (accessed: 07.06.2020). (in Ukrainian).

27. VVP +40% ta 50 mlrd dol SSHA PII do 2024 roku: prezentovana stratehiya ekonomichnoho zrostannya. URL: https://me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=09969508-2d02-483d-a63a-5c9aa7675e38&title=Vvp-40-Ta50-MlrdDolSshaPiiDo2024-Roku-PrezentovanaStrategiia EkonomichnogoZrostannia (accessed: 07.06.2020). (in Ukrainian).

28. Nachhaltigkeitsstrategie des Bundesministeriums für Wirtschaft und Energie. URL: https://www.bmwi.de/Redaktion/DE/Publikationen/Wirtschaft/nachhaltigkeitsstrategie-des-bmwi.html#:~:text=In%20der%20ressortspezifischen%20Nachhaltigkeitsstrategie%20des,%2D%2C%20Beschaffungs%2D%20und%20Digitalpolitik. (accessed: 07.06.2020). (in German).

29. Deutsche Nachhaltigkeitsstrategie. URL: https://www.bundesregierung.de/resource/blob/975292/1559082/a9795692a667605f652981aa9b6cab51/deutsche-nachhaltigkeitsstrategie-aktualisierung-2018-download-bpa-data.pdf?download=1(accessed: 07.06.2020). (in German).

30. Jahreswirtschaftsbericht 2020. URL: https://www.bmwi.de/Redaktion/DE/Publikationen/Wirtschaft/jahreswirtschaftsbericht-2020.html (accessed: 07.06.2020). (in German).

Received: 15/03/2020
1st Revision: 10/05/2020
Accepted: 12/06/2020

J. Kornilova, PhD stud. (Law)
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

THE STRUCTURE OF THE STATE ECONOMIC POLICY OF UKRAINE IMPLEMENTATION

The article is devoted to the analysis of the structure of the state economic policy of Ukraine implementation.

The research uses a wide range of general and special legal methods and techniques of scientific research, in particular: analysis and synthesis, induction and deduction; comparative legal, structural-functional, formal-dogmatic methods.

As a result of the study, the author substantiates the scientific position that determining the structure of economic policy of Ukraine and its elements, ensuring their coordinated interaction is a priority in the effective functioning of this area of public policy of Ukraine. Unfortunately, the current model of Ukraine's state economic policy in Ukraine is not able to ensure its effectiveness. As a model, it is proposed to take the one developed by German scientists, which provides for the consistent interaction of such elements of the structure of public policy as a strategy, a plan, the implementation of the plan and a report on the implementation of the plan.

This model of implementation of economic policy of Ukraine should be the basis for public administration of the economy of Ukraine.

Legal support of public administration by economic policy of Ukraine needs to be streamlined and strengthened. According to the author, this goal can be achieved through the adoption, first of all, of the National Strategy for Economic Development of Ukraine, which will become a strategic document. It should specify the purpose, goals, strategic objectives and principles of state economic policy of Ukraine. Based on it, plans for the implementation of this National Strategy should be developed as tactical documents. They should identify step-by-step measures to implement this strategy.

Keywords: economy, state policy, administrative law, a structure, legislation.

Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv.
Legal Studies, 2020; 2 (113): 28-32
УДК: 347.9
DOI: https:doi.org/10.17721/1728-2195/2020/2.113-6

ISSN 1728-2195
© Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Publishing center "Kyiv University", 2020

А. Коцюруба, асп.
ORCID ID: 0000-0003-4283-2078
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ПРИМИРНІ ПРОЦЕДУРИ В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ

Краще погана мирова угода, ніж хороший процес
(французьке прислів'я)

Досліджено правову природу та проведено аналіз нормативної основи закріплення двох судових примирних процедур цивільного судочинства: мирової угоди та процедури врегулювання спору за участю судді.

Звертається увага на гостру необхідність дослідження судових примирних процедур у цивільному процесі України. Оцінено їхню функціональну дієвість в умовах сьогодення, виявлено окремі проблемні аспекти законодавчого регулювання цих інститутів і висунуто пропозиції щодо усунення недоліків та можливого переформатування цих процедур, що, імовірно, сприяли б ефективному і швидкому розв'язанню цивільних спорів.

Неодноразово наголошено, що розвиток і використання примирних процедур є питанням майбутнього для всієї системи правосуддя України. Визначено за необхідне створювати достатню теоретичну основу для пошуку нових чи трансформації існуючих способів регулювання цивільних спорів таким чином, щоб вони розв'язували існуючі проблеми судової системи України та сприяли формуванню "ідеального правосуддя".

Проведено ґрунтовний аналіз норм Цивільного процесуального кодексу України, що регулюють порядок застосування мирової угоди і процедури врегулювання спору за участю судді; висловлено низку зауважень і пропозицій до чинного цивільного процесуального законодавства України.

Запропоновано можливі способи переформатування законодавчо визначених механізмів розв'язання спору, які б частково чи повністю розв'язували завдання, покладені законодавцем на судові примирливі процедури. Сформульовано висновки щодо позитивних і негативних явищ, які викликало реформування цивільного процесуального законодавства в частині досліджуваних примирних процедур.

Ключові слова: цивільне судочинство, примирні процедури, мирова угода, урегулювання спору за участю судді, медіація, судова медіація.

ВСТУП. Розв'язання спору шляхом спільного пошуку сторонами консенсусу у справі є ідеальним варіантом мирного врегулювання. Цивільний процесуальний кодекс України (надалі – ЦПК) фактично визначає два шляхи врегулювання спору шляхом використання процедури примирення: мирова угода й урегулювання спору за участю судді. Кожен із цих інститутів має певні особливості, але також вони мають і спільну ціль – розв'язання цивільно-правового спору на підставі взаємних поступок у зручний для учасників процесу спосіб і мінімальні терміни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Процедури судового примирення з кінця 2017 року стали як ніколи частим об'єктом наукової уваги. Серед новел найбільш інноваційною стало впровадження процедури врегулювання спору за участі судді. Щодо сутності та проблематики цього допоміжного інституту розв'язання спорів уже опублікована велика кількість наукових робіт, зокрема О. Є. Блажівської, Н. В. Василини, Н. Л. Бондаренко-Зелінської, Н. О. Кіреєвої, Д. С. Коноваленко, А. О. Лесько, Д. Д. Луспеника, О. Ю. Одосій, Л. Д. Романадзе, Т. А. Цувіної та ін. Однак попри значні теоретичні напрацювання тема залишається особливо актуальною і потребує подальшого розвитку та напрацювання механізмів удосконалення цивільного процесуального законодавства в частині судових примирних процедур.

Звичайно, цивільним процесуальним законодавством передбачені альтернативні судовій процедурі способи розв'язання цивільних спорів між учасниками правовідносин: переговори, третейське судочинство, міжнародний комерційний арбітраж. Інститут медіації в Україні вже досить довго досліджується, розробляється і практикується, проте процедурно визначений лише проєктом закону [2], у якому передбачено медіацію як позасудову процедуру врегулювання спору. У будь-якому разі медіація, як і інші досудові процедури регулювання спору, є добровіль-

© Коцюруба А., 2020

ною процедурою і передусім залежить від спільного бажання сторін у її використанні.

Переважна більшість науковців-практиків і суддів звертає увагу на безперечну корисність та ефективність використання судових примирних процедур. Зокрема, суддя КЦС ВС Ольга Ступак зазначає: "Найкращий спосіб розв'язання спорів про поділ майна подружжя – укласти мирову угоду". Вона звертає увагу на те, що можна укласти договір про поділ і без суду, звернувшись до нотаріуса. Якщо ж не дійшли згоди на цьому етапі, то суд може посприяти сторонам у розв'язанні спірних питань на стадії врегулювання спору за участю судді. А далі можна укласти мирову угоду як на стадії розгляду справи в суді першої, так і в апеляційній або касаційній інстанції [3].

Однак попри наявність великої кількості способів розв'язання спорів на досудовому етапі, на жаль, українці з різних причин ними вкрай рідко користуються. В Україні розгляд спорів у судах є основною формою захисту своїх прав та інтересів, що яскраво демонструє надзвичайно висока кількість позовних заяв, що надходять у суди.

На невикористання позасудових і судових примирних процедур урегулювання спорів впливає багато різних факторів, зокрема неусвідомлення потенційної корисності й ефективності альтернативного розв'язання спорів, недостатнє роз'яснення в суспільстві переваг альтернативних моделей розв'язання спорів, недовіра судів до такої процедури судового примирення, особливості ментальності українців, відсутність спеціально підготовлених посередників, мала дослідженість альтернативних способів розв'язання спорів у цивільному судочинстві. Усі ці проблеми потребують розв'язання, але в будь-якому разі – це довготривалий процес, результати якого будуть відчутні не одразу. Наш законодавець провів реформування процесуальних кодексів, обравши шлях запровадження кардинально нового в цивільне процесуальне законодавство без попередньої підготовки суддів та учасників судового процесу до цього. У зв'язку з цим інститут урегулювання спору за участю судді працює зовсім не так, як того очікували. Тому на сьогодні необхідно забезпечити виконання таких основних функцій примирних процедур: 1) розроблення зручного й ефективного механізму їх використання учасниками судового процесу для захисту своїх прав та інтересів; 2) розвантаження судів для забезпечення винесення якісних і правомірних рішень.

Метою статті є аналіз існуючих судових примирних процедур у цивільному судочинстві задля напрацювання пропозицій і рекомендацій до цивільно-процесуального законодавства України.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ. ***Мирова угода*** є вираженням взаємного волевиявлення сторін, що спрямоване на розв'язання спору між ними на основі компромісу та припинення його подальшого судового розгляду [4, с. 305]. Чинним ЦПК визначено, що мирова угода має стосуватися лише прав та обов'язків сторін (у старій редакції ЦПК обов'язковою була прив'язка до предмета спору), тобто тепер мирова угода може виходити за межі предмета спору, якщо цим не будуть порушені права та інтереси третіх осіб (ч. 1 ст. 207 ЦПК). Мирова угода оформлюється спільною письмовою заявою на будь-якій стадії судового процесу. Укладена сторонами мирова угода в обов'язковому порядку затверджується ухвалою суду, у резолютивній частині якої зазначаються її умови. Сторони у мировій угоді обов'язково мають передбачити розміри, порядок і терміни виконання зобов'язань боржника, а також відстрочку чи розстрочку або прощення (списання) боргів чи їхньої частини. Додатково мирова угода може містити положення щодо умов виконання зобов'язань боржника третіми особами та задоволення вимог кредиторів іншими способами, що не суперечать закону.

Суд зобов'язаний роз'яснити сторонам наслідки ухвалення рішення у зв'язку з укладенням сторонами мирової угоди, зокрема неможливість повторного звернення до суду із приводу спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав; обов'язок добровільно виконувати зобов'язання, визначені мировою угодою, і можливість її примусового виконання [4, с. 306].

Особливої уваги потребує питання щодо умов виконання мирової угоди. Чинним ЦПК передбачено, що виконання мирової угоди здійснюється особами, які її уклали, а ухвала про затвердження мирової угоди є ***виконавчим документом*** (ст. 208 ЦПК)**.** Це означає, що в разі невиконання умов мирової угоди однією зі сторін інша сторона має право звернутися до приватного чи державного виконавця щодо примусового її виконання. Тому крім вимог, визначених ст. 260 ЦПК, ухвала суду про затвердження мирової угоди має відповідати й вимогам ст. 4 ЗУ "Про виконавче провадження".

Держава всіляко має сприяти використанню інституту мирової угоди. Одним із таких заохочень стало положення щодо розподілу судових витрат у разі укладення мирової угоди, а саме – повернення позивачу половини сплаченого ним при поданні позову судового збору (ст. 142 ЦПК). Безперечно, такі новели були необхідними для інституту мирових угод при їх подальшій реалізації.

Урегулювання спору за участю судді. Однак найбільш дискусійним стало запровадження інституту врегулювання спору за участю судді, який фактично змінює підхід до здійснення правосуддя в Україні. Цей інститут поєднує в собі традиційне правосуддя з альтернативним способом розв'язання спору (медіацією), направлений на сприяння оперативному, об'єктивному та компетентному розв'язанню спорів на засадах примирення сторін і покликаний зменшити судове навантаження на суддів і скоротити час на розгляд справ. Сутність цього інституту полягає в тому, що за наявності взаємної згоди сторін, до початку розгляду справи по суті, може бути проведене таке судове примирення.

Розділяємо підходи таких науковців щодо сутності процедури врегулювання спору за участю судді, як Л. Д. Романадзе, що цей інститут є новою в українській практиці гібридною примирливою процедурою, але не є медіацією [5, с. 3]; Н. О. Кіреєвої та Є. П. Приймак, що цей інститут є судовим примиренням [6, с. 81]; О. Є. Блажівської, яка називає закріплену в законодавстві України процедуру врегулювання спору за участю судді квазімедіацією [7, с. 52]. Проте не так важливо, як ми охарактеризуємо цю процедуру, адже у ЦПК вона вже названа і регламентована, набагато важливіше з'ясувати, чи ця процедура виконує завдання, покладені на неї законодавцем.

Питання щодо врегулювання спору за участю судді вирішується на етапі підготовчого засідання за пропозицією судді при обов'язковій згоді сторін на її застосування (п. 14 ч. 2 ст. 197 ЦПК). Варто погодитися з О. Р. Кібенко, яка зазначає, що внесення пропозиції для сторін щодо процедури врегулювання спору за участю суді є не правом, а обов'язком суду [8], тобто суддя повинен запропонувати сторонам таку процедуру розгляду справи, але перейти до неї можливо лише за спільної згоди сторін.

Хоч подібна модель альтернативного розв'язання спорів активно практикується в багатьох інших держа-

вах (Німеччині, Австрії, Італії, Швеції, США, Канаді), а результати практики її використання свідчать про безперечну ефективність, проте в Україні ця процедура примирення викликає цілу низку запитань. У реаліях сьогодення покладення ролі примирителя на кожного суддю, у провадженні якого перебуває справа, важко назвати доцільним нововведенням.

Одні з перших статистичних даних щодо практики використання врегулювання спору за участю судді були озвучені на ІІ Судовому форумі суддею Господарського суду Одеської області Юлією Бездолею, де вона навела таку статистику: станом на 15 березня 2019 року в Одесі було призначено 17 справ до розгляду врегулювання спорів за участю судді, з них 2 – успішно розглянуті, а в 15 справах проведено заміну складу суду [9]. У пошуку ЄДРСР зустрічаються лише поодинокі ухвали щодо припинення врегулювання спору за участю судді у зв'язку з укладенням сторонами мирової угоди. Усе це свідчить про те, що сторони використовують зазначену процедуру переважно не в цілях розв'язання спору, а як механізм зловживання процесуальними правами. На нашу думку, усі очікування щодо функціонування інституту врегулювання спору за участю судді в цивільному судочинстві України себе не виправдали, адже минуло вже більше двох років після появи цієї примирної процедури, а показників успішної практики її використання дуже мало, навантаження на суди не зменшилось, а випадки зловживання, пов'язані з використанням цього інституту, переважають над тими справами, у яких він сприяв розв'язанню спору.

Одна із пропозицій удосконалення процедури врегулювання спору за участю судді висловлена Н. Л. Бондаренко-Зелінською і полягає в можливості повернення позивачу половини судового збору у випадку укладення мирової угоди як наслідку розв'язання спору його врегулюванням за участю судді [10, с. 68]. Вважаємо, що це положення вже реалізоване законодавцем, адже відповідно до п. 4 ч. 1 ст. 204 ЦПК один із варіантів закінчення процедури врегулювання спору за участю судді – це укладення мирової угоди. У цьому випадку про припинення врегулювання спору за участю судді видається ухвала, яка оскарженню не підлягає, і тоді суддя вирішує питання про поновлення провадження у справі. На цей випадок також розповсюджується норма щодо повернення половини судового збору, адже мирова угода може бути укладена на будь-якій стадії судового процесу.

Проведення врегулювання спору за участю судді не допускається у разі, якщо у справу вступила третя особа, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору (ч. 2 ст. 201 ЦПК). Хоч відповідно до ст. 52 ЦПК такі особи користуються правами та обов'язками позивача, але відповідне положення ст. 201 ЦПК слід визнати абсолютно обґрунтованим, адже результат такого врегулювання не має порушувати права та інтереси інших осіб, які не є стороною спору.

Положення щодо обмеження проведення процедури врегулювання спору за участю судді у 30 днів зо дня постановлення ухвали й заборону повторного її проведення слід розцінювати як виправдані нововведення, що запобігатимуть затягуванню розгляду справи.

Численним зауваженням як теоретичного характеру, так і з практики застосування цього інституту піддаються положення глави 4 ЦПК.

По-перше, найбільше запитань виникає до визначення статусу судді як основного організатора процедури врегулювання спору за участю судді, адже йому необхідно поєднувати два досить різні за своєю природою стани: судді та медіатора. У державах, де працює інститут медіації, медіатором є спеціально підготовлений нейтральний і незалежний посередник, який, дотримуючись певних процедур, допомагає сторонам спору в його врегулюванні, організовує та проводить медіацію. Суддя ж виходить із позиції застосування права, а не шляхом спонукання сторін до досягнення компромісу. Відповідно, тепер судді мають володіти комплексом особливих умінь і навичок, яких раніше ніколи не здійснювали в процесі. Тепер суддям, які звикли судити "за буквою закону", потрібно перелаштуватися на новий лад і змінити підхід до типового суддівства. Чи всі зможуть це зробити? Чи кожен суддя бажає й може виконувати функцію примирення? Чи достатньо в Національній школі суддів України тренерів відповідної кваліфікації та інших ресурсів для централізованого навчання? Як державі потрібно мотивувати суддю, щоб він обирав саме цей, новий для нашої судової системи, спосіб розв'язання спору, а не звичну йому процедуру?

Далеко не кожний суддя володіє комплексом умінь і особистих навичок для успішного розв'язання справи мирним шляхом, навіть якщо він пройшов спеціальне навчання. Недостатнє законодавче визначення процедури врегулювання спору за участю судді, наділення таким правом кожного судді, до провадження якого надходить справа, неналежна підготовка суддів до її проведення та інші пов'язані з цим причини зумовили лише поодинокі випадки ефективного використання цього інституту на практиці.

По-друге, чому саме суддя, який відкрив провадження за справою, має здійснювати врегулювання спору між сторонами в цивільному процесі [6, с. 81]? Більш доречним було б, щоб цю процедуру проводив суддя-медіатор, який бажає і здатний (що визначатиметься за результатами закінчення навчання) проводити процедуру врегулювання спору за участю судді, або ж такою особою міг би бути спеціально підготовлений посередник. Такими посередниками могли б залучатися адвокати, юристи, судді у відставці, які б пройшли спеціальну підготовку для отримання відповідних умінь для здійснення функції судового примирення, виходячи не тільки з норм права, але й володіючи психологічними та організаційними навиками, необхідними для врегулювання спору.

По-третє, законодавчі положення, що регламентують процедуру використання цього інституту, містять низку дискусійних положень, зокрема:

1. Незрозумілою є позиція законодавця, з одного боку, заборонити судді надавати сторонам юридичні поради та рекомендації, а з іншого – суддя має право запропонувати їм можливий шлях мирного врегулювання спору. Без сумніву, шлях мирного врегулювання спору, який повинен запропонувати суддя, передбачає юридичні поради та рекомендації [7, с. 51].

2. Поза увагою законодавця залишилось питання участі адвоката при проведенні процедури врегулювання спору за участю судді.

3. Поділяємо позицію Н. Л. Бондаренко-Зелінської щодо необхідності розширення переліку осіб, які можуть залучатися до участі в нарадах. Наразі ч. 8 ст. 203 ЦПК України до складу таких осіб віднесено тільки перекладача, у той час як практика застосування примирних процедур у позасудовому порядку свідчить про доцільність залучення й інших фахівців (наприклад психолога у справах щодо прав дитини) [10, с. 63].

Також викликає певні зауваження положення щодо абсолютної конфіденційності при проведенні процедури врегулювання спору за участю судді, яка відповідно до ст. 203 ЦПК може бути у формі спільних нарад або ж закритої наради за ініціативою судді з кожною зі сторін

окремо. Сторони мають право брати участь у таких нарадах у режимі відеоконференції. Уся отримана інформація в процесі її проведення не може бути розголошена, протокол не ведеться та не здійснюється фіксування. До сторони, яка здійснить аудіо-, фото- або відеофіксацію процедури врегулювання спору за участю судді, можуть бути застосовані штрафні санкції, передбачені ст. 149 ЦПК. Важко зрозуміти, чому законодавець установив заборону сторін на фіксацію цієї процедури, адже це прямим чином може призвести до зловживань правами. У цьому питанні варто погодитися із Р. О. Куйбідою, який висловився проти такої заборони, мотивуючи це тим, що за її використання суддя може безперешкодно вимагати у сторін хабар і не боятися відповідальності, оскільки аудіозапис вимагання грошей чи інших благ суддею, навіть якщо такий буде зроблено таємно, не можна буде використати як доказ вчинення ним злочину [11]. О. Р. Зельдіна назвала це запровадження у процесуальні кодекси процедурою узаконення "договірняків" саме з огляду на те, що закриті наради проводяться за ініціативою судді з кожною зі сторін окремо [7, с. 50].

Отже, на нашу думку, упровадження інституту врегулювання спору за участю судді в запропонованій редакції ЦПК було надто передчасним. Адже з об'єктивних причин судова влада сьогодні не здатна забезпечити належне його функціонування. Тому виникає логічне запитання: чи потрібна взагалі така модель примирення в чинному законодавстві? В Україні склалася ситуація, що до досудових способів урегулювання спору особи звертаються вкрай рідко. Як показує практика, найефективнішим способом розв'язання спору українці вважають судовий. Тому на рівні законодавства краще удосконалювати саме судові примирні процедури.

Українським законодавством примирні процедури врегулювання спору визначені як право учасників справи. Проте надмірне навантаження на суди, що прямо впливає на якість розв'язання ними спорів, указує на необхідність рішучих змін. Можливий варіант, який би сприяв розв'язанню цих проблем, вбачаємо в запровадженні обов'язкових примирних способів розв'язання спору.

Наприклад, у Сінгапурі із 2012 року всі цивільні спори, що надходять до судів, підлягають обов'язковій попередній спробі розв'язання шляхом застосування медіації, якщо тільки сторони не домовляться про зворотне. Спеціальне положення процесуального законодавства передбачає можливість накладення грошового стягнення на особу, яка безпідставно відмовляється брати участь у процедурі медіації. Також у 23 штатах США закріплена обов'язкова досудова процедура врегулювання спору, без проведення якої суд не приймає позовні заяви [12].

У зв'язку зі всім вищезазначеним автори статті хотіли б запропонувати два способи вдосконалення примирливих судових процедур у цивільному судочинстві України, які нами оцінюються як такі, що сприяли б поліпшенню всієї системи правосуддя в частині судових примирних процедур.

Перший спосіб передбачає вдосконалення інституту мирової угоди шляхом запровадження обов'язкових переговорів до початку підготовчого засідання за участі посередника чи адвоката(ів). На законодавчому рівні його реалізація можлива як пілотного проєкту щодо окремих категорій справ. Зокрема, в ухвалі про відкриття провадження у справі треба визначити в обов'язковому порядку дату, час, місце й особу посередника для попередньої зустрічі сторін (представників сторін) за справою для обговорення можливості врегулювання спору до підготовчого засідання, у результаті чого має бути складений відповідний документ, у якому зазначено, чи дійшли сторони попередньої домовленості щодо спору. До чи під час підготовчого засідання судді має бути переданий документ відповідної форми, що свідчитиме про попередню зустріч сторін і про можливість укладення мирової угоди. За неявку сторін(они) на переговори чи за відсутності такого документа передбачити накладення штрафу на сторони(у). У результаті ж укладення мирової угоди розповсюджуватиметься норма щодо повернення 50 % сплаченого судового збору.

Ідея такого формату обов'язкових переговорів полягає не в тому, щоб відразу після неї була укладена мирова угода, а в тому, щоб показати сторонам можливі перспективи розвитку справи і, можливо, цим сприяти укладенню мирової угоди надалі.

Другий варіант передбачає часткове поєднання інституту медіації та процедури врегулювання спору за участю судді та, як наслідок, створення інституту судової медіації. У п. 2 ч. 1 ст. 70 ЦПК уже йдеться про інститут медіації: серед осіб, які не можуть бути допитані як свідки, названо осіб, які за законом зобов'язані зберігати в таємниці відомості, що були довірені їм у зв'язку з наданням послуг посередництва (медіації) під час проведення позасудового врегулювання спору, тобто законодавець заклав фундамент для розвитку цього інституту в цивільному судочинстві.

З огляду на статистику за 2018 р. по двох категоріях сімейних спорів найбільше навантаження судової системи лягає на суди першої інстанції, які ухвалили 110756 рішень про розлучення та 57076 рішень щодо стягнення аліментів. В апеляційних інстанціях було розглянуто 2368 справ про стягнення аліментів та 328 справ про розірвання шлюбів. Верховний суд переглянув 72 справи про розірвання шлюбів та 414 справ про стягнення аліментів [13]. Із цього випливає, що саме в судах першої інстанції щодо певних категорій справ доцільно було б запровадити обов'язкову судову медіацію. Процедурно це можна реалізувати у формі пілотного проєкту, зокрема, на етапі відкриття провадження у справі в ухвалі суду визначити терміни для обов'язкового звернення щодо передбачених законом категорій справ (розірвання шлюбу, аліменти, поділ майна, трудові, житлові спори) до судового медіатора. Після обов'язкової зустрічі в судового медіатора сторони визначають, бажають вони продовжити процес судової медіації чи переходять до підготовчого засідання й розгляду справи по суті.

Цікавим є досвід Грузії щодо питання покриття судових витрат: зі спорів, на які поширюється судова медіація, при поданні позову сплачується 1 % від суми позову замість звичайних 3 %. Якщо за результатами процедури медіації спір не завершився угодою сторін, то позивач для продовження розгляду справи повинен доплатити до суми позову 2 % від неї. Якщо судовий збір сплачено повністю і за умови, що процес судової медіації пройшов успішно, то 70 % від сплаченої суми позову повертається позивачу [14, с. 156].

З погляду статистики обов'язкова медіація має перевагу через можливість отримання швидких результатів, дозволяє в найкоротші терміни зменшити кількість справ, які розглядаються судом за повною процедурою, що могло б позитивно вплинути на загальну тривалість розгляду справ і витрати судової системи. У рамках системи обов'язкової судової медіації простіше здійснювати контроль якості підготовки медіаторів і надання правової допомоги малозабезпеченим верствам населення.

Звичайно ж, необхідний спеціальний закон, який би визначав правові засади та порядок проведення судо-

вої медіації, підготовку особи медіатора для якісного здійснення цієї процедури, статус медіатора і вносив відповідні зміни до цивільного процесуального законодавства. Однак це один із потенційно можливих механізмів, який би міг розв'язати цілу низку проблем цивільного судочинства.

ВИСНОВКИ. Упровадження інституту розв'язання спору за участю судді варто розцінити лише як перший законодавчий крок до формування альтернативних судових примирних процедур, який себе, на жаль, не виправдав. Цього не можна сказати про мирову угоду. Якщо в попередні роки здійснення мирових угод було чи не найбільш проблемним, то прийняття змін до ЦПК розв'язало чимало питань щодо їхньої правової регламентації та особливостей виконання. Тепер, коли в суді виникає питання укладення мирової угоди, найважливіше – подбати про те, щоб вона була максимально конкретна та її можна було виконати.

Список використаних джерел:

1. Цивільний процесуальний кодекс України // *Відомості Верховної Ради України*: кодекс від 18.03.2004, редакція від 23.05.2020. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15.
2. Про медіацію: проект Закону України від 28.12.2019 No 2706. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67831.
3. Ступак О. Найкращий спосіб вирішення спорів про поділ майна подружжя – укласти мирову угоду. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/953411/.
4. Цивільний процесуальний кодекс України: наук. практ. коммент. / Й.Г. Богдан та ін.; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. Акад наук вищ. шк. України М.М. Ясинка. Київ: Правова єдність: Алерта, 2018. 602 с.
5. Романадзе Л.Ж. Врегулювання спору за участю судді та інші процесуальні новели: вплив на розвиток медіації. URL: http://mediation.ua/wp-content/uploads/2017/05/Stattya-pro-Mediatsiyu-v-proektah-protses-kodeksiv-2.pdf.
6. Кіреєва Н.О., Приймак Є.П. Проблемні аспекти проведення врегулювання спору за участі судді в цивільному процесі України. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2018. Вип. 1 (106). С. 80-85.
7. Лесько А.О. Врегулювання спору за участю судді: проблеми і перспективи. URL: http://pd.onu.edu.ua/article/view/169533.
8. Кібенко О.Р. Судова медіація в господарському процесі – бути чи не бути? 18.02.2018. URL: https://censor.net.ua/blogs/3051121/sudova_medatsya_v_gospodarskomu_protses_buti_chi_ne_buti.
9. Студенніков С. Врегулювання спору за участю судді: які проблеми показала практика. URL: http://www.judges.org.ua/www.law.indiana.edu/dig16426.htm.
10. Бондаренко-Зелінська Н.Л. Врегулювання спору за участю судді: проблеми та перспективи застосування. *Університетські наукові записки*. 2018. № 3-4. С. 62-70. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2018_3-4_8.
11. Куйбіда Р.О. "Судочинна каламуть, або ще раз про реформу судового процесу" від 26.09.2017. URL: http://rpr.org.ua/news/roman_kuibida-sudochinna_kalamut_abo_shche_raz_pro-html.
12. Смачило І. Досудове врегулювання конфлікту: чому світ зміг, а ми все ще ні. URL: https://nv.ua/ukr/biz/experts/dosudove-vregulyuvannya-konfliktu-yak-virishiti-spir-civilizovano-50024608.html.
13. Власюк К. Медіація в сімейних спорах. URL: https://yur-gazeta.com/publications/practice/simeyne-pravo/miris-miris-i-bilshe-ne-svaris.html.
14. Запара С.І. "Перспективи судової медіації в контексті альтернативних способів вирішення спору", 2017. URL: http://www.pp-law.in.ua/archive/3_2017/35.pdf.

References:

1. Cyvil'nyj procesual'nyj kodeks Ukrai'ny [Civil Procedural Code of Ukrai'ne]. Zakon Ukrai'ny (18.03.2004 No 1618–IV). Verkhovna Rada Ukrai'ny. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1618-15 (in Ukr.).
2. Pro mediaciju: proekt Zakonu Ukrai'ny, 28.12.2019 No 2706. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67831 (in Ukr.).
3. Stupak O. Najkrashhyj sposib vyrishennja sporiv pro podil majna podruzhzhja – uklasty myrovu ugodu. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/953411/ [in Ukr.].
4. Cyvil'nyj procesual'nyj kodeks Ukrai'ny [Tekst]: nauk. prakt. koment. / [J. G. Bogdan ta in.]; za zag. red. d-ra juryd. nauk, prof., akad. Akad nauk vyshh. shk. Ukrai'ny M. M. Jasynka. – Kyi'v: Pravova jednist' : Alerta, 2018. 602 s. [in Ukr.].
5. Romanadze, L.Zh. (2017). Vrehuliuvannia sporu za uchastiu suddi ta inshi protsesualni novely: vplyv na rozvytok mediatsii [Settlement of a dispute involving a judge and other procedural stories: influence on the development of mediation] / L.Zh. Romanadze. URL: http://mediation.ua/wp-content/uploads/2017/05/Stattya-proMediatsiyu-v-proektah-protses-kodeksiv-2.pdf [in Ukr.].
6. Kirejeva N.O., Pryjmak Je.P. Problemni aspekty provedennja vreguljuvannja sporu za uchasti suddi v cyvil'nomu procesi Ukrai'ny [Problematic aspects of dispute resolution with the participation of a judge in the civil process of Ukraine] [Tekst] / N.O. Kirejeva, Je.P. Pryjmak. Visnyk Kyi'vs'kogo nacional'nogo universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Jurydychni nauky. 2018. Vyp. 1 (106). S. 80-85 [in Ukr.].
7. Les'ko A.O. Vreguluvan'ya spory za ychastiy suddi: problemu I perspektuvi [Dispute settlement with the participation of a judge: problems and prospects]. URL: http://pd.onu.edu.ua/article/view/169533 [in Ukr.].
8. Kibenko O.R. Sudova mediacija v gospodars'komu procesi – buty chy ne buty? [Judicial mediation in the economic process – to be or not to be?] 18.02.2018. URL: https://censor.net.ua/blogs/3051121/sudova_medatsya_v_gospodarskomu_protses_buti_chi_ne_buti [in Ukr.].
9. Studennikov S. Vreguljuvannja sporu za uchastju suddi: jaki problemy pokazala praktyka [Settlement of a dispute with the participation of a judge: what problems did the practice show] URL: http://www.judges.org.ua/www.law.indiana.edu/dig16426.htm [in Ukr.].
10. Bondarenko-Zelins'ka N.L. Vreguljuvannja sporu za uchastju suddi: problemy ta perspektyvy zastosuvannja [Dispute settlement with the participation of a judge: problems and prospects of application]. Universytets'ki naukovi zapysky. 2018. №3-4. S. 62-70. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2018_3-4_8 [in Ukr.].
11. Kujbida R.O. "Sudochynna kalamut', abo shhe raz pro reformu sudovogo procesu" vid 26.09.2017 [Judicial turmoil, or once again about judicial reform]. URL: http://rpr.org.ua/news/roman_kuibida-sudochinna_kalamut_abo_shche_raz_pro-html [in Ukr.].
12. Smachylo I. Dosudove vreguljuvannja konfliktu: chomu svit zmig, a my vse shhe ni [Pre-trial settlement of the conflict: why the world could and we still can't]. URL: https://nv.ua/ukr/biz/experts/dosudove-vregulyuvannya-konfliktu-yak-virishiti-spir-civilizovano-50024608.html [in Ukr.].
13. Vlasjuk K. Mediacija v simejnyh sporah [Mediation in family disputes]. URL: https://yur-gazeta.com/publications/practice/simeyne-pravo/miris-miris-i-bilshe-ne-svaris.html [in Ukr.].
14. Zapara S.I. "Perspektyvy sudovoi' mediacii'i' v konteksti al'ternatyvnyh sposobiv vyrishennja sporu" [Prospects for judicial mediation in the context of alternative dispute resolution], 2017. URL: http://www.pp-law.in.ua/archive/3_2017/35.pdf [in Ukr.].

Received: 30/04/2020
1st Revision: 06/06/2020
Accepted: 20/06/2020

A. Kotsiuruba, PhD stud. (Law)
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

CONCILIATION PROCEDURES IN CIVIL PROCEEDINGS IN UKRAINE

The paper examines the legal nature and the regulatory grounds for two judicial conciliation procedures in civil proceedings, namely the amicable agreement and the procedure for dispute settlement with the participation of a judge.

Attention is drawn to the urgent need to study judicial conciliation procedures in civil proceedings of Ukraine. Their functional efficiency in the current conditions is assessed, some problematic aspects of the legislative regulation of these institutions are identified and proposals are made to eliminate shortcomings and possible reformatting of these procedures, which would probably contribute to the effective and rapid resolution of civil disputes.

It has been repeatedly emphasized that the development and use of conciliation procedures is a matter of the future for the entire justice system of Ukraine. The article determines the need to create a sufficient theoretical basis for the search for new or transformation of existing ways of regulating civil disputes, so that they solve the existing problems of the judicial system of Ukraine and contribute to the formation of "ideal justice".

A thorough analysis of the norms of the Civil Procedure Code of Ukraine governing the application of the amicable agreement and the dispute settlement procedure with the participation of a judge is carried out; a number of remarks and proposals to the current civil procedural legislation of Ukraine are expressed.

Possible ways of reformatting the legally defined mechanisms for resolving the dispute, which would partially or completely solve the tasks assigned by the legislator to judicial conciliation procedures, are proposed. Conclusions are formulated on the positive and negative phenomena caused by the reform of civil procedural legislation in terms of the conciliation procedures studied.

Keywords: civil proceedings, conciliation procedures, amicable agreement, settlement of a dispute with the participation of a judge, mediation, judicial mediation.

Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv.
Legal Studies, 2020; 2 (113): 33-38
УДК: 347.151(477:430)
DOI: https:doi.org/10.17721/1728-2195/2020/2.113-7

ISSN 1728-2195
© Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Publishing center "Kyiv University", 2020

М. Кравченко, канд. юрид. наук, ст. наук. співроб.
ORCID ID: 0000-0002-3909-4599
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ПРАВО ЛЮДСЬКОЇ ГІДНОСТІ КРІЗЬ ПРИЗМУ НІМЕЦЬКОЇ ПРАВОВОЇ ДОКТРИНИ

Досліджено право людської гідності крізь призму німецької правової доктрини. Використано широкий спектр загальнонаукових і спеціально-юридичних методів наукового пізнання, зокрема діалектичної логіки, порівняльно-правовий і системно-структурний. Проаналізовано вітчизняну та німецьку юридичну літературу, присвячену праву людської гідності, зокрема праці С. фон Пуффендорфа, І. Канта та Г. Дюріга. Констатовано, що німецька юридична думка сформувала фундаментальне вчення про право людської гідності. Це вчення почало формуватися у Німеччині ще за доби Ренесансу, а системного вигляду набуло у працях німецького дослідника С. фон Пуффендорфа.

З'ясовано, що право людської гідності в межах німецького вчення про фундаментальні права людини розкривається через низку його характеристик, є фундаментом соціальної цінності та поваги до людини і забороняє перетворювати людину на об'єкт у державних процедурах. Зазначено, що людська гідність – це не тільки індивідуальна характеристика окремої приватної особи, а й людини як виду, і кожен володіє нею незалежно від своїх характеристик, досягнень і соціального статусу. Вона належить і тому, хто не може діяти розумно через фізичний або психічний стан, її не втрачають навіть через негідну поведінку, наприклад через вчинення злочину.

Акцентовано увагу на тому, що німецька юридична наука умисно не дає остаточного визначення права людської гідності, а лише надає розгорнутий перелік вимог щодо його охорони, оскільки будь-яке визначення не може забезпечити абсолютний захист цього права людини. Інакше кажучи, нормативне його визначення неодмінно призведе до ситуації, коли воно не зможе захистити людську гідність окремої приватної особи або навіть буде юридичною підставою для її обмеження. У цій частині німецький підхід до дефініції права людської гідності суттєво відрізняється від вітчизняного, адже для вітчизняної науки та практики правотворчості цілком логічним є інший підхід, зокрема формування чітких і вичерпних дефініцій юридично значущих явищ і категорій.

Установлено, що право людської гідності, згідно із німецьким вченням про фундаментальні права людини, має охоронятися будь-яким способом у межах будь-яких відносин. З'ясовано, що суттєвий вплив на формування німецького вчення про право людської гідності мав негативний досвід порушень цього права режимом нацистів. Це пов'язано із тим, що охорона людської гідності вибудовується не навколо того, що дозволено робити, а навколо того, що робити заборонено за жодних обставин.

Ключові слова: людська гідність, фундаментальне право людини, учення про права людини, держава, законодавство.

ВСТУП. З моменту прийняття Конституції України почалася активна діяльність, спрямована на пізнання сутності, системи та змісту прав і свобод людини. Один із напрямів досліджень був присвячений такому фундаментальному праву людини, як право людської гідності. На сьогодні існують численні вітчизняні дослідження, які намагаються розкрити сутність цього права людини, визначити його місце у системі прав людини і громадянина. Вагомий внесок у осмислення цього права людини зробили такі видатні вітчизняні дослідники, як О. І. Анісімов, А. М. Колодій, М. В Савчин, І. В. Саприкіна, Р. О. Стефанчук, П. М. Рабінович, А. О. Церковна, Н. Г. Шукліна та ін. Незважаючи на те, що ці дослідження є ґрунтовними, маємо все ж таки констатувати, що вони виконані переважно крізь призму аналізу вітчизняної наукової літератури й підготовлені фахівцями, які представляють різні наукові школи. Це виключає формування консолідованої позиції, не забезпечує достатнього врахування європейських доктринальних підходів і орієнтації на європейську практику правозастосування. З огляду на це необхідно звернутися до найкращих зразків європейських трактувань права людської гідності, які виконані насамперед німецькими дослідниками. Саме вони сформували, на наш погляд, надзвичайно глибокий, логічний і системний підхід до розкриття сутності права людської гідності. З цього і випливає мета нашого дослідження.

Метою статті є пізнання права людської гідності крізь призму німецької правової доктрини.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ. Право людської гідності в Німеччині почали системно досліджувати за доби Ренесансу. Хоча сама концепція людської гідності має глибше коріння. Підвалини цієї концепції можна знайти у християнстві, іудаїзмі та буддизмі, а також у працях античних філософів. Саме тут були сформовані визначальні ідеї, які надалі вплинули на формування концепції людської гідності. Ідеться про: 1) ідею того, що будь-яка людина є образом Бога, а отже, ідею рівності будь-якої людини як творіння Божого незалежно від будь-яких ознак; 2) ідею природних прав, які належать кожній людині; 3) ідею різної природи людини й решти істот, наприклад тварин. Так, Цицерон обґрунтовував ідею того, що гідність є однією із властивостей, яка належить саме людині [1, с. 130], до того ж кожній людині [1, с. 135].

Проте до доби Ренесансу концепція людської гідності не мала цілісного вигляду. Формування цілісної концепції пов'язано з іменем Самуеля фон Пуффендорфа. На становлення його наукових поглядів суттєво вплинуло християнство, адже він був сином лютеранського пастора. Крім того, учений був добре обізнаний із філософією Стародавньої Греції та Риму. Світоглядні позиції Пуффендорфа також формували праці Е. Вайгеля, Г. Гроція, Т. Гобса [2, с. 537].

Учений таким чином пояснює людську гідність: "Людина має найвищу гідність, тому що в неї є душа, яка відрізняється світлом розуму, здатністю мати судження про речі та приймати вільно рішення і знає багато мистецтв" [3, с. 355]. Таким чином, Пуффендорф пояснює концепцію гідності людини через:

- ідею існування в кожної людини душі;
- існування в кожної людини розуму;
- існування в кожного свободи вибору.

Наступна віха розвитку концепції людської гідності пов'язана з ім'ям "батька" німецької класичної філософії Іммануїла Канта. Учення І. Канта не було спеціально орієнтоване на розвиток концепції людської гідності. Однак ученим було сформовано декілька визначальних ідей, які вплинули на розуміння людської гідності та

© Кравченко М., 2020

принципів, на яких вона має функціонувати. У цілісному вигляді ці ідеї були втілені у праці "Grundlegung zur Metaphysik der Sitten" – "Основи метафізики моралі", яка була видана у 1785 році [4].

Учення І. Канта про людську гідність є доволі складним, адже воно є частиною його загального вчення про моральну філософію. Вихідними принципами, на яких побудоване це вчення, є:

- Принцип поваги до будь-якої людини. Учений зазначав: "Належність до людського роду є достатньою підставою для того, щоб мати право на повну повагу людської гідності" [4, с. 130].
- Визнання права на існування будь-якої людини.
- Визнання рівності всіх людей. І. Кант наголошує: "… тільки люди, і тільки вони є розумними істотами та можуть вимагати поваги" [4, с. 145].

Для вченого людина є "метою в собі". Вона ніколи не повинна стати "засобом для досягнення мети" [4, с. 150]. Якщо говорити конкретніше, то І. Кант визначає кожну людину як особистість – носія людської гідності, яка є абсолютною цінністю. Таким чином, людська гідність протиставляється речам, які мають відносну цінність, оскільки можуть бути замінені аналогічними цінностями або їхніми еквівалентами. Тільки речі можуть використовуватися як засоби для досягнення відповідних цілей. Отже, спроба використання людиною людини як засобу для досягнення власних цілей, наприклад через рабство, дискримінацію, шахрайство, є порушенням морального закону та людської гідності.

Варто окремо зазначити те, що вчення І. Канта про людську гідність має важливе практичне значення й активно використовується у правозастосовній практиці. Саме його вчення мало вирішальне значення під час дискусії, яка відбувалася в Німеччині у 1990-х роках навколо питань про генну інженерію, пренатальну діагностику та аборти. Ідеться про такі аспекти, як досліди над ембріонами людини, клонування, генна модифікація людини тощо. Саме вчення Канта стало аргументом щодо абсолютного захисту людської гідності, навіть на внутрішньоутробній стадії життя майбутньої людини. Ідеться про захист гідності ембріона людини, який був утілений у Федеральному законі "Про захист ембріонів" [5]. Саме тут ми бачимо його тезу про ставлення до людини як до мети, а не як до засобу.

Крім того, учення І. Канта активно використовується судовою владою Німеччини. Так, загальновідоме визначення Федерального Конституційного суду Німеччини 1977 року у справі про довічне ув'язнення : "…люди завжди мають залишатися самоціллю" [6]. Такий підхід застосовується в Німеччині у кожній галузі права щодо захисту будь-якого права людини.

Важливим етапом розвитку вчення про право людської гідності стало закріплення окремих його елементів на рівні Bürgerliches Gesetzbuch (BGB) (Німецького цивільного уложення) [7]. Розділ 1 книги 1 BGB присвячений правовому статусу фізичної особи [7]. Звичайно, юридична техніка та логіка побудови нормативного матеріалу у BGB відрізняється від того, що ми звикли бачити у вітчизняному законодавстві та зокрема у ЦК України як фундаментальному кодексі приватного права. Проте саме з Німецького цивільного уложення починається історія єдиного кодифікованого цивільного законодавства Німеччини. BGB був схвалений бундесратом 14 липня 1896 року, підписаний імператором Вільгельмом II 18 серпня 1896 року та був офіційно оприлюднений у офіційному друкованому виданні імперії "Рейхгезетсблатт" 24 серпня 1896 року. Юридичної чинності BGB набув із 1 січня 1900 року [8].

У контексті аналізу права людської гідності BGB нам цікаве із двох причин. По-перше, у ньому було вперше для всіх земель Німеччини врегульовано правовий статус фізичної особи. Комплексно це регулювання здійснено на рівні розділу 1 книги 1 BGB, яка має досить нетипову для вітчизняної юриспруденції назву "Фізичні особи, споживачі, підприємці" [7]. Цікавим є також змістовне наповнення цього розділу BGB. Тут ми можемо віднайти тематично різноманітні норми, які регулюють різні аспекти правового статусу фізичної особи, зокрема: § 1 – "Початок дієздатності"; § 2 – "Повноліття"; § 7 – "Місце проживання"; § 8 – "Доміцилій, не повністю здатний до здійснення підприємницької діяльності"; § 9 – "Резиденція солдата"; § 11 – "Резиденція дитини"; § 12 – "Право на ім'я"; § 13 – "Споживач"; § 14 – "Підприємець" [7].

Звичайно, такий підхід до логіки побудови нормативного матеріалу є незвичним для вітчизняної юриспруденції та може здатися навіть безсистемним. Однак у такій побудові нормативного матеріалу BGB існує внутрішня логіка.

Другий аспект, який може становити для нас інтерес у контексті дослідження вчення про право людської гідності, є її приватноправове забезпечення державою (також не зовсім зрозуміла та звична для вітчизняної науки ідея). Справа полягає у тому, що наука цивільного права розглядає право людської гідності як особисте немайнове право, яке забезпечує соціальне буття фізичної особи. Така позиція нормативно закріплена у главі 22 книги 2 ЦК України. У вітчизняній юридичній літературі ми можемо знайти наукові позиції, згідно з якими, якщо йдеться про особисте немайнове право фізичної особи, то воно здійснюється самостійно на власний розсуд його носієм, а суб'єкти публічної влади мають забезпечувати його реалізацію [8]. Ця ідея є в цілому слушною, однак гарантування, забезпечення, у тому числі особистих немайнових прав фізичної особи, переноситься виключно у площину публічно-правових відносин між суб'єктом публічної влади та приватною особою.

Якщо ж говорити про німецький підхід, то забезпечення державою права людської гідності не обмежується лише тими нормами, які безпосередньо стосуються цього права або регулюють відносини між публічною адміністрацією та приватними особами з приводу його гарантування, забезпечення й охорони. Забезпечення права людської гідності з боку держави може мати опосередкований характер, наприклад через приватноправове регулювання інших прав і свобод людини, а також інших видів правовідносин, які так чи інакше торкаються гарантування чи забезпечення права людської гідності. У німецькій літературі наводиться цікавий приклад забезпечення права людської гідності через правове регулювання державою на рівні BGB договірних відносин, які виникають із приводу найму житла [9, с. 31]. Забезпечення права людської гідності в межах такого нормативного регулювання вбачається у встановленні державою у § 535 BGB низки норм, які захищають людську гідність наймача: вимоги щодо якості житлового приміщення, яке надається за договором найму; обов'язок ремонтувати житлове приміщення наймодавцем; підстави для часткового чи повного звільнення від сплати орендної плати; підстави для дострокового припинення договору найму за ініціативою наймача та ін. [7].

Отже, як проміжний висновок можемо констатувати те, що Німеччина шукає будь-які способи гарантування

права людської гідності, як і решти прав і свобод людини. При цьому таке гарантування здійснюється не тільки в контексті безпосереднього захисту людської гідності, а й у контексті опосередкованого захисту цього права через нормативне регулювання державою будь-яких суспільних відносин, які так чи інакше торкаються права людської гідності.

Важливим етапом, який істотно вплинув на формування вчення про право людської гідності, була доба націонал-соціалізму в Німеччині у 30–40 роках XX століття. Ця сторінка історії Німеччини важлива тим, що в ній присутні найстрашніші за всю історію людства приклади порушення права людської гідності. Її вивчення є передумовою для попередження подібних порушень у майбутньому.

Логічно постає запитання про те, а в чому ж, власне, ці порушення виявлялися? Після отримання влади 30 січня 1933 року націонал-соціалісти поступово призупинили дію Конституції Вермахтського рейху 1919 року. Замість її положень було запроваджено нові правові принципи. Ідеться про заборону інших політичних партій, культ лідера, расистську й антисемітську ідеологію, яка була заснована на ідеї "життєвого простору" тощо. Було переглянуто й розуміння людської гідності. Фактично в людській гідності було відмовлено євреям, інвалідам, сексуальним меншинам, циганам (ромам), представникам певних релігійних спільнот (Свідкам Ієгови). Окремі німецькі дослідники запитують: "Як і на підставі чого було знищено гідність народу за націонал-соціалізму, як держава виправдовувала ці дії?" [10, с. 3].

Найжахливішим у цій ситуації було те, що позбавлення права людської гідності мало юридичне підґрунтя. Інсценована пожежа у Рейхстазі 27 лютого 1933 року, яка була організована націонал-соціалістами, призвела до запровадження Указу Президента "Про захист народу та держави". Цим Указом, власне, і була обмежена ст. 56 Конституції Вермахту 1919 року, у якій визначалися основні права і свободи німців. Підставою для таких заходів була розповсюджена націонал-соціалістами інформація про спробу захоплення державної влади у Німеччині комуністами та запровадження у країні режиму на кшталт СРСР. Зважаючи на це, більшість населення Німеччини погодилася на обмеження своїх основних прав і не чинила опір діям націонал-соціалістів.

Націонал-соціалізм приніс нову ідеологію, яка була расистською за своєю суттю. Роль ворога нації у такому випадку почали відігравати представники семітської раси, насамперед євреї. Варто зазначити, що боротьба проти євреїв та інших ворогів нацистського режиму велася не тільки ідеологічними методами, а й суто юридичними та фізичними. Так, першим кроком цієї боротьби було прийняття Закону "Про відновлення професійної державної служби" від 7 квітня 1933 року [11]. Цим законом євреїв і представників інших політичних течій, які були політичними опонентами націонал-соціалістів, було відсторонено від державної служби. Юридичною підставою такого відсторонення був так званий "арійський абзац", згідно з яким будь-який державний службовець мав обов'язково надати докази його належності до арійської раси [12, с. 42]. Як наслідок застосування цього закону з державної служби у Німеччині були звільнені всі євреї та представники політичних течій, які не були лояльні до націонал-соціалістів.

Наступним кроком, спрямованим проти "ворогів" націонал-соціалізму, були так звані "Нюрнберзькі расистські закони". Ідеться насамперед про два закони, зокрема Reichsbürgergesetz (Закон "Про громадянина Рейху") від 15 вересня 1935 року та Gesetz zum Schutz des deutschen Blutes und der deutschen Ehre (Закон "Про охорону німецької крові та німецької честі") від 15 вересня 1935 року [13]. Згідно із першим законом громадянином Рейху міг бути лише той, хто мав "німецьку або споріднену до неї кров і своєю поведінкою доводив бажання і здатність віддано служити німецькому народові і рейху" [13]. Таке формулювання давало юридичну підставу для позбавлення німецького громадянства насамперед євреїв та циган. Другий закон унеможливлював шлюби між євреями та німцями. Якщо такі шлюби укладалися за кордоном, то вони визнавалися недійсними. Євреїв зобов'язували носити кольори єврейської символіки. У випадку невиконання цього припису згідно з п. 1 § 5 цього закону вони мали бути відправлені на каторжні роботи [13]. Згідно з п. 1 § 4 названого закону євреї не могли бути громадянами Рейху. Вони не мали права голосу у вирішенні політичних питань, їм було заборонено займати державні посади [13]. Якщо єврей був державним службовцем, то він мав піти у відставку після 31 січня 1935 року [13]. Як наслідок, євреї та інші "вороги" Рейху мали менше прав, ніж тварини.

Націонал-соціалісти намагалися відокремити євреїв, сексуальні меншини, циган та інших "ворогів" від решти німців. Для цього була побудована розгалужена система концентраційних таборів, у яких ув'язнених примушували до праці. Після Вензанської конференції 20 січня 1942 року було прийнято рішення про примусове вбивство понад 6 млн євреїв та інших "ворогів" у концентраційних таборах і таборах смерті [14].

Націонал-соціалісти також боролися із вадами представників "арійської раси". Так, 14 липня 1933 року було прийнято Gesetz zur Verhütung erbkranken Nachwuchses (Закон "Про попередження народження нащадків зі спадковими захворюваннями") [15]. Цей закон передбачав примусову стерилізацію розгалуженої системи представників арійської раси. Ішлося про німців, хворих на шизофренію, спадкову епілепсію, слабоумство, спадкову глухоту чи сліпоту, фізичні вади розвитку тощо. За час дії цього закону було примусово стерилізовано понад 400 тис. осіб і вбито більше 200 тис. інвалідів у Рейху та на окупованих територіях [15].

Дослідження порушення права людської гідності в Німеччині за доби націонал-соціалізму має важливе практичне значення. Адже охорона людської гідності вибудовується не навколо того, що дозволено робити, а навколо того, що робити заборонено за жодних обставин. Тому цей негативний досвід порушення права людської гідності має стати фундаментом для попередження подібних порушень у майбутньому.

Значний внесок у розвиток учення про право людської гідності зробили німецькі вчені після Другої світової війни. Особливе місце серед них займає професор конституційного права Тюбінгенського університету Гюнтер Дюріг. Разом із Р. Херцогом і Т. Маунцем вони розробили принципово новий підхід до тлумачення ст. 1 Основного закону ФРН, де, власне, конституційно закріплене право людської гідності [16].

Важливо звернути увагу на те, що систему своїх поглядів учений сформував ще у 1956 році та виклав у статті "Der Grundrechtssatz von der Menschenwürde: Entwurf eines praktikablen Wertsystems der Grundrechte aus Art. 1 Abs. I in Verbindung mit Art. 19 Abs. II des Grundgesetzes" ("Принцип людської гідності. Проєкт

практичної системи цінностей основних прав на основі ч. 1 ст. 1 у поєднанні з ч. 2 ст. 19 Основного Закону") [17].

Сутність учення про людську гідність Г. Дюріга розкривається, по-перше, через систему його поглядів на саму людську гідність як невід'ємну властивість будь-якої людини, по-друге, через те, які зобов'язання вона породжує для держави.

Якщо говорити про перший аспект, то людська гідність розглядається вченим як "нормативне твердження об'єктивного конституційного права про те, що людська гідність є недоторканною, містить ціннісне висловлювання, в основі якого … лежить твердження про факт дійсності" [17, с. 117]. Отже, людська гідність має об'єктивний характер. Інакше кажучи, констатується той факт, що вона існує як об'єктивне явище. Адже "Кожна людина є людиною внаслідок свого духу, і це відрізняє її від безособової природи і дозволяє їй на свій власний розсуд усвідомлювати саму себе, самовизначатись і формувати себе та навколишнє середовище" [17, с. 118].

Людська гідність виключає можливість перетворення людини на об'єкт. Так, учений наголошував на тому, що "людська гідність не має бути перетворена на розмінну монету щоденної казуїстики, тим самим перетягуючи святилища на подвір'я" [18, с. 75]. Отже, людська гідність перебуває під загрозою, якщо людину перетворюють на об'єкт, принижують її статус до простого засобу, "розмінної величини". Ідеться про деградацію, приниження людини до рівня речі, яка повністю і загалом може бути "охоплена" (статистикою, відомчими звітами), установлена (тими чи іншими державними органами), зареєстрована, їй можна "промити мізки", її можна перевести, використати, замінити, а то й виселити (тобто вигнати зі свого середовища існування) [18, с. 75].

Людська гідність належить кожному незалежно від віку, статі, раси, віросповідання, політичних переконань та інших ознак. Вона є невід'ємним, невідчужуваним природним правом кожної людини. Свою гідність людина не може втратити, наприклад, через скоєння злочину або аморального вчинку. Якщо говорити конкретніше, то Г. Дюріг вибудував розгалужену систему носіїв права людської гідності. На підставі таких критеріїв, як внутрішня та зовнішня свобода (право творити себе і довкілля), а також принципу рівності людської свободи (кожна людина володіє цією свободою, а отже, є такою як усі) учений пояснював специфіку реалізації права людської гідності в різних суб'єктів права. Правом людської гідності він наділяв навіть психічно хворих людей, злочинців, ненароджену людину (ембріон/плід), мертву людину [18, с. 73, 74].

На думку Г. Дюріга, загальна людська самоцінність гідності не залежить від її реалізації конкретною людиною. Втручання як таке може порушувати людську гідність, навіть коли людина ще не народилась або вже мертва [18, с. 74]. Помилковою, некоректною є постановка питання в межах цивільно-правового мислення, орієнтованого на пошук і обґрунтування правових претензій у міжлюдських відносинах, про те, з якого моменту і допоки конкретна людина в юридичному сенсі як носій свого власного права має право на захист гідності, передбачене частиною І ст. 1 Конституції Німеччини, оскільки, як зазначає Г. Дюріг, "…той, хто був зачатий людьми і хто був людиною, той бере участь у творенні гідності людини" [18, с. 74]. Відповідно право на людську гідність поширюється на плід людини, а також на тіло людини після її смерті.

Як заклик до пильності й водночас приклад, що застерігає від знеособлення, деперсоналізації, приниження людини аж до стану об'єкта, слід розцінювати процес штучного запліднення. На думку дослідника, гетерологічне запліднення (невідомим донором сперми), безсумнівно, є порушенням людської гідності як такої. Возведення неприродності в систему принижує дитину, тавруючи її як "дитину із пробірки", гомункула, і водночас принижує батька як "змінну величину". Від матері очікують, що вона вважатиме любов і акт дітонародження не необхідним – таким, який можна замінити, зрештою як і чоловіка, якого також можна замінити [18, с. 82].

Людська гідність є об'єктивно існуючою, абсолютною цінністю, яка перебуває під абсолютним захистом. Інакше кажучи, учений вважав, що право людської гідності не має обмежуватися іншими основними правами й не може "зважуватися", тобто воно за жодних умов не може поступитися іншим основним правам людини або іншим цінностям [17, с. 118].

Для того щоб зрозуміти сутність останньої тези, ми пропонуємо розглянути такий приклад. Терорист закладає вибухівку в житлових кварталах міста. У випадку, якщо ці вибухові пристрої спрацюють, будуть значні людські жертви серед цивільного населення. Правоохоронні органи виявляють цього терориста і намагаються з'ясувати, де він заклав вибухові пристрої. Терорист відмовляється називати ці місця. Із його слів стало відомо, що на пристроях установлені детонатори, які найближчим часом вибухнуть. Запитання: чи можуть правоохоронні органи застосовувати тортури до терориста, аби виявити місцезнаходження вибухових пристроїв? Якщо подивитися на ситуацію з позиції захисту права людської гідності, то йдеться про таке: чи допустимо поступитися недоторканністю права людської гідності з метою захисту життя і здоров'я інших людей, які, імовірно, постраждають від вибухових пристроїв, що їх заклав терорист? Якщо розглядати ситуацію з позиції вчення Г. Дюріга, то виняток бути не може, навіть щодо абсолютного захисту права людської гідності терориста. Таким чином, право людської гідності буде завжди мати перевагу перед будь-яким іншим правом людини. Виключається будь-яке відступлення від цього принципу.

Другий аспект вчення Г. Дюріга виявляється в тому, які зобов'язання право людської гідності накладає на державу. Учений вважав, що в абзаці 1 ст. 1 Основного закону ФРН було закріплене не просто "звичайне фундаментальне право", а скоріше обов'язковий стандарт для всіх дій держави, який визначає та обмежує цілі держави, її завдання, а також визначає легітимність держави і права в цілому [17, с. 119]. Наведена наукова позиція Г. Дюріга, на наш погляд, комплексно визначає сутність обов'язку держави щодо абсолютного захисту людської гідності будь-якої людини.

Досить складно детально окреслити всі напрями захисту людської гідності з боку держави. Однак це не виключає можливості хоча б у загальних рисах визначити загальні принципи, які покладено в основу абсолютного захисту людської гідності з боку держави.

- Людина за жодних обставин не може втратити статус суб'єкта. Інакше кажучи, кожна людина має право, щоб до неї ставилися як до суб'єкта, а не як до об'єкта під час розгляду її справи в будь-яких державних органах. Г. Дюріг зазначав: "Порушенням, яке суперечить людській гідності як такій, є перетворення конкретної людини на об'єкт державної процедури" [18, с. 76]. Звідси випливає, що людина має право брати участь у такому розгляді й активно, у межах, визначених законодавством, впливати на нього.

- Людина за жодних обставин не може зазнавати насилля з боку держави. Виключені тортури від імені держави; примусова праця; покарання, які принижують гідність людини. Як приклад порушення права людської гідності вчений наводить процедуру встановлення істини у кримінальному правосудді шляхом фізичного примусу або через використання хімічних або психотехнічних засобів, які дозволяють помістити людину у стан виключення або спотворення її волі й використати як "машину, що зареєструвала" власні об'єктивні відчуття і пам'ять про події [18, с. 76].
- Не може бути жодної вибірковості з боку держави щодо гарантування та захисту права людської гідності.
- Обов'язок держави – забезпечити всім прожитковий мінімум як передумову гідного життя. Дослідник зазначав: "…людська гідність як така також порушується, коли людина змушена існувати в економічних умовах життя, як і принижують її до стану об'єкта" [18, с. 80].
- Держава в усіх своїх діях має виходити з принципу рівності та братерства людей, незважаючи на реальні відмінності між ними тощо.

Учення Г. Дюріга стало підґрунтям для тлумачення людської гідності Федеральним конституційним судом Німеччини. Якщо певним чином підсумовувати його рішення, що присвячені тлумаченню людської гідності, то можна зазначити такі характеристики:

- кожна людина має людську гідність як особистість, незалежно від її характеристик, фізичного або психічного стану, роботи і соціального статусу; вимога цінності та поваги (до людської гідності) притаманна людині виключно завдяки тому, що вона є людиною; цінність і повага (до людської гідності) існують незалежно від характеристик людини, її фізичних або розумових здібностей, талантів та соціального статусу (BVerfGE 87, 209; BVerfGE 96, 375) [19, 20];
- вона (людська гідність) не може бути відібраною у людини (BVerfGE 87, 209) [19];
- захист людської гідності не залежить від тривалості життя людини (BVerfGE 30, 173) [21];
- людина має право на повагу до своєї гідності навіть після смерті.

ВИСНОВКИ. За століття досліджень німецька юридична думка сформувала фундаментальне вчення про право людської гідності. Це вчення почало формуватися в Німеччині, на відміну від України, ще за доби Ренесансу. Його підґрунтям стали ідеї, які були сформовані насамперед у межах християнства. Уперше системного вигляду це вчення набуло у працях німецького дослідника Самуеля фон Пуффендорфа.

Нині право людської гідності в межах німецького вчення про фундаментальні права людини розкривається через низку його характеристик. Право людської гідності є фундаментом соціальної цінності та поваги до людини. Воно забороняє перетворювати людину на об'єкт у державних процедурах. Людська гідність – це не тільки індивідуальна гідність окремої приватної особи, а також гідність людини як виду. Кожен володіє нею незалежно від його характеристик, досягнень і соціального статусу. Вона належить і тому, хто не може діяти розумно через фізичний або психічний стан. Людську гідність не втрачають навіть через негідну поведінку, наприклад через вчинення будь-якого злочину. Нікого не можна позбавити людської гідності.

Німецька юридична наука умисно не дає остаточного визначення права людської гідності. Вона лише визначає розгорнутий перелік вимог щодо охорони цього фундаментального права людини. Причиною є те, що будь-яке визначення не може забезпечити абсолютний захист цього права людини. Інакше кажучи, таке нормативне визначення права людини неодмінно призведе до ситуації, коли воно не зможе захистити людську гідність окремої приватної особи або навіть буде юридичною підставою для її обмеження. У цій частині німецький підхід до дефініції права людської гідності суттєво відрізняється від підходу в Україні, адже для вітчизняної науки і практики правотворчості цілком логічним є інший підхід, зокрема формування чітких і вичерпних дефініцій юридично значущих явищ і категорій.

Право людської гідності, згідно з німецьким ученням про фундаментальні права людини, має охоронятися у будь-який спосіб у межах будь-яких відносин. Тому держава, навіть регулюючи приватноправові відносини, має захищати право людської гідності. Цей захист, наприклад, може здійснюватися через установлення низки обов'язків наймодавця щодо забезпечення якості житла, яке здається у найм; захисту наймача від безпідставного виселення з орендованого житла; установлення підстав для звільнення наймача від сплати орендної плати.

Суттєвий вплив на формування німецького вчення про право людської гідності мав негативний досвід порушень цього права режимом нацистів. Це пов'язано з тим, що охорона людської гідності вибудовується не навколо того, що дозволено робити, а навколо того, що робити заборонено за жодних обставин. На жаль, аналогічний досвід України мало аналізується в наукових дослідженнях, присвячених праву людської гідності. На наш погляд, аналіз українського досвіду порушення права людської гідності має стати фундаментом для попередження подібних порушень цього фундаментального права людини в Україні в майбутньому.

Список використаних джерел:

1. Volp U. Die Würde des Menschen. Ein Beitrag zur Anthropologie in der Alten Kirche. Brill, Leiden/Boston, 2006. 466 s.
2. Schermaier M. J. Die Bestimmung des wesentlichen Irrtums von den Glossatoren bis zum BGB. Böhlau Verlag Wien, 2000. 789 s.
3. Wesel U. Geschichte des Rechts. Von den Frühformen bis zur Gegenwart. C. H. Beck. München, 2001. 626 s.
4. Kant I. Grundlegung zur Metaphysik der Sitten. URL: https://korpora.zim.uni-duisburg-essen.de/Kant/aa04/385.html (дата звернення: 17.04.2020).
5. Gesetz zum Schutz von Embryonen (Embryonenschutzgesetz – ESchG). URL: https://www.gesetze-im-internet.de/eschg/BJNR027460990.html (дата звернення: 17.04.2020).
6. BVerfGE 45, 187 – Lebenslange Freiheitsstrafe. URL: http://www.servat.unibe.ch/dfr/bv045187.html (дата звернення: 17.04.2020).
7. Эннекцерус Л. Курс германского гражданского права / пер. с нем. под ред. Д. М. Генкина и И. Б. Новицкого. Москва, 1949. Т. 1, полутом 1. С. 429.
8. Кохановська О.В. Проблеми реалізації права на свободу пересування в Україні і практика європейського суду. *Часопис цивілістики*. 2015. Вип. 18. С. 157–163.
9. Gröpl C., Windhorst K., Coelln C. Grundgesetz. Studienkommentar.Verlag C.H. Beck. München, 2013. 803 s.
10. Hahn S. Die Menschenwürde im Nationalsozialismus.Von Zwangssterilisationen bis hin zur Massenermordung. Seminararbeit, 2010. 16 s.
11. Reichsgesetzblatt vom 7. April 1933 auf der Seite der Österreichischen Nationalbibliothek. URL: http://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=dra&datum=1933&page=300&size=45 (дата звернення: 17.04.2020).
12. Longerich P. Politik der Vernichtung. Eine Gesamtdarstellung der nationalsozialistischen Judenverfolgung. München, 1998. 772 s.
13. Nürnberger Gesetze. URL: http://www.lostart.de/Content/051_ProvenienzRaubkunst/DE/QuellenDokumente/N%C3%BCrnberger%20Gesetze.pdf?__blob=publicationFile&v=3 (дата звернення: 17.04.2020).
14. Menschenrechte im Nationalsozialismus. URL: https://www.univie.ac.at/igl.geschichte/ws2010-2011/Handout_Bergkirchner.pdf (дата звернення: 17.04.2020).
15. Gesetz zur Verhütung erbkranken Nachwuchses, 14. Juli 1933. URL: https://www.1000dokumente.de/index.html?c=dokument_de&dokument=0136_ebn&l=de(дата звернення: 17.04.2020).
16. Grundgesetz : Kommentierung der Artikel 1 und 2 Grundgesetz / von Günter Dürig. München : Beck, 2003. 340 s.
17. Dürig G. Der Grundrechtssatz von der Menschenwürde: Entwurf eines praktikablen Wertsystems der Grundrechte aus Art. 1 Abs. I in

Verbindung mit Art. 19 Abs. II des Grundgesetzes. Archiv des öffentlichen Rechts. Vol. 81 (N.F. 42), No. 2 (1956). S. 117-157.

18. Гідність людини. Що ми розуміємо під "гідністю", "людиною" та "людською гідністю"? *Людська гідність у праві Німеччини, Польщі та України:* матеріали міжнародного наук.-практ. семінару. Київ, 2016. 212 с.

19. BVerfGE 87, 209 – Tanz der Teufel. URL: http://www.servat.unibe.ch/dfr/bv087209.html (дата звернення: 17.04.2020).

20. BVerfGE 96, 375 – Kind als Schaden. URL: http://www.servat.unibe.ch/dfr/bv096375.html (дата звернення: 17.04.2020).

21. BVerfGE 30, 173 – Mephisto. URL: http://www.servat.unibe.ch/dfr/bv030173.html(дата звернення: 17.04.2020).

References:

1. Volp U. Die Würde des Menschen. Ein Beitrag zur Anthropologie in der Alten Kirche. Brill, Leiden/Boston, 2006. 466 s. (in German).

2. Schermaier M. J. Die Bestimmung des wesentlichen Irrtums von den Glossatoren bis zum BGB. Böhlau Verlag Wien, 2000. 789 s. (in German).

3. Wesel U. Geschichte des Rechts. Von den Frühformen bis zur Gegenwart. C. H. Beck. München, 2001. 626 s. (in German).

4. Kant I. Grundlegung zur Metaphysik der Sitten. URL: https://korpora.zim.uni-duisburg-essen.de/Kant/aa04/385.html (date of request:17.04.2020). (in German).

5. Gesetz zum Schutz von Embryonen (Embryonenschutzgesetz – ESchG). URL: https://www.gesetze-im-internet.de/eschg/BJNR027460990.html (date of request: 17.04.2020). (in German).

6. BVerfGE 45, 187 – Lebenslange Freiheitsstrafe. URL: http://www.servat.unibe.ch/dfr/bv045187.html (date of request: 17.04.2020). (in German).

7. Ennektserus L. Kurs germanskogo grazhdanskogo prava [The course of German civil law] / Per. s nem. pod red. D. M. Genkina i I. B. Novitskogo. Moskva, 1949. T. 1, polutom 1. S.429.

8. Kokhanovs'ka O.V. Problemy realizatsiyi prava na svobodu peresuvannya v Ukrayini i praktyka yevropeys'koho sudu [Problems of exercising the right to freedom of movement in Ukraine and the practice of the European Court of Justice]. Chasopys tsyvilistyky. Vyp. 18. 2015. S. 157-163.

9. Gröpl C., Windhorst K., Coelln C. Grundgesetz. Studienkommentar.Verlag C.H. Beck. München, 2013. 803 s. (in German).

10. Hahn S. Die Menschenwürde im Nationalsozialismus.Von Zwangssterilisationen bis hin zur Massenermordung. Seminararbeit, 2010.16 s. (in German).

11. Reichsgesetzblatt vom 7. April 1933 auf der Seite der Österreichischen Nationalbibliothek. URL: http://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=dra&datum=1933&page=300&size=45 (date of request: 17.04.2020). (in German).

12. Longerich P. Politik der Vernichtung. Eine Gesamtdarstellung der nationalsozialistischen Judenverfolgung. München, 1998. 772 s. (in German).

13. Nürnberger Gesetze. URL: http://www.lostart.de/Content/051_ProvenienzRaubkunst/DE/QuellenDokumente/N%C3%BCrnberger%20Gesetze.pdf?__blob=publicationFile&v=3 (date of request: 17.04.2020). (in German).

14. Menschenrechte im Nationalsozialismus. URL: https://www.univie.ac.at/igl.geschichte/ws2010-2011/Handout_Bergkirchner.pdf (date of request: 17.04.2020). (in German).

15. Gesetz zur Verhütung erbkranken Nachwuchses, 14. Juli 1933. URL: https://www.1000dokumente.de/index.html?c=dokument_de&dokument=0136_ebn&l=de(date of request: 17.04.2020). (in German).

16. Grundgesetz : Kommentierung der Artikel 1 und 2 Grundgesetz / von Günter Dürig. München : Beck, 2003. 340 s. (in German).

17. Dürig G. Der Grundrechtssatz von der Menschenwürde: Entwurf eines praktikablen Wertsystems der Grundrechte aus Art. 1 Abs. I in Verbindung mit Art. 19 Abs. II des Grundgesetzes. Archiv des öffentlichen Rechts. Vol. 81 (N.F. 42), No. 2 (1956). S. 117-157. (in German).

18. Hidnist' lyudyny. Shcho my rozumiyemo pid "hidnistyu", "lyudynoyu" ta "lyuds'koyu hidnistyu"?[Dignity of man. What do we mean by "dignity", "man" and "human dignity"?] Materialy mizhnarodnoho naukovo-praktychnoho seminaru "Lyuds'ka hidnist' u pravi Pol'shchi ta Ukrayiny". Kyyiv, 2016. 212 s. (in Ukrainian).

19. BVerfGE 87, 209 – Tanz der Teufel. URL: http://www.servat.unibe.ch/dfr/bv087209.html (date of request: 17.04.2020). (in German).

20. BVerfGE 96, 375 – Kind als Schaden. URL: http://www.servat.unibe.ch/dfr/bv096375.html (date of request: 17.04.2020). (in German).

21. BVerfGE 30, 173 – Mephisto. URL: http://www.servat.unibe.ch/dfr/bv030173.html(date of request: 17.04.2020). (in German).

Received: 24/04/2020
Accepted: 30/05/2020

M. Kravchenko, PhD (Law), Senior researcher
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

HUMAN DIGNITY THROUGH THE PRISM OF THE GERMAN LEGAL DOCTRINE

The article studies the right to human dignity through the prism of German legal doctrine.

During the research, a wide range of general scientific and special legal methods of scientific cognition has been used, in particular: methods of dialectical logic, comparative legal and system-structural methods.

The paper analyses domestic and German legal resources on the right to human dignity, in particular the works of S. von Puffendorf, I. Kant and G. Durig.

As a result of the study, the author states that the German legal opinion formed the fundamental doctrine of the right to human dignity. This doctrine began in Germany, back in the Renaissance. For the first time, it was systematized in the works of a German researcher S. von Puffendorf.

The article illustrates that human dignity is revealed in the German doctrine of fundamental human rights through a number of characteristics. The right to human dignity is the foundation of social value and respect for human beings. It prohibits the conversion of a person to an object in state procedures. Human dignity is not only the individual dignity, but also the dignity of a person as a species. Everyone possesses it regardless of its characteristics, achievements and social status. It also belongs to someone who cannot act reasonably because of his or her physical or mental state. They do not lose their human dignity even through "unworthy" behaviour, for example, by committing any crime. No one can be deprived of human dignity.

Attention is drawn to the fact that German law does not intentionally give a definitive definition of the right to human dignity. It merely defines a comprehensive list of requirements for the protection of this fundamental human right. The reason for this is that any definition cannot guarantee the absolute protection of this human right. In other words, such a normative definition of this human right will inevitably lead to such a situation where it cannot protect the human dignity of an individual or even be the legal basis for its restriction. In this part, the German approach to the definition of the right to human dignity differs significantly from the domestic approach, since for the national science and practice of lawmaking it is quite logical to take a different approach, in particular to formulate clear and comprehensive definitions of legally significant phenomena and categories.

It has been established that, according to the German doctrine of fundamental human rights, human dignity must be protected in any way within any relationship.

It was found that the German Nazis had a negative influence on the German doctrine of the human dignity. This is due to the fact that the protection of human dignity was not built around what was allowed to be done, but about what was forbidden under any circumstances.

Keywords: human dignity, a fundamental human right, a human rights doctrine, a state, legislation.

Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv.
Legal Studies, 2020; 2 (113): 39-44
УДК: 314.7:331.556.4
DOI: https:doi.org/10.17721/1728-2195/2020/2.113-8

ISSN 1728-2195
© Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Publishing center "Kyiv University", 2020

А. Крижевський, канд. іст. наук, асист.
ORCID ID: 0000-0002-7234-7500,
О. Дерій, канд. юрид. наук, асист.
ORCID ID: 0000-0003-4989-6322
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

МІГРАЦІЙНА ПОЛІТИКА В СЕРЕДНЬОВІЧНІЙ ТА РАННЬОМОДЕРНІЙ УКРАЇНІ (X – СЕРЕДИНА XVIII СТ.): ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Проаналізовано процес зародження і розвитку міграційної політики державних утворень на українських землях у X – першій половині XVIII ст., а також організаційні та правові засади української міграційної політики в досліджуваний період. Обґрунтованість теоретичних положень, висновків, наукового аналізу та достовірність результатів дослідження забезпечено використанням сукупності філософських, загальнонаукових і спеціальних наукових методів, а саме: історико-правового, порівняльно-правового, історико-функціонального, формально-юридичного тощо. Дослідження здійснено з погляду принципів історизму, об'єктивності, різнобічності, взаємодоповнюваності та обґрунтованості, що створило надійну методологічну основу для комплексного аналізу предмета дослідження. Наукова новизна полягає в історико-правовому аналізі основних державно-правових елементів міграційної політики, виявленні особливостей їх функціонування й ефективності. Зазначено, що у Середньовіччі державний контроль установлювався за переміщеннями іноземців, послів і купців, а згодом, у міру змінення соціально-економічної та політичної ситуації, виникала проблема регулювання переміщень не тільки привілейованих верств, але й простого населення. Простежено, що подальше посилення контролю за міграціями, як зовнішніми, так і внутрішніми, відбувалося із запровадженням паспортної системи. Виявлено, що ефективний державний контроль за міграціями, в основі якого була паспортна система, удалося побудувати не польській, а вже російській владі. Зазначено, що систему контролю за переміщеннями населення та паспортну систему на певний час удалось створити на території Війська Запорозького, що, поміж усього, дало змогу Січі підкреслити свою юрисдикцію над власниками козацьких паспортів. Доведено, що, починаючи із XVII ст., паспорт став головним інструментом у здійсненні державної міграційної політики. Установлено, що саме у XVII–XVIII ст. започаткувалися практики керованих і примусових переселень, які згодом буде активно використовувати радянська влада.

Ключові слова: міграція, міграційна політика, паспорт, керовані переселення.

ВСТУП. Ще з часів античних міст Північного Причорномор'я та великого переселення народів міграції суттєво впливали на склад населення України. Захід і Схід, нормани з кочівниками та представники інших народів залишили свій слід на її території. У XIV–XVI ст. колонізація Дикого Поля була важливим чинником формування української нації. Міграційна політика сучасної України, незважаючи на столітні періоди бездержавності, має глибоке коріння. І невипадково в незалежній Україні на її формування впливають чинники попередніх епох.

Історіографія, дотична об'єкту, предмету, хронології та географії цієї статті, має низку здобутків і прогалин. Етапи розвитку міграційної політики України та основні їхні особливості подано в монографії О. Малиновської [7]. Величезна кількість статистичної інформації про динаміку, направленість і чисельність переселень українського етносу на початку XVIII ст. міститься в роботі В. Кабузана [5]. Спрямованість та особливості еміграційного і колонізаційного руху у княжу добу дослідив М. Трафяк [19]. Аналогічні процеси козацького часу проаналізовано в монографії В. Пірка [11]. Паспортну систему в різні історичні періоди вивчали С. Плецький [12] та В. Дерюжинский [3]. Цікаві відомості щодо порушення встановлених правил міграції населення в Гетьманській державі подаються в роботах Ю. Волошина [2] та В. Назаренка [8]. Питання організації такого специфічного виду тогочасної міграції як паломництво досліджено в роботі Я. Шульги [22]. Незважаючи на достатню кількість наукових роботі із дотичних до поставленої проблеми тем, аналіз наукової літератури показав, що міграційна політика та міграційні процеси X – початка XVIII ст. залишаються дослідженими фрагментарно й досі не стали предметом комплексного наукового вивчення.

Методологія дослідження. Обґрунтованість теоретичних положень, висновків наукового аналізу та достовірність результатів дослідження забезпечено використанням сукупності філософських, загальнонаукових і спеціальних наукових методів. Філософсько-світоглядну основу пізнання становлять ключові положення діалектики. Процес пізнання здійснювався з погляду принципів історизму, об'єктивності, різнобічності, взаємодоповнюваності й обґрунтованості, що створило надійну методологічну основу для комплексного аналізу предмета дослідження. Порівняльно-правовий і формально-юридичний методи стали основою для аналізу норм нормативно-правових актів у сфері міграції. За допомогою системно-структурного методу досліджувалися компоненти доктрини міграційної політики та їхній взаємозв'язок. У роботі застосовувалися також інші методи наукового аналізу відповідно до предмета дослідження: історико-функціональний, порівняльно-правовий, історико-правовий та ін.

Метою статті є вивчення та аналіз організаційних і правових засад української міграційної політики в досліджуваний період і виокремлення ключових елементів її здійснення.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ. Перш за все зазначимо, що регулювання міграції відбувається в рамках міграційної політики, яка визначається як "система правових, фінансових, адміністративних і організаційних заходів держави та недержавних установ щодо регулювання міграційних процесів з позицій міграційних пріоритетів, кількісного та якісного складу міграційних потоків, їх соціальної, демографічної та економічної структури" [9, с. 27]. Саме системі державних заходів щодо регулювання міграції в X – першій половині XVIII ст. буде приділена основна увага у статті.

У Руській державі важливими чинниками міграції були військові походи, спустошливі вторгнення на її землі кочовиків, міжнародна торгівля, колонізація незаселених земель. Переважали переміщення людей двох типів: добровільні та примусові. Вістря цих переміщень було спрямоване на південь і південний схід: Дунайсь-

© Крижевський А., Дерій О., 2020

ко-Дністровське межиріччя, узбережжя Чорного моря, Приазов'я, Таманський півострів. Активно здійснювалася українська колонізація межиріччя Волги та Оки, що забезпечило виникнення нового етнічного центру і нової держави – Московії. Разом з тим недостатня увага до колонізації та зміцнення південного і південно-східного простору звужувала геополітичний фундамент української державності [19, с. 12].

Хоча переміщення населення й було переважно добровільним та стихійним, однак у юридичних пам'ятках і нормативних джерелах часів Руської держави можна віднайти згадки про державне регулювання міграційних процесів. Перші відомості про документи, що посвідчували особу, на території сучасної Україні містяться в Лаврентіївському літописі. Згідно з ним князівська адміністрація, з метою стягнення податків, вела облік населення та видавала купцям грамоти, у яких було зазначено кількість кораблів [17]. Необхідність здійснювати облік населення для збору державного податку ("полюддя") зумовила створення та розвиток зародків паспортного режиму. Виконання цього завдання було покладено на місцеву общинну адміністрацію. Органи місцевого самоврядування здійснювали контроль за пересуванням іноземців, традиція зупинятися на гостьових подвір'ях значно полегшувала виконання цієї функції.

У русько-візантійських договорах X ст. та "Руській правді" було закладено основи правового статусу іноземців. У договорах ішлося про можливість взаємного надання сторонами притулку. Зазначимо, що на відміну від інших європейських країн, на Русі чужинці користувалися ширшими гарантіями. Іноземці, які перебували в країні тимчасово, зазвичай купці, називалися гостями. У разі загибелі купецького корабля речі, що були на його борту, поверталися гостеві (ст. 8) [23, с. 8], а не переходили у власність того, на чию землю прибило залишки корабля, як це було, наприклад, у тогочасній Європі. По смерті гостя майно успадковувала його родина, а не держава, як у Європі. Ст. 2 договору 944 року регулювала в'їзд купців і послів із Русі до Константинополя. Згідно з положеннями статті і купці, і посли повинні при собі мати спеціальні грамоти від великого князя, де перераховувалися склад делегації і кількість кораблів.

Згідно зі ст. 18 Просторової редакції "Руської правди" у суді правоту іноземець міг довести свідченнями лише двох свідків, тоді як місцеві жителі користувалися свідченнями семи. За ст. 55 борг на користь чужинця мав стягуватися першочергово. Іноземцям у Руській державі часом надавалося привілейоване становище порівняно зі своїми громадянами, однак чужинці не могли володіти нерухомим майном, повинні були мешкати в окремих частинах поселень.

На землях, що перебували під владою монголів протягом другої половини XIII ст., облік громадян вели лише для визначення розміру данини. Однак зазначимо, що в монгольській державі існував своєрідний паспорт – пайца, яку видавали чиновникам як посвідчення особи чи вірчу грамоту. Власник пайцзи міг безперешкодно пересуватися територією держави, виконуючи державні доручення.

За часів панування Речі Посполитої облік осіб вівся з метою посилення контролю феодалів над своїми кріпосними, а також для виявлення та повернення селян-утікачів. З погляду правового регулювання переміщення населення в литовсько-польську добу важливе значення мав Загальний Земський (Віленський) Привілей Казимира IV 1447[1] року [25, с. 3–11]. Він містив кілька статей, які прямо стосуються регулювання міграційних процесів. Згідно зі ст. 5 князі, пани і шляхта отримали право вільно в'їжджати за кордон. Обмеження стосувалися лише держав, з якими йшла війна. У ст. 14 містилася норма, що ілюструє негативне ставлення литовської верхівки до різного роду іноземців, у першу чергу до польських феодалів. Згідно з нею заборонялося роздавати державну власність і державні посади іноземцям.

Важливе значення мала ст. 11, яка заборонила шляхтичам приймати біглих чужих селян. Більше не дозволялось переходити приватновласницьким селянам у розряд державних, і навпаки. Цією нормою було юридично обмежено право переходу селян у Великому Князівстві Литовському. Привілей 1447 року став головним правовим актом, який заклав основи юридичного оформлення феодальної залежності селян. Однак повністю обмежити міграції населення литовській адміністрації не вдалося [6, с. 18].

Запровадження фільварково-панщинної системи господарства в України спричинило втечі селян із старих осілих місць на неосвоєні землі степової України. Цей процес значно посилився у другій половині XVI ст. у зв'язку із запровадженням Люблінської та Брестської уній. Усе це в поєднанні з прагненням українських селян до свободи спричинило появу козацтва та заснування Запорозької Січі.

Національно-визвольна війна середини XVII ст. привела до ліквідації магнатського і шляхетського землеволодіння. Ослаблення феодального тиску стимулювало зростання підприємливості та мобільність населення. Воно отримало більше свободи у виборі занять і місця проживання. Усе це посилювало міграційні процеси в межах України. Тому вже протягом 50-х – середини 80-х рр. XVII ст. значно збільшилося населення степової України, появилися нові як сільські, так і міські поселення. Однак це все ще були переважно стихійні переселення у межах України.

До XVII ст. держава прагнула ідентифікувати передусім сторонніх осіб, зазвичай іноземців, послів та купців, і видавала для цього спеціальні документи, що дозволяли їм пересуватися її територією. Однак у процесі подальшої еволюції держава намагається встановити контроль за багатьма сферами суспільного і приватного життя, і в першу чергу – за переміщеннями осіб, оскільки згідно з тогочасними політичними доктринами сила й міць держави визначалися перш за все кількістю населення. Отже, у XVII ст. виникає новий інструмент, який буде відігравати чи не головну роль у реалізації державної міграційної політики в наступні століття, – паспорт. Цей документ посвідчував особу, і лише за його наявності мешканці мали змогу переміщуватися країною, виїжджати за її межі або змінювати місце проживання. Завдяки введенню документів, що посвідчували особу, розв'язувалися такі нагальні проблеми, як здійснення обліку податного населення та його закріплення на певній території. Особливістю паспортного режиму цієї епохи була відсутність єдиної процедури отримання паспортів, юрисдикція таких документів поширювалася не на всю територію держави і стосувалася лише окремих прошарків населення.

Певний час паспорт як елемент системи нагляду за переміщенням населення був явищем чужим для Запорозької Січі. Ураховуючи принцип вільного вступу (виходу) до січового козацтва, а також те, що запорозька спільнота поповнювалася за рахунок населення ззовні, значна частина якого була біглими селянами, установ-

[1] У виданих текстах цього привілею вказується дата 1457 р., проте німецький дослідник Каро у своїй роботі "Історія Польщі" довів, що привілей був виданий 2 травня 1447. У 1457 році його було підтверджено.

лення жорстокого контролю за процесом міграції на Січі було недоречним, але це не означало його повної відсутності. З іншого боку, унаслідок віддаленості Запорожжя від центральних органів влади Речі Посполитої, литовсько-польська держава не мала реальної можливості контролювати козацькі міграції.

Починаючи з І половини XVII ст. пересування купців на території Січі було дозволено лише за наявності документів від козацької адміністрації. Крім того, контроль за перетином запорозько-польського кордону здійснювався за допомогою листів (паспортів) для козаків і атестацій для польської сторони. Про іноземців на Запорожжі згадує український історик Дмитро Яворницький у своїй "Історії запорозьких козаків". Він наводить переконливі свідчення того, що до січовиків приставали особи різного, інколи не зрозумілого для українців етнічного походження, які шукали притулку і знаходили його на Січі [24, с. 115].

Спроба польської влади запровадити дієвий системний контроль за переміщеннями козаків відбулася після придушення національно-визвольних повстань І половини XVII ст. та побудови фортеці Кодак. У 1638 р. була видана ординація, відповідно до якої жоден козак не міг без виданого польським чиновником документа вирушати на Січ [10, с. 97]. Порушники такого режиму каралися стратою. Однак ця ініціатива була безуспішною, адже одна фортеця не могла контролювати весь степовий простір. Нова спроба встановлення строгого нагляду за міграціями населення було зроблена вже не польською владою, а російською, у ході поступової ліквідації автономії Гетьманської держави та Війська Запорозького й інкорпорації їхніх територій до складу імперії Романових.

Запроваджені в Московії за Петра І ще на початку XVIII ст. паспорти стали дієвим механізмом регулювання права переміщень населення на території імперії. Після ухвалення указу "О поимке беглых драгун, матросов и рекрутов" від 30 жовтня 1719 р. [13, с. 748–750] стали обов'язковими проїзні грамоти, відсутність яких автоматично надавала особі статус "недоброї людини" або злодія. Метою введення таких грамот було полегшення набору рекрутів, збору податей і посилення контролю за рухом населення. У 1721–1724 рр. цар Петро І увів обов'язкові паспорти для селян, які тимчасово покидали межі свого проживання. Контрольні документи ввели з метою запобігання ухиленню від сплати подушного податку селянами. Для них установили особливі правила при від'їзді з місця проживання. Зазначимо, що фактично з цього часу схожі правила діяли для селянства аж до 1970-х років. У 1724 році прийнято імператорський "Плакат про збір подушного" [14, с. 310–318], згідно з яким усім селянам, які планували виїхати з рідних місць на заробітки, необхідно було отримати спеціальний лист. Існувало два види паспортів: "годувальні листи" і "пропускні листи". "Годувальний лист" видавався поміщиками або прикажчиками та надавав право пересування у межах повіту, а "пропускний лист" – земським комісаром і дозволяв пересування за межами повіту. У середині XVIII ст. російська паспортна система швидко поширилась і на приєднані українські землі. У "листах" обов'язково мали бути зазначені зовнішні прикмети особи, які дозволяли б ідентифікувати її. За підробку "пропускних листів", а такі випадки були досить частими, діючим законодавством передбачалися суворі покарання у вигляді виривання ніздрів і заслання на довічні каторжні роботи [3, с. 53–54].

Можна стверджувати, що в середині XVIII ст. російська влада досягла успіхів у впровадженні так званої "політики дисциплінування населення", що дозволило якісно контролювати міграції населення. У той час без наявності паспорта пересуватися територією імперії було майже неможливо. Наприклад, Опанас Шафонський у своєму описі Чернігівського намісництва вказує, що жителі Гадяцького повіту "по паспортах" ходять на заробітки (косити сіно) до Катеринославського намісництва [21, с. 616]. Без паспорта не можна було відправитися на заробітки до Криму. Контроль за додержанням паспортного режиму здійснювався поліцією, а на прикордонних заставах – військовими. Зазначимо, що у XVIII ст. "безпаспортний ход" був одним із основних видів правопорушень. За підрахунками дослідника Ю. Волошина, у 1775 році 15 % справ, які розглянув Полтавський ґродський суд, стосувалися "безпаспортного ходу" [2, с. 300].

Також зазначимо, що до 1763 р. паспорти вводилися здебільшого для посвідчення особи, установлення контролю за переміщенням і закріпаченням податного населення, виявлення біглих та підозрілих людей [8]. Маніфест від 17 грудня 1763 р. визначив діяльність органів управління з видачі паспортів одним із основних джерел поповнення державної казни, установивши грошовий збір із паспортів, тим самим надавши паспорту ще й фіскальну функцію [16].

На території Війська Запорозького паспортний режим було впроваджено на початку XVIII ст. Було запроваджено суворі правила виїзду козаків за кордон, чітко регламентувався порядок в'їзду на територію Запорозької Січі. Головний документ паспортної системи Нової Січі (1734–1775) мав різні назви: "пашпорт", "паспорт полковничій", "білет" [1, с. 369]. У "пашпортах" зазначали титул монарха, за наказом якого видано документ, прізвище, ім'я, по батькові власника, термін, на який видано дозвіл, мету поїздки; у дозволах для козаків обов'язково зазначали курінь, до якого вони належали, а для інших осіб – соціальний статус, дату видачі документа, а також ставився підпис посадової особи, завірений печаткою [12, с. 26–29]. Крім того, у паспортах могла міститись інформація стосовно інших членів родини, що подорожували разом із козаком, зокрема про дружину чи дітей, спосіб їх пересування, а також загальна кількість речей, що перевозилась. У паспортах заборонялося робити будь-які виправлення.

Такий стан речей ускладнював життя рядових козаків, оскільки отримання дозволу передбачало поїздку до паланки або до Січі, що вимагало від козаків як матеріальних, так і часових витрат, а для виїзду за межі Запоріжжя необхідно було знайти ще й поручителя [18, с. 246]. Нові правила перешкоджали притоку робочої сили на Запоріжжя, розвитку торгівлі, обмежували можливості заробітку, робили неможливим традиційні поїздки до рідних в інші місцевості.

Основним органом, що здійснював упровадження паспортного режиму, на Запоріжжі був Кіш. Він погоджував дії в зазначеній сфері з російською адміністрацією, визначав компетенцію січових адміністративних органів із видачі паспортів, видавав низовим козакам дозволи на виїзд за кордон та до Гетьманської Держави [12]; аналогічні дозволи видавалися паланковими полковниками. Курінні отамани мали право видачі дозволів на пересування в межах території Запорожжя. Крім того, запорозькі козаки мали змогу отримати паспорти в урядових установах, такі дозволи надавали додаткові переваги, зокрема право користуватися поштовими підводами [20].

Імперська влада не могла довго миритися з тим, що дозвільні документи видавалися величезною кількістю осіб, що явно суперечило абсолютному контролю й уніфікації. Тому поступово російські військові на

прикордонних заставах почали відмовлятися визнавати паспорти, видані українськими магістратами або полковницькими канцеляріями. Тому досить швидко видачею документів купцям для виїзду за кордон стала займатися виключно царська адміністрація [4, с. 94]. При цьому слід зазначити, що запорозька спільнота спромоглася зберегти особливості власної системи обліку (традиція вручення "пернача").

Із впровадженням паспортного режиму запорозька спільнота отримала і певний зиск. За його допомогою Кіш підтримував порядок і дисципліну на території Запорожжя, забезпечував мобілізацію козаків на службу. Паспорти, видані ним, підкреслювали юрисдикцію Січі над їхніми власниками, що мало перешкоджати залученню таких козаків до служби у міських полках царською адміністрацією.

Специфічною формою тогочасної міграції населення було паломництво. За підрахунками дослідниці Я. Шульги, лише до київських православних святинь приплив прочан у літні місяці становив кілька десятків тисяч чоловік. Однак такі міграції підпадали під суровий владний контроль, адже під приводом паломництва можна було замаскувати мету подорожі [22, с. 147]. Збереглося чимало справ про затримання селян без паспортів, у тому числі й кріпосних. Прикриваючись паломництвом, вони втікали від своїх поміщиків і приходили до Києва в пошуках кращої долі. Зазвичай це були молоді люди віком від 19 до 25 років [22, с. 151]. Розуміючи це, владні інститути часто застосовували практику колективних (спільних) паспортів, що служили свого роду колективною відповідальністю, певним чином гарантували повернення додому всіх прочан і застерігали когось із групи від можливості відлучитися, залишитися чи не повернутися. Дослідниця зазначає, що паспорт для здійснення паломництва був обов'язковий не лише для селян, а й для духівництва як чорного, так і білого.

Міграція в Україні XVII–XVIII ст. уже характеризується поєднанням стихійних переселень, що все більше підлягають контролю держави, з цілеспрямованою політикою владних інституцій задля досягнення певних цілей. Саме в цей час з'являються примусові міграції. До таких можна віднести "Великий згін" чи переселення населення із Правобережної України на Лівобережну у 1711–1712 рр. за наказом Петра I.

Задля зміцнення позицій Росії у Північному Причорномор'ї після стабілізації політичної ситуації в регіоні, що настала з укладенням Белградського договору 1739 р. між Росією та Туреччиною, була здійснена керована міграція населення на південь України із сусідніх держав. Наприклад, відповідно до указу імператриці Єлизавети Петрівни [15] на територію України, зокрема на землі сучасної Кіровоградщини, переселялися численні колоністи: спочатку серби (створили військово-адміністративну одиницю – "Нову Сербію"), а потім македонці, румуни, німці тощо. Їм надавалися великі привілеї, якими місцеві жителі не користувалися.

Незважаючи на всебічну підтримку царським урядом вихідців із іноземних держав, які селилися в межах Росії, очікуваного масового переселення іноземних колоністів на територію імперії, у тому числі й на південь України, не відбулося, а їхні поселення виявилися нечисленними і слабо пристосованими до ведення господарства в умовах півдня України. Через те вони не мали великого впливу на хід освоєння краю в середині XVIII ст. Домінуючу роль у цьому процесі продовжувало відігравати українське населення [11, с. 34].

ВИСНОВКИ. Таким чином, уже в Середньовіччі виникла проблема контролю за переміщеннями населення. Спершу державний контроль установлювався за переміщеннями привілейованих категорій населення – іноземців, послів та купців. Згодом, у міру зміни соціально-економічної та політичної ситуації, виникла проблема регулювання переміщень не тільки послів (зазвичай представників стану феодалів) і купців (міської еліти), але й простого населення. У литовсько-польську добу привілейовані верстви суспільства мали право на вільний в'їзд за кордон, тоді як для селянського населення навіть внутрішні переміщення суттєво обмежувалися. Подальше посилення контролю за міграціями, як зовнішніми, так і внутрішніми, відбувається в ході зміцнення державних інститутів після запровадження паспортної системи. Можна стверджувати, що ефективний державний контроль за міграціями, в основі якого була паспортна система, удалося побудувати в Російській імперії. І цей контроль у І половині XVIII ст. був поширений на українські землі, що активно поглиналися імперією Романових. У впровадженні "політики дисциплінування населення", елементом якої була паспортна система, російська влада бачила дієвий механізм посилення процесу закріпачення населення, забезпечення збору податків, рекрутства та здійснення поліцейських функцій. Зазначимо, що власний облік переміщень населення та паспортну систему на певний час удалось створити на території Війська Запорозького. Кіш таким чином мав змогу підкреслювати юрисдикцію Січі над власниками козацьких паспортів, що мало перешкоджати залученню таких козаків до служби у міських полках царською адміністрацією. Отже, можна стверджувати, що наприкінці XVII – на початку XVIII ст. паспорт став головним інструментом у здійсненні державної міграційної політики. У цей час було закладено організаційно-правові підвалини паспортного режиму, а його порушення стало одним із основних злочинів. Окрім того, у XVII–XVIII ст. на українських землях започатковуються практики керованих і примусових міграцій, які потім активно буде використовувати і радянська влада.

Список використаних джерел:

1. Абросімова С. В. Паспорт. *Українське козацтво: Мала енциклопедія*. Київ: Генеза; Запоріжжя: Прем'єр, 2002. С. 369.
2. Волошин Ю. В. Кримінальна злочинність в Гетьманщині другої половини XVIII ст. (За матеріалами Полтавського ґродського суду). *Повсякдення ранньомодерної України. Історичні студії*: у 2 т. Т. 1. К.: Інститут історії України НАН України. 2012. С. 287-325.
3. Дерюжинский В. Ф. Полицейское право: пособ. для студен. (Изд. 3-е). Сакнт-Петербург: Сенат. Тип., 1911. XII+550 с.
4. Джиджора І. М. Україна в першій половині XVIII віку. Розвідки і замітки. К.: Всеукраїнська Акад. Наук, 1930. VIII+171 с.
5. Кабузан В. М. Украинцы в мире. Динамика численности и расселения 20-е годы XVIII века – 1989 год : формирование этнических и политических границ украинского этноса. Москва: Наука, 2006, 657 с.
6. Коробочкіна Л. Л. Паспортний режим в Україні як вид адміністративно-правового режиму: (дис. … канд. юрид. наук: 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право). Одеса, 2016. 233 с.
7. Малиновська О. А. Міграційна політика: глобальний контекст та українські реалії. Київ : НІСД, 2018. 472 с.
8. Назаренко В. М. "Повернення блудних синів": російські вояки-втікачі в українських землях у XVIII ст. URL: http://www.historians.in.ua/index.php/en/doslidzhennya/1726-vadym-nazarenko-povernennia-bludnykh-syniv-rosiiski-voiaky-vtikachi-v-ukrainskykh-zemliakh-u-viii-st (дата звернення 03.03.2020)
9. Петрова Т. П. Концепція державної міграційної політики України: цільова орієнтація і основні напрямки. Київ: [б.в.], 1996. 41 с.
10. Петровський М. Н., Путілов, В. К. (упоряд). Історія України в документах і матеріалах. Т. 3. Київ: Видавництво академії наук УРСР, 1941. 292 с.
11. Пірко В. О. Заселення і господарське освоєння Степової України в XVI–XVIII ст. Донецьк: Східний видавничий дім, 2004. 24 с.
12. Плецький С. Ф. Паспортна система Нової січі. *Український історичний журнал*, № 2, 2006. С. 26–29.
13. Полное собрание законов Росийской империи. Собрание 1: С 1649 по 12 декабря 1825 года. (в 45 т.) Т. V: 1713–1719, № 3445. Санкт-Петербург: Тип. 2-го Отд-ния Собств. Е.И.В. Канцелярии, 1830. С. 748–750.
14. Полное собрание законов Росийской империи. Собрание 1: С 1649 по 12 декабря 1825 года. (в 45 т.) Т. VII.: 1723–1727, № 4533.

Санкт-Петербург: Тип. 2-го Отд-ния Собств. Е.И.В. Канцелярии, 1830. С. 310–318.

15. Полное собрание законов Российской империи. Собрание 1: С 1649 по 12 декабря 1825 года. (в 45 т.) Т. XIII.:1749–1753. № 9919. Санкт-Петербург: Тип. 2-го Отд-ния Собств. Е.И.В. Канцелярии, 1830. С. 552–558.

16. Полное собрание законов Росийской империи. Собрание 1. С 1649 по 12 декабря 1825 года. (в 45 т.) Т. XVI. 1762–1765, № 11989. Санкт-Петербург: Тип. 2-го Отд-ния Собств. Е.И.В. Канцелярии, 1830. С. 462-468.

17. Полное собрание русских летописей, издаваемое постоянною Историко-Археографической комиссией Академии наук СССР. (в 43 т.) Т. 1.: Лаврентьевская Летопись. Ленинград: Издательство Академии наук СССР, 1926–1928. 379 с.

18. Слабченко М. Є. Паланкова організація Запорозьких вольностей. // *Праці комісії для виучування історії західноруського та українського права*. Вип. 6. Київ: З друкарні Української Академії Наук, 1929. С. 159–252.

19. Траф'як М. В. Українська еміграція і колонізаційний рух у княжу добу: східний контекст. *Вісник Тернопільського державного технічного університету*, № 1, 1996. С. 6–13.

20. Центральний державний історичний архів України у місті Київ (ЦДІАК). Ф. 56. Оп. 3. Спр. 1927. Арк. 1. ЦДІАК. Ф. 59. Оп. 1. Спр. 2613. Арк. 1.

21. Шафонский А. Ф. Черниговского наместничества топографическое описание с кратким географическим и историческим описанием Малой России. Киев: въ Унивеситетской Типографіи, 1851. 724 с.

22. Шульга Я. М. Паломництво до київських православних святинь у XVIII ст.: соціоантропологічний вимір: (дис. … канд. іст. наук: 07.00.01 – історія України). Київ, 2015. 272 с.

23. Юшков С. В. (отв. ред.) Памятники русского права. Вып. 1: Памятники права Киевского государства. X–XII вв. Москва: Гос. изд-во юрид. лит., 1952, XVI+287 с.

24. Яворницький Д. І. Історія запорозьких козаків: у 3 т. Т. 1. Київ : Наук. думка, 1990. 596 с.

25. Яковкин И. И. (упоряд.) Законодательные акты Великого княжества Литовского XV-XVI вв. Ленинград: Государственное социально-экономическое издательство, 1936. 156 с.

References:

1. Abrosimova, S. V. (2002) Pasport [Passport]. In A.F. Turchenko (Ed.). Ukrainske kozatstvo: Mala entsyklopediia [Ukrainian Cossacks: Small Encyclopedia] (p. 369). Kyiv: Heneza; Zaporizhzhia: Premier. [in Ukrainian].

2. Voloshyn, Yu. V. (2012). Kryminalna zlochynnist v Hetmanshchyni druhoi polovyny XVIII st. (Za materialamy Poltavskoho grodskoho sudu) [Criminality in *Hetmanshchyna* of the 2nd half of the 18th Century (the Case of thePoltava Hrodsky Court)]. In V.A. Smolii (Ed.), *Povsiakdennia rannomodernoi Ukrainy. Istorychni studii [Everyday Life of Early Modern Ukraine. Historical Studies]* (Vol. 1, pp. 287-325). K.: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. [in Ukrainian]

3. Deryuzhinskiy, V. F. (1911). Politseyskoe pravo: posob. dlya studen [Police Law] (3th ed.). Saknt-Peterburg: Senat. Tip. [in Russian]

4. Dzhydzhora, I. M. (1930) Ukraina v pershii polovyni XVIII viku [Ukraine in the first half of XVIII century. Intelligence and notes]. Rozvidky i zamitky. K.: Vseukrainska Akad. Nauk.

5. Kabuzan, V. M. (2006). Ukraintsy v mire. Dinamika chislennosti i rasseleniya 20-e gody XVIII veka – 1989 god: formirovanie etnicheskikh i politicheskikh granits ukrainskogo etnosa [Ukrainians in the world: dynamics of number and resettlement (20th years of XVIII century – 1989: creation of ethnic and political borders of Ukrainian ethnos)]. Moscow: Nauka. [in Russian]

6. Korobochkina, L. L. (2016). Pasportnyi rezhym v Ukraini yak vyd administratyvno-pravovoho rezhymu [Passport regime in Ukraine as a kind of administrative and legal regime]. (Candidate's thesis). Odessa. [in Ukrainian].

7. Malynovska, O. A. (2018). Mihratsijna polityka: hlobal'nyj kontekst ta ukrains'ki realii [Migration Policy: Global Context and Ukrainian Realities]. Kyiv: NISD. [in Ukrainian].

8. Nazarenko, V. M. (2015). "Povernennia bludnykh syniv": rosiiski voiaky-vtikachi v ukrainskykh zemliakh u XVIII st. ["Return of the Prodigal Sons": Russian fugitive soldiers in Ukrainian in the XVIII century.] Режим доступу: http://www.historians.in.ua/index.php/en/doslidzhennya/1726-vadym-nazarenko-povernennia-bludnykh-syniv-rosiiski-voiaky-vtikachi-v-ukrainskykh-zemliakh-u-viii-st [in Ukrainian]

9. Petrova, T. P. (1996). Kontseptsiia derzhavnoi mihratsiinoi polityky Ukrainy: tsilova oriientatsiia i osnovni napriamky [Concept of State Migration Policy of Ukraine: Target Orientation and Main Directions.]. Kyiv: Research center of employment and labor market issues. [in Ukrainian]

10. Petrovskyi, M. N. & Putilov, V. K. (Comps.) (1941) *Istoriia Ukrainy v dokumentakh i materialakh [The history of Ukraine in Documents and Materials]. (Vol. 3)*. Kyiv: Vydavnytstvo akademii nauk URSR. [in Ukrainian].

11. Pirko, V. O. (2004). Zaselennya i hospodars'ke osvoyennya Stepovoyi Ukrayiny v XVI – XVIII st. [Settlement and economic development of Steppe Ukraine in the 16th – 18th centuries]. Donetsk: Skhidnyi vydavnychyi dim. [in Ukrainian].

12. Pletskyi, S. F. (2006) Pasportna systema Novoi sichi [Passport system New Host]. *Ukrains'kyj istorychnyj zhurnal [Ukrainian Historical Journal]*, 2, 26–29. [in Ukrainian]

13. Complete Collection of Laws of the Russian Empire (1830). Polnoe sobranie zakonov Rosiyskoy imperii Sobranie. 1. S 1649 po 12 dekabrya 1825 goda. (v 45 t.) [Complete Collection of Laws of the Russian Empire, since 1649: [Assembly 1-e: December 12, 1825].45 v.] (Vol. V: 1713–1719). Sankt-Peterburg: Tip. 2-go Otd-niya Sobstv. Ye.I.V. Kantselyarii, № 3445. [in Russian]

14. Complete Collection of Laws of the Russian Empire (1830). Polnoe sobranie zakonov Rosiyskoy imperii Sobranie. 1. S 1649 po 12 dekabrya 1825 goda. (v 45 t.) [Complete Collection of Laws of the Russian Empire, since 1649: [Assembly 1-e: December 12, 1825]. 45 v.] (Vol. VII: 1723–1727). Sankt-Peterburg: Tip. 2-go Otd-niya Sobstv. Ye.I.V. Kantselyarii, № 4533. [in Russian]

15. Complete Collection of Laws of the Russian Empire (1830). Polnoe sobranie zakonov Rosiyskoy imperii Sobranie. 1. S 1649 po 12 dekabrya 1825 goda. (v 45 t.) [Complete Collection of Laws of the Russian Empire, since 1649: [Assembly 1-e: December 12, 1825]. 45 v.] (Vol. XIII: 1749–1753). Sankt-Peterburg: Tip. 2 go Otd-niya Sobstv. Ye.I.V. Kantselyarii, № 9919. [in Russian]

16. Complete Collection of Laws of the Russian Empire (1830). Polnoe sobranie zakonov Rosiyskoy imperii Sobranie. 1. S 1649 po 12 dekabrya 1825 goda. (v 45 t.) [Complete Collection of Laws of the Russian Empire, since 1649: [Assembly 1-e: December 12, 1825]. 45 v.] (Vol. XVI: 1762–1765). Sankt-Peterburg: Tip. 2-go Otd-niya Sobstv. Ye.I.V. Kantselyarii, № 11989. [in Russian].

17. Complete Collection of Russian Chronicles (1926-1928). Polnoe sobranye russkykh letopysei, yzdavaemoe postoiannoiu Ystoryko-Arkheohrafycheskoi komyssyeiu Akademyy nauk SSSR [Complete Collection of Russian Chronicles published by Historical and Archaeographic Commission of USSR Academy of Sciences]. Vol 1.: Laurentian Chronicle. Lenynhrad: Yzdatelstvo Akademyy nauk SSSR, 286 columns.

18. Slabchenko, M. Ye. (1929). Palankova orhanizatsiia Zaporozkykh volnostei [Palanka organization of Zaporizhzhya Liberties]. In N. P. Vasylenko. (Ed.) Pratsi komisii dlia vyuchuvannia istorii zakhidnoruskoho ta ukrainskoho prava [Proceedings of the Commission for the Study of the History of Western Russian and Ukrainian Law]. (Vol. 6. pp. 159–252.) Kyiv: Z drukarni Ukrainskoi Akademii Nauk. [in Ukrainian].

19. Trafiak M. V. (1996) Ukrainska emihratsiia i kolonizatsiinyi rukh u kniazhu dobu: skhidnyi kontekst [Ukrainian emmigration and colonisation during the prince period: the Easten aspect]. *Visnyk Ternopilskoho natsionalnoho tekhnichnoho universytetu [Scientific journal of the Ternopil National Technical University]*, 1, 6–13. [in Ukrainian].

20. *Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy (Kyiv) [Central State Historical Archive of Ukraine in Kyiv – CSHAK]*

21. Shafonskiy, A. F. (1851). Chernigovskogo namestnichestva topograficheskoe opisanie s kratkim geograficheskim i istoricheskim opisaniem Maloy Rossii [A topographical description of Chernihiv governorate with a brief geographical and historical description of Little Russia, of which this governorate is composed]. Kyiv: v Univesitetskoy Tipografii. [in Russian]

22. Shulha, Ya. M. (2015). Palomnytstvo do kyivskykh pravoslavnykh sviatyn u XVIII st.: sotsioantropolohichnyi vymir [Pilgrimage to Kyiv Orthodox shrines in XVIIIth century: social-anthropological dimension]. (Candidate's thesis). Kyiv. [in Ukrainian].

23. Yushkov, S. V. (Ed.). (1952). *Pamyatniki russkogo prava Vyp. 1: Pamyatniki prava Kievskogo gosudarstva. X-XII vv [Monuments of Russian law. Vol. 1. Law monuments of the Kievan state. X–XII century]*. Moskva: Gos. izd-vo yurid. lit. [in Russian]

24. Yavornytskyi, D. I (1990). Istoriia zaporozkykh kozakiv [History of the Cossacks]. (Vol. 1.). Kyiv: Naukova Dumka.

25. Yakovkin, I. I. (Comps.). (1936) Zakonodatelnye akty Velikogo knyazhestva Litovskogo XV-XVI vv [Legislative acts the Grand Duchy of Lithuania XV-XVI centuries.]. Leningrad: Gosudarstvennoe sotsialno-ekonomicheskoe izdatelstvo. [in Russian].

Наукове дослідження проведено
в рамках держбюджетної теми №19БФ042-01М
"Соціально-правові засади збереження та розвитку
трудового потенціалу України"

Received: 25/05/2020
Accepted: 20/06/2020

A. Kryzhevskyi, PhD (History), Teaching Assistant,
O. Derii, PhD (Law), Teaching Assistant
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

MIGRATION POLICY IN MEDIEVAL AND EARLY MODERN UKRAINE (X – MIDDLE XVIII CENTURY): HISTORICAL AND LEGAL ASPECTS

The article analyzes the process of origin and development of migration policy of state entities on Ukrainian lands in the 10th – first half of the 18th century. The research methodology is to study and analyze the organizational and legal foundations of Ukrainian migration policy during the study period. The validity of theoretical provisions, conclusions, scientific analysis and reliability of the results of the study is ensured by the use of a set of philosophical, general scientific and special scientific methods, namely: historical law, comparative law, historical and functional, formal legal and others. The study was conducted from the perspective of the principles of historicism, objectivity, versatility, complementarity and validity, which created a sound methodological basis for a comprehensive analysis of the subject matter of the study. The scientific novelty is the historical and legal analysis of the basic state-legal elements of migration policy, the identification of peculiarities of their functioning and effectiveness. The scientific novelty is the historical and legal analysis of the basic state-legal elements of migration policy, the identification of peculiarities of their functioning and effectiveness.

The paper states that in the Middle Ages state control was established over the movements of foreigners, ambassadors and merchants. Subsequently, as the socio-economic and political situation changed, the problem of regulating the movement of not only the privileged classes but also the general population arose. It is observed that further strengthening of migration control, both external and internal, comes from the introduction of a passport system. It was found that effective state control over migration, which was based on the passport system, was managed not by the Polish authorities but by the Russian authorities. It was noted that the system of control over the population movement and passport system for some time was established in the territory of Zaporizhzhia Troops, which, in addition, allowed the Sich to emphasize its jurisdiction over the owners of Cossack passports. It has been proved that, since the seventeenth century, the passport has become the main instrument in the implementation of the state migration policy. It is established that it was in the 16th–17th centuries practices of managed and forced resettlement are being started, which will later be actively used by the Soviet authorities.

Keywords: migration, a migration policy, a passport, a managed resettlement.

Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv.
Legal Studies, 2020; 2 (113): 44-47
УДК: 340.13:172/177
DOI: https:doi.org/10.17721/1728-2195/2020/2.113-9

ISSN 1728-2195
© Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Publishing center "Kyiv University", 2020

М. Панченко, д-р юрид. наук, асист.
ORCID ID: 0000-0002-2583-2327
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ДИСЦИПЛІНАРНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ АДВОКАТА У РАЗІ НЕПРАВОМІРНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА ІЗ ПРАВООХОРОННИМИ ОРГАНАМИ

Досліджено поняття й ознаки неправомірного співробітництва адвоката із правоохоронними органами, обставини, які впливають на суворість дисциплінарного стягнення, що може бути накладене на адвоката внаслідок такого співробітництва. Наведено перелік ознак, за якими слід відрізняти правомірне співробітництво із правоохоронними органами від неправомірного, тобто забороненого, яке тягне за собою дисциплінарну відповідальність для адвоката. З'ясовано, у яких формах може здійснюватися неправомірне співробітництво адвоката із правоохоронними органами. Установлено, що інформація, якою володіє адвокат завдяки своїй професійній діяльності та відповідному статусу, часто використовується співробітниками правоохоронних органів для виконання покладених на них функцій. Досліджено, чи може особа, яка має статус адвоката, бути викривачем у розумінні ЗУ "Про запобігання корупції". Проаналізовано правові висновки Верховного Суду за результатами розгляду адміністративної справи щодо оскарження адвокатом рішення Вищої кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури (ВКДКА) про притягнення його до дисциплінарної відповідальності та накладення дисциплінарного стягнення у вигляді позбавлення права на заняття адвокатською діяльністю за неправомірне співробітництво із правоохоронними органами. Розглянуто аргументи адвоката-порушника та відповідну правову позицію Верховного Суду, який, керуючись актами національного законодавства, визначив дії порушника неправомірними та позовні вимоги відхилив.

Сформовано поняття "неправомірне співробітництво адвоката із правоохоронними органами", визначено його ознаки та викладено пропозиції з підвищення ефективності притягнення адвокатів-порушників до дисциплінарної відповідальності у разі такого співробітництва.

Ключові слова: дисциплінарний проступок, дисциплінарне стягнення, конфідент, викривач, негласні слідчі (розшукові) дії, оперативно-розшукові заходи.

ВСТУП. Інститут адвокатури з моменту свого заснування завжди був і залишається головним способом представництва особи та її інтересів у судах. Відомо, що під час досудового розслідування кримінального провадження у ньому беруть участь як службові особи правоохоронних органів, так і представники захисту – адвокати. Очевидним є й той факт, що на багатьох стадіях кримінального провадження є моменти, коли і адвокат, і представники правоохоронних органів співпрацюють задля досягнення певного результату. Проте деякі види такого співробітництва не є правомірними. Більше того, таке неправомірне співробітництво є підставою для притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності. Дана ситуація досить часто зустрічається на практиці, адже особливий статус адвоката у суспільстві, специфічний характері його діяльності є корисними для представників правоохоронних органів у аспекті досягнення необхідних результатів і виконання поставлених перед ними завдань.

Мета даної статті – дослідити межі, поза якими таке співробітництво суперечить нормам національного законодавства, виділити його ознаки, дати визначення такому співробітництву, запропонувати шляхи підвищення ефективності притягнення адвокатів до дисциплінарної відповідальності та виявлення неправомірного співробітництва із правоохоронними органами.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженням деяких аспектів даного питання були присвячені праці М. І. Іншина, В. А. Гвоздія, В. В. Заборовського, Д. В. Кухнюка та ін.

Погоджуючись із думкою В. А. Гвоздія, вважаємо, що вдосконалення функціонування інституту адвокатури відіграє значну роль у процесі створення ефективної системи захисту прав і свобод людини та свідчить про значний рівень демократизму в державі [1, с. 40].

Щодо поняття "дисциплінарна відповідальність", то таке визначення відсутнє у національному законодавстві. М. І. Іншин, визначаючи поняття дисциплінарної

© Панченко М., 2020

відповідальності в аспекті трудового права, з яким ми погоджуємось, підкреслював, що вона полягає у застосуванні відповідних дисциплінарних стягнень [3, с. 329].

Відповідно до визначення, запропонованого Д. В. Кухнюком, дисциплінарна відповідальність адвоката – це особливий вид юридичної відповідальності, що застосовується до адвоката за результатами дисциплінарного провадження, яке здійснюється кваліфікаційно-дисциплінарною комісією адвокатури за вчинення дисциплінарного проступку [4, с. 33].

Проте питання дисциплінарної відповідальності адвоката саме внаслідок взаємодії з правоохоронними органами є малодослідженим, що робить обрану тему досить актуальною.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ. По-перше, необхідно проаналізувати, як національне законодавство визначає поняття "дисциплінарний проступок" та "дисциплінарна відповідальність" адвокатів. Відповідно до ч. 2 ст. 34 ЗУ "Про адвокатуру та адвокатську діяльність" дисциплінарним проступком визнається:

- порушення вимог несумісності;
- порушення присяги адвоката України;
- порушення правил адвокатської етики; розголошення адвокатської таємниці або вчинення дій, що призвели до її розголошення;
- невиконання або неналежне виконання своїх професійних обов'язків;
- невиконання рішень органів адвокатського самоврядування;
- порушення інших обов'язків адвоката, передбачених законом.

Отже, неправомірне співробітництво адвоката із правоохоронними органами прямо не вказане як дисциплінарний проступок з боку адвоката. Проте це не є підставою не вважати його таким. У ст. 6 Правил адвокатської етики зазначено, що адвокат зобов'язаний не допускати у своїй професійній діяльності компромісів, що впливали б на його незалежність, з метою догодити державним органам, якщо такі дії перешкоджають належному здійсненню адвокатської діяльності. Зокрема, відповідно до п. 1 ч. 2 ст. 65 КПК України адвокати не можуть бути допитані як свідки у кримінальному провадженні про обставини, які стали їм відомі у зв'язку з виконанням функцій представника чи захисника. Також відповідно до ч. 2 ст. 275 КПК України адвокати не можуть бути залучені до конфіденційного співробітництва під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій, якщо таке співробітництво буде пов'язане з розкриттям конфіденційної інформації професійного характеру. Ця заборона стосується й участі адвоката в оперативно-розшукових заходах. Тобто, аналізуючи положення КПК України, ЗУ "Про адвокатуру та адвокатську діяльність" і Правила адвокатської етики, можна зробити висновок, що неправомірне співробітництво адвоката із правоохоронними органами має такі ознаки:

- впливає на незалежність адвокатської діяльності як такої;
- очевидним є конфлікт інтересів; предмет "співробітництва" – знання чи інформація, якими володіє особа, маючи статус адвоката;
- порушення принципу конфіденційності.

Отже, неправомірне співробітництво адвоката із правоохоронними органами – це різновид дисциплінарного проступку, який за своїм характером є діяльністю адвоката з розповсюдження конфіденційної інформації, яка стала йому відома у зв'язку з виконанням професійних обов'язків, участі адвоката в оперативно-розшукових заходах, негласних слідчих (розшукових) діях, що підриває незалежність адвокатської діяльності та порушує її основні принципи.

Неправомірне співробітництво адвоката із правоохоронними органами може здійснюватися у різних формах: передання адвокатом конфіденційної інформації, якою він заволодів у зв'язку з виконанням своїх професійних обов'язків або у вигляді залучення адвоката правоохоронними органами до певних оперативно-розшукових заходів чи негласних слідчих (розшукових) дій. Прикладом першої форми може бути повідомлення адвокатом правоохоронним органам відомостей, що становлять адвокатську таємницю, а другої – участь у проведенні оперативно-розшукових заходів, негласних слідчих (розшукових) дій як конфідента (особи, яка залучена правоохоронними органами до конфіденційного співробітництва).

Заслуговує уваги й те, що хоча сам виявлений факт співробітництва адвоката із правоохоронними органами є достатньою підставою для притягнення його до дисциплінарної відповідальності, існують обставини, що визначають суворість дисциплінарного стягнення, яке може буде накладено.

По-перше, співробітництво може бути системним і довготривалим, тобто може мати місце повторність, системність у характері спільних дій правоохоронних органів і суб'єкта адвокатської діяльності. Практика свідчить, що іноді правоохоронці досить часто та системно співпрацюють із адвокатами як особами, які залучені до конфіденційного співробітництва, що значно полегшує виконання покладених на ці органи завдань.

По-друге, у діях адвоката може мати місце цілеспрямованість. Іншими словами, він співпрацює із правоохоронними органами, чітко розуміючи свої дії й наслідки, до яких вони можуть призвести, бажає та свідомо допускає їх настання, а представники правоохоронних органів не вводили його в оману щодо його ролі, задач і результатів, яких вони прагнуть досягти за його допомогою. Попри те, що на сьогодні досить важко уявити адвоката, який не розуміє наслідків, своєї ролі, задач і результатів, які досягаються при такому "співробітництві" із правоохоронними органами, вважаємо, що ці обставини мають впливати на суворість дисциплінарного стягнення, яке може бути накладено на адвоката у кожному конкретному випадку.

Окрім цього, актуальним є питання допустимості співробітництва адвоката із правоохоронними органами в розумінні ЗУ "Про запобігання корупції". У цьому нормативно-правовому акті міститься термін "викривач", і відповідно до ч. 1 ст. 1 указаного закону – це фізична особа, яка за наявності переконання, що інформація є достовірною, повідомила про можливі факти корупційних або пов'язаних із корупцією правопорушень, інших порушень цього закону, вчинених іншою особою, якщо така інформація стала їй відома у зв'язку з її трудовою, професійною, господарською, громадською, науковою діяльністю, проходженням нею служби чи навчання або її участю у передбачених законодавством процедурах, які є обов'язковими для початку такої діяльності, проходження служби чи навчання. Саме з цього визначення і постає запитання – а чи може адвокат бути викривачем?

Аналізуючи законодавство, можна дійти висновку, що адвокат може бути викривачем і мати відповідний статус, але не в усіх аспектах своєї діяльності, оскільки для нього існують відповідні обмеження, установлені ЗУ "Про адвокатуру та адвокатську діяльність" та Правилами адвокатської етики, зокрема щодо розповсюдження конфіденційної інформації, яка стала йому відома у зв'язку з виконанням професійних обов'язків, співробітництва адвоката із правоохоронними органами при проведенні оперативно-розшукових заходів, негласних слідчих (розшукових) дій як конфідента. Проте якщо інформація адвокату стала відома не завдяки його діяльності як адвоката, а, скажімо, громадській чи

науковій, то відповідних порушень не простежується. Іншими словами, особа, яка має свідоцтво про право на заняття адвокатською діяльністю, може бути викривачем у розумінні ЗУ "Про запобігання корупції", користуючись, у тому числі, привілеями цього статусу, але з відповідними обмеженнями, ураховуючи професійний характер своєї адвокатської діяльності.

Розкриваючи питання притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності у зв'язку з неправомірним співробітництвом із правоохоронними органами, на нашу думку, правильним буде підхід, при якому аналізується відповідна судова практика, яка вже наявна, незважаючи на новизну досліджуваного питання, адже воно розв'язується саме в судовому порядку в разі оскарження адвокатом рішення кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури про притягнення його до дисциплінарної відповідальності. У Постанові ВС від 31.07.19 (КАС), справа №826/8426/17, позивач звернувся із позовом до суду щодо оскарження рішення ВКДКА про притягнення його до дисциплінарної відповідальності у вигляді позбавлення права на заняття адвокатською діяльністю через неправомірне співробітництво із правоохоронними органами, що виявлялось у повідомленні їм певних обставини та участі у провокаціях.

Свою позицію адвокат обґрунтовував тим, що, на його думку, у його діях не має місце склад дисциплінарного правопорушення, адже він виконував приписи ЗУ "Про запобігання корупції" і своїми діями не порушив ЗУ "Про адвокатуру та адвокатську діяльність" і Правила адвокатської етики. У той же час ВКДКА встановила, що відповідно до фактичних обставин справи адвокат узяв участь у черговій провокації щодо надання неправомірної вигоди особі, яка займала посаду у Вищій раді юстиції, аби схилити цю особу до прийняття відповідного рішення. Окрім цього, у ході розгляду справи стало відомо, що така діяльність позивача відбувалася неодноразово. ВКДКА вбачала у діях адвоката порушення п. 2, 3, 5 ч. 2 ст. 34 Закону України "Про адвокатуру та адвокатську діяльність": порушення присяги адвоката, правил адвокатської етики та неналежне виконання професійних обов'язків. ВКДКА при прийнятті свого рішення вказувала, що мало місце використання статусу адвоката для здійснення діяльності, не пов'язаної із захистом чи представництвом. Отже, адвоката було позбавлено права на заняття адвокатською діяльністю.

Окружний адміністративний суд м. Києва, який розглядав справу по суті, у задоволенні позовних вимог адвоката відмовив, рішення ВКДКА залишив у силі. Суд апеляційної інстанції також погодився із цим рішенням. Зрештою позивач подав касаційну скаргу, проте Касаційний адміністративний суд у складі Верховного Суду її також не задовольнив і залишив рішення попередніх інстанцій без змін.

При аргументації своєї позиції ВС базував рішення на висновках ВКДКА і загалом із ними погодився. Окрім цього, ВС вбачав у діях скаржника ознаки конфіденційного співробітництва, що також не було правомірним і було порушенням вимог ч. 2 ст. 275 КПК України та п. 3 ч. 1 ст. 23 Закону України "Про адвокатуру та адвокатську діяльність". Також судом було взято до уваги факт систематичного, багаторазового та цілеспрямованого співробітництва позивача із правоохоронними органами в процесі здійснення його професійної діяльності як адвоката, що є правомірною підставою для позбавлення позивача права на заняття адвокатською діяльністю як найбільш суворого виду дисциплінарного стягнення. Аналізуючи позиції першої та другої інстанції, ВС дійшов висновку, що в даному разі має місце вчинення адвокатом дій, які ставлять його у залежність від інших осіб і підпорядковують його правилам, які прямо суперечать ЗУ "Про адвокатуру та адвокатську діяльність" та Правилам адвокатської етики. Верховний Суд при винесенні свого рішення підкреслював недоречність посилання позивача на ЗУ "Про запобігання корупції", адже виконуючи відповідні вказівки, він діяв саме як представник особи, і тому визначальними тут є приписи спеціального законодавства, яке пов'язане із професійною діяльністю адвоката. У результаті, доповнивши висновки судів попередніх інстанцій, Верховний Суд виніс постанову, у якій залишив касаційну скаргу адвоката без задоволення.

ВИСНОВКИ. Отже, неправомірне співробітництво адвоката із правоохоронними органами є дисциплінарним правопорушенням, яке зазіхає на основні принципи адвокатської діяльності та приписи норм національного законодавства, підриває незалежність адвокатури як такої. Воно полягає в наданні адвокатом інформації правоохоронним органам, яка йому стала відома саме завдяки статусу адвоката і виконанню професійних обов'язків; участі адвоката як конфідента у проведенні оперативно-розшукових заходів, негласних слідчих (розшукових) дій уповноваженими особами правоохоронних органів. При визначенні виду дисциплінарного стягнення враховується тривалість, системність такої взаємодії та її цілеспрямованість. Задля розуміння реальної кількості адвокатів, що співпрацюють із правоохоронними органами, і вжиття заходів із недопущення підриву незалежності професії адвоката пропонується компетентним органам адвокатського самоврядування внести відповідні зміни до своїх положень, якими передбачити можливість повного доступу до єдиного реєстру судових рішень і моніторингу заявників (конфідентів), які мають статус адвоката, з метою прийняття відповідних рішень із притягнення зазначених осіб до дисциплінарної відповідальності.

Список використаних джерел:

1. Гвоздій В.А. Функціональний підхід до призначення органів адвокатського самоврядування як суб'єктів адміністративного права. Львівський науковий форум. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. Концептуальні шляхи розвитку НАУКИ ТА ОСВІТИ. 12-13 лютого 2020 року (частина ІІ). Львів 2020. 65 с.

2. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 5 липня 2012 року. Зі змінами від 20.03. 2020. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17 (дата звернення: 10.05.2020).

3. Іншин М. І. Трудове право України підручник / за заг. ред. М.І. Іншина, В.Л. Костюка, В.П. Мельника. Вид. 2-ге, перероб. і доп. Київ: Центр учбової літератури, 2016. 472 с.

4. Кухнюк Д., Шиленко Б. Дисциплінарна відповідальність за порушення адвокатської етики. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія "Юридичні науки".* 2019. №4 С. 31- 35.

5. Правила адвокатської етики, затверджені Звітно-виборним з'їздом адвокатів України від 9 червня 2017 року, зі змінами затвердженими Звітно-виборним з'їздом адвокатів України від 15 лютого 2019 року. URL: http://unba. org.ua/assets/uploads/legislation/pravila/2017-06-09-pravila2017_596f00dda53cd.pdf (дата звернення: 10.05.2020).

6. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI, зі змінами від 20.04.2020. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17 (дата звернення: 10.05.2020).

7. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014, зі змінами від 19.04.2020 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/1700-18 (дата звернення: 10.05.2020).

8. Єдиний Державний реєстр судових рішень. URL: http://reyestr.court.gov.ua/ (дата звернення: 10.05.2020).

9. Заборовський В.В., Бисага Ю.М., Булеца С.Б. Правовий статус адвоката: проблеми теорії та практики. Ужгород: Видавничий дім "Гельветика", 2019. 650 с.

10. Заборовський В.В. Правовий статус адвоката в умовах становлення незалежної адвокатури України. Ужгород: Видавничий дім "Гельветика", 2017. 900 с.

References:

1. Hvozdiy V.A. Funktsionalnyi pidkhid do pryznachennia orhaniv advokatskoho samovriaduvannia yak subiektid administratyvnoho prava [Functional approach to appointing advocate self-government organs as subjects of administrative law]. Lvivskyi naukovyi forum. materialy mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii. Kontseptualni shliahy rozvytku nauky ta osvity. 12-13 liutoho 2020 roku (chastyna II). Lviv 2020. 65s. (in Ukrainian)

2. Zakon Ukrainy "Pro advokaturu ta advokats'ku diyal'nist'" vid 5 ly'pnya 2012 roku. zi zminamy vid 20.03.2020. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17 (in Ukrainian).

3. Inshyn M. I. Trudove parvo Ukrainy [Labor law of Ukraine]. pidruchnyk / za zahalnoiu redaktsiieiu M. I. Inshyna, V. L. Kostiuka, V. P. Melnyka. Vyd. 2-he, pererob. i dop. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury, 2016. 472 s. (in Ukrainian)

4. Kukhnyuk D.V., Shylenko B. Dystsyplinarn vidpovidalnist za porushennia advokatskoi etyky [DISCIPLINARY LIABILITY FOR VIOLATION OF LEGAL ETHICS]. visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Seriia "Yurydychni nauky" 2019. №4. S.31-34 (in Ukrainian)

5. Pravy'la advokats'koyi ety'ky' zatverdzheni Zvitno-vy'borny'm z'yizdom advokativ Ukrainy' vid 9 chervnya 2017 roku. [The rules of lawyer's ethics were approved by the Reporting and Election Congress of Lawyers of Ukraine dated June 9, 2017]. URL: http://unba. org.ua/assets/uploads/legislation/pravila/2017-06-09-pravila-2017_596f00dda53cd.pdf (in Ukrainian).

6. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 9 chervnia 2017 roku. Zi zminamy vid 20.04.2020. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17] (in Ukrainian)

7.Pro zapobihannia koruptsii: Zakon Ukrainy vid 14.10.2014. Zi zminamy vid 19.04.2020. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/1700-18 (in Ukrainian)

8. Yedynyi Derzhavnyi reiestr sudovykh rishen. URL: http://reyestr.court.gov.ua/ (in Ukrainian)

9. Zaborovskyi V.V., Bysaha Y. M., Buletsa S. B. Pravovyi status advokata: problemy teoriyi ta praktyky [Law status of an advicaye: issues of theory and practice]. – Uzhhorod: Vydavnychyi dim "Helvetyka", 2019. 650s. (in Ukrainian)

10. Zaborovskyi V.V. Pravovyi status advokata v umovakh stanovlennia nezalezhnoi advokatury Ukrainy [Law status of an advocate in the conditions of the formation of independent legal practice of Ukraine]. – Uzhhorod: Vydavnychyi dim "Helvetyka", 2017. 900s.

Received: 15/05/2020
1st Revision: 07/06/2020
Accepted: 24/06/2020

M. Panchenko, Dr. of Law, Teaching Assistant
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

THE ADVOCATE'S DISCIPLINARY RESPONSIBILITY FOR WRONGFUL COOPERATION WITH LAW-ENFORCEMENT BODIES

This article is devoted to the research on the concept and features of the advocate's wrongful cooperation with law-enforcement bodies and the circumstances that influence the severity of a disciplinary penalty in the result of such cooperation. A list of certain features is given to distinguish the lawful cooperation of an advocate with law-enforcement bodies from the wrongful one, which leads to bringing the advocate to the disciplinary responsibility. The author ascertains the forms in which the wrongful cooperation of an advocate and law-enforcement bodies may occur. The article determines that law-enforcement bodies often use the information that an advocate possesses due to his/her special professional status in order to perform their functions. Besides, the article examines the possibility for an advocate to be a whistleblower under the Law of Ukraine on Prevention of Corruption. The article also analyzes the decision of the Supreme Court in the administrative case where the decision of the Higher Qualification and Disciplinary Bar Commission (HQDB) on bringing the advocate to the disciplinary responsibility and imposing a disciplinary penalty of depriving him the right to advocacy for a wrongful cooperation with law-enforcement bodies is appealed. In this research the attention is paid to the wrongdoer's arguments and the corresponding legal position of the Supreme Court which, having used the acts of the national legislation, determined advocate's actions to be illegal and denied the claimant's demands.

The author defines the category of a "wrongful cooperation of an advocate with law-enforcement bodies", determines its features, and suggests the ways for improving the effectiveness of bringing wrongdoers to the disciplinary responsibility in case of such cooperation.

Keywords: a disciplinary offence, a disciplinary penalty, a confidant, a whistleblower, secret investigatory (inquiry) operations, tracking measures.

Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv.
Legal Studies, 2020; 2 (113): 47-55
УДК: 342.9
DOI: https:doi.org/10.17721/1728-2195/2020/2.113-10

ISSN 1728-2195
© Taras Shevchenko National University of Kyiv, Publishing center "Kyiv University", 2020

М. Плескач, асп.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

СПІВВІДНОШЕННЯ ЖИТТЄВО ВАЖЛИВИХ ІНТЕРЕСІВ ЛЮДИНИ, СУСПІЛЬСТВА ТА ДЕРЖАВИ У КОНТЕКСТІ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КІБЕРНЕТИЧНОЇ БЕЗПЕКИ

Розглянуто основні підходи до розв'язання проблеми збалансування життєво важливих інтересів людини, суспільства та держави при використанні кібернетичного простору засобами адміністративного права. Визначено юридичну сутність і значення співвідношення життєво важливих інтересів людини, суспільства та держави в контексті адміністративно-правового забезпечення кібернетичної безпеки, зокрема належного балансу між правоохоронними інтересами держави і повагою до основних прав людини.

При дослідженні використано такі методи: аналізу – для з'ясування окремих ознак понять "інтерес", "потреба", "суб'єктивне право"; синтезу – при виведенні узагальнених понять, зокрема "інтерес людини при використанні кіберпростору"; порівняльно-правовий – для зіставлення законодавства України та міжнародного законодавства у досліджуваному питанні; класифікації – для визначення можливих життєво важливих прав та інтересів людини у кібернетичному просторі.

Окреслено можливу структуру кібернетичної безпеки людини через сукупність її важливих прав та інтересів у кібернетичному просторі, серед яких: право на доступ до мережі Інтернет (або на широкосмуговий зв'язок); право на захист персональних даних під час використання кіберпростору; право на захист від агресивних маркетингових технологій у кіберпросторі, заборона спостереження та (або) моніторингу, у тому числі через файли "cookie", маркери HTTP, HTML5, веб-маяки чи інші технології; право на освіту й на доступ до знань за допомогою використання кіберпростору та ін.

Висновки та пропозиції, викладені у дослідженні, можуть бути використані для вдосконалення спеціальних норм адміністративного та інформаційного законодавства України, зокрема Закону України "Про основні засади забезпечення кібербезпеки України".

Ключові слова: баланс інтересів людини, суспільства та держави; використання кібернетичного простору; публічний інтерес; приватний інтерес.

ВСТУП. Актуальність проблематики. В умовах суттєвого збільшення ролі інформаційних технологій у житті людей, невпинного збільшення їх частки у валовому внутрішньому продукті України, особливо під час криз, епідемій та конфліктів, забезпечення належних безпекових правових, організаційних, технічних основ при використанні таких технологій в інтересах людини, держави, суспільства є надзвичайно важливим питанням. Без сумніву, належний рівень безпеки є однією із базових потреб і відіграє важливу роль у забезпеченні

© Плескач М., 2020

впорядкованості повсякденного життя, у тому числі під час використання кібернетичного простору. Однак забезпечення кібербезпеки без дотримання принципу пропорційності, який передбачає збереження справедливої рівноваги (балансу) між інтересами держави, суспільства та людини, може призвести до серйозних соціально-правових конфліктів. Отже, виникає необхідність дослідження того, яким чином можуть співвідноситись між собою життєво важливі інтереси різних рівнів – людини, суспільства та держави у контексті адміністративно-правового забезпечення кібернетичної безпеки.

Постановка проблеми. У період із 2016 по 2019 роки Україною було здійснено певні кроки, спрямовані на впорядкування суспільних відносин, які виникають у процесі використання кібернетичного простору, зокрема прийнято низку важливих нормативно-правових актів у цій галузі, таких як-от: Указ Президента України від 15 березня 2016 року за № 96/2016 про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 27 січня 2016 року "Про Стратегію кібербезпеки України" [1], Закон України "Про основні засади забезпечення кібербезпеки України" від 5 жовтня 2017 року за № 2163-VIII [2], Указ Президента України від 25 лютого 2017 року за № 47/2017 про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29 грудня 2016 року "Про Доктрину інформаційної безпеки України" [3] та ін.; створено центральний орган виконавчої влади, який відповідає за формування та реалізацію державної політики у сфері цифровізації, відкритих даних, національних електронних інформаційних ресурсів, інтероперабельності; удосконалено систему цифрової освіти, оновлено відповідні освітні та навчальні програми, а також проведено певні наукові дослідження у цьому напрямі.

Однак, керуючись аналізом нормативно-правової бази, аналітичних звітів профільних фахівців, відповідної наукової літератури, можемо констатувати, що нині, на жаль, проблема співвідношення і балансу життєво важливих інтересів людини, суспільства та держави у контексті адміністративно-правового забезпечення кібернетичної безпеки залишилась поза науковою увагою.

Мета та об'єкт дослідження. З огляду на вищевикладене, **метою** цього дослідження є визначення юридичної сутності та значення співвідношення життєво важливих інтересів людини, суспільства та держави у контексті адміністративно-правового забезпечення кібернетичної безпеки, зокрема належного балансу між правоохоронними інтересами держави і повагою до основних прав людини.

Об'єктом дослідження є життєво важливі інтереси людини, суспільства, держави як правові категорії, а також їх співвідношення.

Методи дослідження. Методологічною основою цього дослідження стали методи аналізу, зокрема при дослідженні окремих ознак понять "інтерес", "потреба", "суб'єктивне право"; синтезу для виведення узагальненого поняття "інтерес людини під час використання кіберпростору", "інтерес держави, суспільства під час використання кіберпростору"; порівняльно-правовий метод у процесі зіставлення законодавства України та міжнародного законодавства у досліджуваному питанні. За допомогою методу класифікації було визначено можливі життєво важливі права та інтереси людини у кібернетичному просторі.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ. Аналіз досліджень і публікацій. Серед фахівців з адміністративного та інформаційного права, наукові роботи яких присвячені окремим аспектам захисту життєво важливих інтересів людини, суспільства та держави, варто виокремити праці Авер'янова В. Б., Баранова О. А., Бевзенка В. М., Берлача А. І., Бєлякова К. І., Діхтієвського П. В., Довганя О. В., Заярного О. А., Золотар О. О., Мельника Р. С., Ткачука Т. Ю. та ін. Однак, попри наявні наукові розвідки, більш детального вивчення заслуговує недосліджена раніше частина загальної проблематики інформаційного права, а саме – напрями та способи збалансування часто конкуруючих інтересів людини, суспільства та держави у контексті адміністративно-правового забезпечення кібернетичної безпеки.

Наукова дискусія. Сучасні наукові дослідження поняття "безпека" тлумачать переважно як стан, коли кому-небудь або чому-небудь ніщо не загрожує. У свою чергу, у загальноюридичному тлумаченні поняття "безпека" визначається як стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави від зовнішньої та внутрішньої загрози, зокрема у таких нормативно-правових актах, як Закон України "Про національну безпеку України" [4], Закон України "Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки" [5], Закон України "Про основні засади забезпечення кібербезпеки України" [2] з уточненням на відповідну сферу правового регулювання.

На нашу думку, поняття "безпека" є полісемантичним, комплексним, має надгалузевий характер, залежить від великої кількості факторів і навряд чи може бути використане поза конкретним контекстом.

У зв'язку із запровадженням людиноцентристської концепції в адміністративно-правовій доктрині в Україні, переглядом змісту методів адміністративного права і зважаючи на вагому роль безпеки людини у кібернетичному просторі, суспільні відносини у цій сфері потребують належного забезпечення як державою, органами місцевого самоврядування, так і недержавними суб'єктами.

У ст. 1 Закону України "Про основні засади забезпечення кібербезпеки України" [2] визначено, що кібербезпека – це захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства та держави під час використання кіберпростору, за якої забезпечується сталий розвиток інформаційного суспільства та цифрового комунікативного середовища, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних і потенційних загроз національній безпеці у кіберпросторі. При цьому вказаний закон чи інший профільний нормативно-правовий акт мають здебільшого декларативний характер і містять нечіткі норми, які не можуть забезпечити ефективного функціонування системи кібербезпеки в Україні.

Наприклад, зі змісту норм Закону України "Про основні засади забезпечення кібербезпеки України" незрозуміло, яким чином узгоджуються різні структурні елементи (рівні) забезпечення кібернетичної безпеки між собою (держави, людини й суспільства), а також про які саме життєво важливі інтереси йдеться у цьому законі. Не йдеться у згаданому нормативно-правовому акті й про сутність та ознаки цього правового явища.

Відсутність розуміння, що саме потрібно вважати життєво важливими інтересами людини, держави й суспільства під час використання кібернетичного простору, брак базових критеріїв розмежування життєво важливих інтересів людини, держави й суспільства зумовлює те, що об'єкт правового регулювання – правовідносини, які виникають у зв'язку з реалізацією відповідних прав, інтересів та обов'язків, стає нечітким, що, у свою чергу, призводить до труднощів при розмежуванні компетенції суб'єктів забезпечення кібербезпеки за предметними і функціональними критеріями [6, с. 36]. Зокрема, в одних випадках такий стан речей призводить до перевищення службових повноважень відповідними суб'єктами, а в інших – до службової недбалості.

На практиці досить часто інтереси одного суб'єкта кібербезпеки можуть суперечити інтересам іншого, порушуючи відповідний баланс. Зокрема, нині в Україні спостерігається превалювання правоохоронних інтересів держави над повагою до основних прав людини у кібернетичному просторі.

Прикладом може служити обмеження у 2017 році українськими інтернет-провайдерами доступу до низки російських веб-ресурсів, зокрема "ВКонтакті", "Однокласники", "Mail.ru", "Яндекс", "Лабораторія Касперського", "Dr.Web", офіційного дистриб'ютора "1С" на території України тощо на підставі Указу Президента України за № 133/2017 від 15 травня 2017 року про введення в дію рішення РНБО України від 28 квітня 2017 року "Про застосування персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)" [7]. Зазначущо, що в умовах інформаційної та збройної агресії проти України це, мабуть, був цілком обґрунтований крок, однак, зважаючи на структуру, принципи побудови кіберпростору, наявність технології віртуальної приватної мережі (VPN – virtual private network), TOR (The Onion Router) як вільного і відкритого програмного забезпечення для реалізації другого покоління багатошарової маршрутизації, – лише частково ефективний.

Доречно звернути увагу на той факт, що державою не було на той час проведено належної діяльності, спрямованої на пошук альтернативи забороненому російському програмному забезпеченню та веб-ресурсам. При цьому однією із обов'язкових і важливих умов забезпечення кібербезпеки має бути дотримання принципу пропорційності, який передбачає збереження справедливої рівноваги (балансу) між інтересами держави (суспільства), пов'язаними із певним втручанням (наприклад обмеження доступу людини до якогось вебсайту), та інтересами особи, яка так чи інакше страждає від такого втручання. Як зазначає Верховний Суд України у своїй Постанові від 16 грудня 2015 року у справі за № 6-2510 цс 15, "справедлива рівновага" передбачає наявність розумного співвідношення (обґрунтованої пропорційності) між метою, що передбачається для досягнення, і засобами, які використовуються. Необхідний баланс не буде дотриманий, якщо особа несе "індивідуальний і надмірний тягар" [8]. Публічні та приватні інтереси мають бути збалансованими, навіть у випадках їх мінімальної змістовної погодженості, і тільки в такому разі можна стверджувати про ефективність правового регулювання суспільних відносин [10, с. 56]. Із цього випливає, що колективна безпека у державі має забезпечуватись не на шкоду фундаментальним природним правам і свободам людини.

Ще одним важливим принципом забезпечення кібербезпеки має бути принцип законності, сутність якого полягає в тому, що нормативно-правовий акт, який регулює питання забезпечення колективної безпеки, у тому числі кібернетичної, має бути доступним для заінтересованих осіб, чітким і передбачуваним у питаннях застосування та наслідків дії його норм, бути необхідним, а також пропорційним у демократичному суспільстві й забезпечувати ефективні засоби правового захисту [9].

З огляду на це важливим науковим завданням є допомога у конкретизації життєво важливих прав та інтересів людини, держави й суспільства під час використання кібернетичного простору.

Передусім для здійснення узагальнення та синтезу понять "інтерес людини, держави, суспільства під час використання кібернетичного простору" доречно проаналізувати вихідне основоположне поняття – "інтерес", а також його відмінність від "суб'єктивного права" чи "потреби".

Можемо погодитись із думкою Первомайського О. О. про те, що інтерес має значення і впливає на різногалузеві правовідносини та діяльність учасників правовідносин, а також окремі правові явища, інститути, систему права в цілому [10, с. 53].

Наукова юридична література містить різні підходи до розуміння поняття "інтерес". Дослідниками "інтерес" розглядається крізь призму різних аспектів, підходів, як у широкому тлумаченні, так і вузькому, як об'єктивна категорія, так і суб'єктивна, а також як феномен, що має об'єктивні й суб'єктивні характеристики [11, с. 218].

Як зазначає Харитонов Є. О., відповідно до концепції українського цивільного законодавства інтересом можна вважати прагнення, устремління, потреби особи, які не визначені законом або угодою сторін як цивільні права, але спрямовані на виникнення або збереження останніх. На думку цього вченого, саме при такому розумінні сутності поняття "інтерес" є можливою постановка питання про дослідження проблеми узгодження, протиставлення та конфлікту інтересів [11, с. 220].

Дещо іншої думки дотримується Первомайський О. О., який зазначає, що інтерес у максимально чіткому розумінні його змісту та суті є ні благом, ні потребою, ні ціллю. Під інтересом, на його думку, може розумітися правова цінність, що змістовно є усвідомленою учасником правовідносин юридично забезпеченою в реалізації та захисті можливість отримання певного права чи іншого блага [10, с. 54]. У свою чергу, Венедіктова І. В. вважає, що охоронюваний законом інтерес – це усвідомлене суб'єктом права домагання отримати певне матеріальне (нематеріальне) благо або змінити правовий статус, що спонукає суб'єктів права вчиняти конкретні дії чи, навпаки, утримуватися від них, перебуває в правовому полі та забезпечене в реалізації підтримкою держави, здійснюється у формі дозволу й відбивається в конкретних правовідносинах [12, с. 21].

Цікавою, хоча і дещо суперечливою, на наш погляд, є думка Самбора М. А., який зазначає, що інтерес – це спрямованість суб'єкта, а не його можливість, що підкреслює значущість внутрішнього фактору щодо його реалізації; інтерес у праві – це спрямованість суб'єкта, обумовлена його внутрішнім переконанням у оволодінні певним благом матеріального чи нематеріального характеру, що є задоволенням потреби, здійснення та реалізація якого відбувається в межах загальноприйнятих правил поведінки, визначених у нормах права, що відповідає відсутності прямої заборони в досягненні такого блага, так і бажаним для нього способом, а також спирання на забезпечення компетентними органами у разі наявності перешкоди на шляху можливості його задоволення [13, с. 11–12]. Ми не можемо повністю погодитись із таким визначенням, адже при реалізації інтересу недостатньо внутрішньої спрямованості суб'єкта, потрібна також наявність умов, сприятливих для його реалізації, обставин, які допомагають у такій реалізації, тобто це і є фактично можливість [14].

Як влучно зазначає Заярний О. А. у контексті правового забезпечення розвитку інформаційної сфери України, соціальна цінність елементів інформаційної сфери зумовлюється декількома факторами, у тому числі здатністю задовольняти правомірні інтереси та потреби членів інформаційного суспільства під час реалізації ними суб'єктивних прав і юридичних обов'язків [15, с. 28]. Тобто поняття інтересу, потреб і суб'єктивних прав цим дослідником не ототожнюються. Такий підхід, на нашу думку, є достатньо виваженим, якщо розглядати потребу як певну необхідність у чому-небудь, що вимагає задоволення [16], а інтерес – як ширшу правову категорію, а саме юридично забез-

печену в реалізації та її захисті можливість отримання певного права. Із цього випливає, що інтерес за природою не можна вважати ні квазісуб'єктивним правом, ні потребою. Однак при цьому суб'єктивне право не протиставляється інтересу, навпроти, суб'єктивне право представляє юридичну можливість здійснення інтересу. Тобто суб'єктивне право не може виникнути без дійсного інтересу, майнового чи морального. Якщо такий інтерес існував у момент визначення правовідношення, але згодом відпав, то разом із ним припиняється і суб'єктивне право [17, с. 197–198].

Розглянувши розуміння інтересу з погляду приватного права, на нашу думку, доречно звернутися до тлумачення цієї юридичної категорії з погляду права публічного, зокрема адміністративного. Галунько В. В. вважає, що під публічним інтересом варто розуміти важливі для значної кількості фізичних і юридичних осіб потреби, які відповідно до законодавчо встановленої компетенції забезпечуються публічною адміністрацією [18, с. 181]. Тобто автор цього визначення фактично визначає інтерес через потреби. Пришва Н. Ю. дотримується думки, що публічний інтерес – це визнаний державою і забезпечений правом інтерес соціальної спільноти, задоволення якого є умовою та гарантією її існування і розвитку [19, с. 63]. Коломоєць Т. О. вважає, що публічним інтересом варто вважати певну сукупність приватних інтересів, адже множина приватних інтересів на певному етапі розвитку суспільства за законом діалектики взаємного переходу кількісних і якісних змін переростає в публічний інтерес [20]. Однак останнє визначення не містить чітких критеріїв розмежування публічного (держава, суспільство) і приватного (людина) інтересів. Також не зрозуміло, яким чином усувається проблема повної або часткової незбіжності інтересів не лише різних рівнів (людина, суспільство, держава), а й одного рівня (конкуруючі інтереси різних людей тощо), і як при цьому останні можуть трансформуватися у злагоджений публічний інтерес. Крім того, як зазначає Конституційний Суд України у своєму рішенні від 8 квітня 1999 року за № 3-рп/99 у справі про представництво прокуратурою України інтересів держави в арбітражному суді (справа № 1-1/99), інтереси держави відрізняються від інтересів інших учасників суспільних відносин, адже в основі перших завжди є потреба у здійсненні загальнодержавних (політичних, економічних, соціальних тощо) дій, програм, спрямованих на захист суверенітету, територіальної цілісності, державного кордону України, гарантування її державної, економічної, інформаційної, екологічної безпеки, охорону землі як національного багатства, захист прав усіх суб'єктів права власності та господарювання тощо [21].

Цікавим є нижчезазначений підхід до розв'язання вказаної проблеми, із яким ми можемо погодитись. Зокрема, до критеріїв відмежування публічного інтересу від приватного можна віднести такі [22, с. 25]:

1) які саме цінності є об'єктом правовідносин: у публічному інтересі – усього суспільства, держави, у приватному – окремих людей;

2) суб'єктами забезпечення у публічному інтересі виступають суб'єкти публічної адміністрації; приватний інтерес зазвичай забезпечується самими приватними суб'єктами права;

3) ступінь правової регламентації публічного інтересу перебуває на високому рівні, а також діє принцип, закладений у ст. 19 Конституції України, згідно з яким органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їхні посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, у межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією України та законами України [25]; у свою чергу, приватні інтереси повною мірою не піддаються державно-юридичному регулюванню;

4) юридична природа об'єкта посягання у публічному інтересі виражається суспільною небезпекою, а у приватному – суспільною шкодою;

5) захист публічних прав та інтересів здійснюється нормами публічних галузей права, насамперед адміністративного; приватних прав та інтересів – передусім приватного, цивільного;

6) способом захисту публічного інтересу є інструменти публічного адміністрування, приватного – у порядку, передбаченому главою 3 Цивільного кодексу України;

7) наслідками порушення публічного інтересу буде притягнення до адміністративної або кримінальної відповідальності; приватного – відшкодування шкоди або притягнення до цивільно-правової відповідальності;

8) юридична природа відповідальності за порушення публічного інтересу характеризується накладенням санкцій карного характеру, а за порушення приватного – переважно відповідальністю відновлювального характеру.

Схожої думки дотримуються у своєму дослідженні Мельник Р. С., Бевзенко В. М., вважаючи, що під приватними інтересами розуміються ті, що задовольняються власними, винятково інтелектуальними діями й операціями, а також ті, що задовольняються власними фізичними діями, але такими, що не оприлюднюються. На противагу приватним інтересам, на думку цих учених, публічні інтереси поєднують лише ті інтереси, які однаковою мірою є важливими для кожного члена суспільства [23, с. 36].

Із вищевказаного випливає, що під інтересами суспільства та держави під час використання кібернетичного простору доречно вважати важливі для значної кількості суб'єктів цінності (потреби), які відповідно до законодавчо встановленої компетенції мають забезпечуватися суб'єктами публічної адміністрації. У свою чергу, інтереси людини під час використання кіберпростору визначатимуться як усвідомлена учасником інформаційних правовідносин юридично забезпечена в реалізації та її захисті можливість в отриманні певного права.

Зважаючи на це й усвідомлюючи неможливість вичерпної регламентації публічного інтересу при забезпеченні кібербезпеки, все ж важливо, щоб мета правового регулювання використання кібернетичного простору мала демократичний характер, відповідала міжнародним нормам, зокрема положенням ч. 2 ст. 29 Загальної декларації прав людини, згідно з якою при здійсненні своїх прав і свобод кожна людина повинна зазнавати тільки таких обмежень, які встановлені законом виключно з метою забезпечення належного визнання і поваги прав і свобод інших та забезпечення справедливих вимог моралі, громадського порядку і загального добробуту в демократичному суспільстві [24]; договорам, ратифікованим Верховною Радою України; Конституції України, зокрема ст. 3, за якою права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави; держава відповідає перед людиною за свою діяльність, а утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [25]; Закону України "Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки". У пункті 2 частини 3 цього закону зазначено, що при створенні інформаційного законодавства слід керуватися загальними принципами Конституції України, а також базуватися на принципах свободи створення, отримання, використання та розповсюдження інформації; об'єктивності, достовірності, повноти і точності інформації; гармонізації інтересів людини, суспільства та держави в інформаційній діяльності; обов'язковості публікації ін-

формації, яка має важливе суспільне значення; обмеження доступу до інформації виключно на підставі закону; мінімізації негативного інформаційного впливу та негативних наслідків функціонування ІКТ; недопущення незаконного розповсюдження, використання і порушення цілісності інформації; гармонізації інформаційного законодавства і всієї системи вітчизняного законодавства [5].

Отже, захищаючи публічні інтереси, органи публічної адміністрації мають керуватися людино-орієнтованою ідеологією, яка була означена Авер'яновим В. Б., згідно з якою держава має служити інтересам людей, діяти на їхнє благо через усебічне забезпечення пріоритету прав, свобод та інтересів [26].

Спостерігаючи за останніми тенденціями у галузі політики, можна зробити висновки, що Україна відмовляється від такого шляху врегулювання проблем і пропонує створити обмеження для користувачів мережею Інтернет, прийняти спеціальні закони з цього питання. Прикладом можуть служити періодичні намагання легалізувати законопроєкти про регулювання медіа в Україні у частині запровадження оподаткування соціальних мереж, боротьби з дезінформацією та введення відповідальності блогерів за зміст їхніх публікацій.

На нашу думку, необхідно звертатися до європейської практики регулювання діяльності блогерів. Як показує практика пострадянських держав, які вдалися до процедури реєстрації блогерів, закріплення за інтернет-провайдерами та операторами зв'язку обов'язку зберігати не лише факти з'єднання, а й зміст аудіо- та відеопереговорів і листування людей, а також з урахуванням останніх не зовсім демократичних тенденцій у сфері свободи слова у нашій країні, ризик настання негативних наслідків реєстраційних і обмежувальних процесів досить великий. У багатьох західних країнах сумлінні блогери успішно функціонують, розвиваються і сприймаються де-факто такими суспільствами й без реєстрації.

Зарубіжний досвід. Наприклад, США та Велика Британія, низка європейських країн не мають окремого законодавства для блогерів. А інформаційна діяльність у цих державах регулюється на підставі інформаційного, цивільного, кримінального та іншого законодавства. Прибічники такого способу щодо регулювання їхньої діяльності вважають, що Інтернет має залишитися вільним для обміну інформацією, ідеями, думками без надмірного втручання з боку законодавця.

Така позиція ґрунтується на цілком реальних подіях, які відбувалися у деяких країнах протягом останніх років, зокрема в Росії. У зв'язку з цим Організація з безпеки та співпраці у Європі (ОБСЄ) опублікувала доповідь "Контроль над Інтернетом", присвячену країнам, які вже ввели цензуру в мережі Інтернет або всіляко намагаються це зробити. До таких країн увійшли Білорусь, Грузія, Росія, Китай, Іран, Узбекистан, Казахстан та деякі інші. Згодом до цього переліку може потрапити й Україна.

Судова практика. Погоджуючись із думкою, що суб'єктивне право є мірою можливої поведінки особи, направленої на реалізацію її інтересу, зазначимо, що досить спірним є твердження, що норми, які захищають інтереси приватних осіб, є лише у приватному праві – цивільному, сімейному та інших. Адміністративне право хоча і є галуззю публічного права, також покликане захищати, у тому числі приватні інтереси [27, с. 198–199].

Як зазначає Кунцевич М. П., правовідносини, у яких реалізуються інтереси, передбачають визнання державою і суспільством необхідності в задоволенні певних потреб, а у деяких випадках і способів задоволення цих потреб. До того ж задоволення передбачених у законодавстві потреб зазвичай забезпечується примусовою силою держави. У свою чергу, основним призначенням суб'єктивного права є формальна проголошеність і державна гарантованість можливості людини задовольнити свій інтерес установленим у законі способом [28, с. 13].

Із цього випливає, що інтереси людини під час використання кібернетичного простору, які за своєю суттю є приватними й можуть бути реалізовані у відповідному суб'єктивному праві, захищаються, у тому числі нормами адміністративного права та адміністративного процесуального права.

Так, відповідно до ч. 1 ст. 19 Кодексу адміністративного судочинства України, юрисдикція адміністративних судів поширюється на справи у публічно-правових спорах фізичних чи юридичних осіб із суб'єктом владних повноважень щодо оскарження його рішень (нормативно-правових актів чи індивідуальних актів), дій чи бездіяльності, крім випадків, коли для розгляду таких спорів законом установлено інший порядок судового провадження. Отже, нормами адміністративного процесуального права регулюються спори, що виникають у публічно-правових відносинах, де один з учасників є суб'єктом владних повноважень, реалізує владні управлінські функції, тобто владно впливає на юридичну чи фізичну особу (людину), при цьому порушує їх інтереси, права чи свободи в межах публічно-правових відносин [29].

Прикладом такого публічно-правового спору, пов'язаного із використанням кібернетичного простору, може служити позов, поданий Микитою Євстіфєєвим у травні 2017 року до Вищого адміністративного суду України, у якому він просив визнати незаконним і скасувати Указ Президента України від 15 травня 2017 року за № 133/2017 "Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 28 квітня 2017 року "Про застосування персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)" у частині введення в дію підпунктів 422, 423, 424, 425 додатка 2 до рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 травня 2017 року (позов про визнання неправомочним указу про заборону російських соціальних мереж).

В обґрунтування своїх вимог позивач посилався на те, що заходи, передбачені спірним Указом, порушують його індивідуальні права як громадянина України та є незаконними, оскільки суперечать Цивільному кодексу України, Закону України "Про інформацію", Закону України "Про санкції", а також порушують його право на інформацію та на свободу вираження поглядів відповідно до ст. 10 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод [30].

Практичне значення отриманих наукових результатів. Одне із практичних значень цього дослідження полягає в окресленні можливої структури кібернетичної безпеки людини через сукупність таких важливих прав та інтересів людини у кібернетичному просторі:

1) Право на широкосмуговий зв'язок (на доступ до мережі Інтернет).

Право на доступ до мережі Інтернет нині стало невід'ємною частиною життя більшості людей, а також важливою основою для реалізації прав та інтересів. Доступ до мережі Інтернет має надаватися за розумну плату та бути недискримінаційним за будь-якими ознаками [31, с. 7].

Для демократії вказане право є фундаментальним і базовим при реалізації інших важливих прав, наприклад права на свободу вираження поглядів [32, с. 669]. Крім того, органами державної влади мають здійснюватися конкретні заходи, спрямовані на забезпечення широкого доступу до мережі Інтернет [31, с. 7].

Варто зазначити, що в Україні право на широкосмуговий зв'язок задекларовано у низці нормативно-правових актів, зокрема в Указі Президента України "Про

заходи щодо розвитку національної складової глобальної інформаційної мережі Інтернет та забезпечення широкого доступу до цієї мережі в Україні", прийнятому 31 липня 2000 року. Відповідно до п. 1 цього нормативно-правового акту розвиток національної складової глобальної інформаційної мережі Інтернет, забезпечення широкого доступу до цієї мережі громадян та юридичних осіб усіх форм власності в Україні, належне представлення в ній національних інформаційних ресурсів є одним із пріоритетних напрямів державної політики у сфері інформатизації, задоволення конституційних прав громадян на інформацію, побудови відкритого демократичного суспільства, розвитку підприємництва.

Основними завданнями щодо розвитку національної складової мережі Інтернет та забезпечення широкого доступу до цієї мережі в Україні було визначено: створення у найкоротші терміни належних економічних, правових, технічних та інших умов для забезпечення широкого доступу громадян, навчальних закладів, наукових та інших установ і організацій усіх форм власності, органів державної влади й органів місцевого самоврядування, суб'єктів підприємницької діяльності до мережі Інтернет [33].

Однак станом на 2019 рік, за даними Офісу ефективного регулювання, в Україні близько 16 млн абонентів не можуть скористатися 3G- і 4G-зв'язком через відсутність у сільській місцевості відповідних станцій, які проводять сигнал [34].

Також невтішною залишається ситуація, пов'язана із забезпеченням Україною належного рівня кібернетичної безпеки, що підтверджується її 54 місцем зі 180 країн у Глобальному індексі кібербезпеки у 2018 році [6, с. 34].

2) Право людини на захист персональних даних під час використання кіберпростору, яке полягає в тому, що обробка персональних даних має здійснюватися для конкретних законних цілей, визначених за згодою суб'єкта персональних даних. Також суб'єкт персональних даних має право: знати про джерела збирання, місцезнаходження своїх персональних даних, мету їх обробки, отримувати інформацію про умови надання доступу до персональних даних, зокрема інформацію про третіх осіб, яким передаються його персональні дані тощо [35]. Захист персональних даних людини під час використання кіберпростору стає дедалі актуальнішим питанням, зважаючи на зростання ролі технології хмарних обчислень і зростаючої тенденції зберігати такі дані, як-от: електронна адреса, фотографії, книги, музика й документи у "хмарі" [33, с. 10]. Крім того, персональні дані вважаються своєрідною "валютою" XXI століття, і до існуючих ризиків у цій сфері додались ті, що пов'язані із агресивним нав'язуванням товарів і послуг в обмін на персональні дані людини.

Наприклад, було виявлено, що підрядники Google обманом збирали біометричні дані безхатченків і студентів для поліпшення системи розпізнавання облич смартфона Pixel 4. В обмін на сканування обличчя підрядники пропонували сертифікати на 5 дол. у Starbucks [36]. Існують також ризики, пов'язані з регулярними витоками персональних даних людей. Наприклад, прецедент, який стався із виробником смарт-пристроїв для розумного будинку Wyze щодо витоку даних користувачів. При цьому постраждали клієнти компанії, які використовують гаджети, підключені до інтернету речей (IoT). За короткий проміжок часу в мережу потрапили дані 2,4 млн користувачів [37].

3) Право людини на захист від агресивних маркетингових технологій у кіберпросторі, заборона спостереження та (або) моніторингу, у тому числі через файли "cookie", маркери HTTP, HTML5, веб-маяки, модулі розпізнавання облич чи інші технології. Використання таких технологій постійного відстеження декларується розробниками різноманітних застосунків як спосіб поліпшення роботи людини в Інтернеті шляхом запам'ятовування її уподобань і попередніх переглядів, однак при цьому невідомо якими ще способами ця інформація може бути використана, зокрема при нав'язуванні контекстної реклами чи перетворенні людини із суб'єкта на об'єкт досліджень поза її відома. Фахівці з комп'ютерної безпеки називають таку технологію деперсоналізацією (depersonization), суть якої полягає в тому, що обчислення видаляє користувача із відносин, частково або повністю. Уже існують програми, які виступають від імені людини, наприклад технологія розстановки пріоритетів електронної пошти на основі раніше вистежених уподобань або отримання контекстного оголошення про продаж якогось товару на основі минулої поведінки. У технології Інтернету речей людині не потрібно взагалі взаємодіяти із зовнішніми об'єктами – "розумні" прилади у "розумному" будинку комунікуватимуть між собою без участі людини, а "розумний" автомобіль "взаємодіятиме" з датчиками дорожнього руху та, зрештою, іншими автомобілями [38]. Незважаючи на всі переваги, які надають подібні технології, завжди існуватиме ризик того, що якісь елементи програмного забезпечення будуть наділені непередбачуваними властивостями внаслідок зовнішнього втручання в роботу системи чи неправильної її експлуатації або що певні елементи міститимуть помилки (баги), що може призвести до непередбачуваних наслідків.

4) Право людини на таємницю електронного листування та спілкування. Це право відповідає праву, закріпленому у ст. 31 Конституції України, за якою кожному гарантується таємниця листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції. Винятки можуть бути встановлені лише судом у випадках, передбачених законом, з метою запобігти злочинові чи з'ясувати істину під час розслідування кримінальної справи, якщо іншими способами одержати інформацію неможливо [25].

5) Право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань під час використання кібернетичного простору. Таке право кореспондується зі ст. 34 Конституції України, яка закріплює право кожного вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб на свій вибір [25].

У кібернетичному просторі, як і у реальному, людина має право шукати, отримувати й поширювати інформацію та ідеї на свій вибір без будь-якого втручання і незалежно від державних кордонів. Це означає, що людина має право вільно висловлюватися у кібернетичному просторі, у тому числі в мережі Інтернет, і мати доступ до інформації, поглядів, висловлювань інших осіб. Обмежувальні заходи можуть застосовуватися лише згідно з вимогами Європейської конвенції про захист прав людини, а також відповідати законодавству у сфері прав людини; інтернет-провайдер та провайдер інтернет-контенту і послуг мають поважати права людини, забезпечувати механізми розгляду скарг. Зокрема, людина має право знати, яка інформація щодо неї обробляється на серверах інтернет-провайдерів і операторів зв'язку (інформація про факти з'єднань, зміст, аудіо- та відеопереговорів, листування тощо) [31, с. 8–9].

6) Право людини на освіту та право на доступ до знань за допомогою використання кіберпростору. Це право може бути реалізовано через онлайн-доступ до освітніх, культурних, наукових, навчальних матеріалів, а також можливість мати доступ до інтерактивної освіти з метою поліпшення цифрової грамотності та підви-

щення рівня знань. Однак, як виявилось, особливо під час пандемії COVID-19, більшість навчальних закладів України не готові до реалізації цього права, зокрема до дистанційного навчання. Під час онлайн-трансляції у Фейсбуці, присвяченої організації дистанційного навчання, представники Міністерства освіти і науки України висловили рекомендації освітянам розвивати ІТ-компетентність і зазначили про необхідність роботи над новим положенням про дистанційне навчання. Однак державою при цьому не було забезпечено ні безкоштовних онлайн-консультацій, ні відповідних тренінгів, ні доступу до профільних електронних ресурсів; не було спеціальним чином організовано самостійну роботу учнів, а також завчасно не впроваджено систему контролю знань. Крім того, нині відсутня єдина платформа, яка би дозволяла організувати дистанційне навчання в Україні. Зрештою, не було також компенсовано витрати, які понесли освітяни, оплачуючи у приватному порядку послуги інтернет-провайдерів [39].

7) Право на забуття (право бути забутим, англ. right to be forgotten) як право людини, яке дозволяє їй вимагати за певних умов видалення своїх персональних даних із загального доступу через пошукові системи, тобто посилань на ті дані, які, на її думку, можуть завдати їй шкоди. Це стосується застарілих, недоречних, неповних, неточних або надлишкових даних чи інформації, законні підстави для зберігання якої зникли із плином часу. Нині це право надзвичайно складно реалізувати в Україні, особливо користуючись послугами електронної комерції, адже на веб-сайтах, які пропонують придбати товари, переважно відсутні технічні можливості для видалення особистого кабінету та персональних даних у них. У свою чергу, адміністратори таких веб-сайтів здебільшого ігнорують вимоги щодо видалення персональних даних клієнтів.

8) Право на ефективний юридичний захист прав та інтересів людини, що пов'язані з використанням кібернетичного простору. Варто зазначити, що нині це право також неможливо реалізувати повною мірою через відсутність в Україні спеціального контролюючого органу у сфері дотримання інформаційних прав. Як зазначає Кушнір І. В., реалізація ефективного контролю у сфері дотримання інформаційних прав неможлива в рамках мандата Омбудсмана. А першою і найважливішою рекомендацією для України є створення незалежного (спеціального) інституту Інформаційного комісара чи комісії, який має бути єдиним органом другої інстанції з розгляду звернень/скарг щодо порушення інформаційних прав [40, с. 79–80].

Деякі фахівці виділяють ще таку групу прав, як право на мирні зібрання, об'єднання та участь у кібернетичному просторі, яке реалізується через можливість вільно користуватися технологіями для участі в місцевих, національних, світових публічних обговореннях, бути залученими до процесів електронного урядування, контролю за прийняттям рішень, розподілу ресурсів, підписувати петиції та брати участь у політиці, пов'язаній з управлінням мережею Інтернет [31, с. 9].

Зазначимо, що вказаний перелік прав та інтересів людини під час використання кібернетичного простору ґрунтується на аналізі широкого кола профільної літератури, є оціночним і може доповнюватися у процесі подальших наукових розвідок. До того ж подана в цьому досліджені класифікація може бути використана при вдосконаленні напрямів адміністративно-правового забезпечення кібернетичної безпеки в Україні, у тому числі для вдосконалення профільного законодавства України, передусім Закону України "Про основні засади забезпечення кібербезпеки України". Ґрунтуючись на вищевикладеному, на нашу думку, доречно поліпшити визначення терміна "кібербезпека", подавши його у Законі України "Про основні засади забезпечення кібербезпеки України" таким чином: "кібербезпека – сукупність практичних заходів щодо забезпечення захисту життєво важливих прав та інтересів людини, суспільства, держави під час використання кіберпростору, що включає юридичні, технічні та організаційні аспекти". Тобто забезпечення кібербезпеки не обмежується лише захистом інтересів відповідного суб'єкта, завданням уповноважених органів, зокрема публічної адміністрації; має бути також захист прав і свобод людини, держави й суспільства від загроз у кібернетичному просторі.

ВИСНОВКИ

1. Нині в Україні гостро постала потреба у пошуку способів, засобів і виробленні механізму збалансування життєво важливих інтересів людини, суспільства та держави під час використання кібернетичного простору, які досить часто на практиці конкурують між собою. Адже неузгодженість чи неналежне розв'язання в чинному законодавстві питань збалансування публічних і приватних інтересів може призвести до найгостріших соціально-правових конфліктів [41, с. 525].

2. Під інтересами суспільства та держави під час використання кібернетичного простору доречно вважати важливі для значної кількості суб'єктів цінності (потреби), які відповідно до законодавчо встановленої компетенції мають забезпечуватися суб'єктами публічної адміністрації. При цьому діяльність публічної адміністрації у цій сфері має бути чітко регламентована законодавством, яке є доступним, точним, ясним і передбачуваним; переслідує законну мету; є необхідним і пропорційним у демократичному суспільстві й забезпечує ефективні засоби правового захисту, тобто таким, що відповідає міжнародному праву, у тому числі Рекомендації CM / Rec (2016) 5 [1] Комітету Міністрів держав-членів щодо Інтернет-свободи [9].

3. Інтереси людини під час використання кіберпростору можна визначити як усвідомлену учасником інформаційних правовідносин юридично забезпечену в реалізації та її захисті можливість в отриманні певного права. Тобто інтереси людини під час використання кібернетичного простору є передусім приватними, можуть бути реалізовані у відповідному суб'єктивному праві й захищаються, у тому числі, нормами адміністративного права. Серед прав та інтересів людини під час використання кібернетичного простору можуть бути: право людини на доступ до мережі Інтернет (або право на широкосмуговий зв'язок); право людини на захист персональних даних під час використання кіберпростору; право людини на таємницю електронного листування та спілкування; право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань під час використання кібернетичного простору; право людини на захист від агресивних маркетингових технологій у кіберпросторі, заборона спостереження та (або) моніторингу, у тому числі через файли "cookie", маркери HTTP, HTML5, вебмаяки чи інші технології; право людини на освіту та право на доступ до знань за допомогою використання кіберпростору; право на забуття (право бути забутим, англ. right to be forgotten); право на ефективний засіб юридичного захисту прав та інтересів людини, що пов'язані із використанням кібернетичного простору.

4. Конкретизація інтересів людини, суспільства, держави в галузевих нормативно-правових актах може допомогти в уточненні відповідного об'єкта правового регулювання, що сприятиме також розмежуванню компетенції суб'єктів забезпечення кібербезпеки за предметними і функціональними критеріями, а також пошуку

ефективних засобів юридичного захисту прав та інтересів людини, що пов'язані з використанням кібернетичного простору. Тобто чітке розуміння того, який саме об'єкт правовідносин підлягає захисту, сприяє пошуку відповідних адекватних способів і засобів його захисту.

Список використаних джерел:

1. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 27 січня 2016 року "Про Стратегію кібербезпеки України" : Указ Президента України від 15.03.2016 року № 96/2016. URL: https://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/96/2016 (дата звернення: 16.04.2020).

2. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України : Закон України від 05.10.2017 року № 2163-VIII. Дата оновлення: 08.07.2018. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19 (дата звернення: 16.04.2020).

3. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29 грудня 2016 року "Про Доктрину інформаційної безпеки України" : Указ Президента України від 25.02.2017 № 47/2017. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/47/2017 (дата звернення: 16.04.2020).

4. Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII. Дата оновлення: 15.03.2020. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19 (дата звернення: 16.04.2020).

5. Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки: Закон України від 09.02.2007 № 537-V. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/537-16 (дата звернення: 16.04.2020).

6. Плескач М.В. Ключові показники кібернетичної безпеки людини в Україні та їх оцінка. *Актуальні проблеми захисту інформаційних прав особи в умовах технологічних викликів та цифрової реальності : матеріали міжнародної науково-практичної конференції*. 17-18 вересня 2019 року. С. 33-36.

7. Про введення в дію рішення РНБО України від 28 квітня 2017 року "Про застосування персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)" : Указ Президента України від 15.05.2017 року № 133/2017. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0004525-17 (дата звернення: 16.04.2020).

8. Правовий висновок Верховного Суду України про підстави для витребування в добросовісного набувача майна, яке вибуло з володіння держави в незаконний спосіб. URL: https://bg.te.court.gov.ua/sud1901/pres-centr/7/239579/.

9. Recommendation CM/Rec(2016)5[1] of the Committee of Ministers to member States on Internet freedom (Adopted by the Committee of Ministers on 13 April 2016 at the 1253rd meeting of the Ministers' Deputies). URL: https://search.coe.int/cm/pages/result_details.aspx?objectid=09000016806415fa.

10. Первомайський О.О. Поняття інтересу в цивільному праві та законодавстві. *Юридична Україна*. 2014. № 11. С. 53-57.

11. Харитонов Є.О. Категорія інтересу в цивільному праві України // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. пр. / редкол.: С. В. Ківалов (голов. ред.), Ю. М. Оборотов (заст. голов. ред.), Л. Р. Біла (відп. секр.) [та ін.] ; ОНЮА. Одеса : Юрид. л-ра. 2005. Вип. 25. С. 216-221.

12. Венедіктова І. В. Захист охоронюваних законом інтересів у цивільному праві : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03 // Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. 2013. 43 с.

13. Самбор М. А. Інтерес в праві: загальнотеоретичні аспекти розуміння та реалізації: автореф. дис ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Микола Анатолійович Самбор. Київ., 2010. 20 с.

14. Словник.UA. Портал української мови та культури: Можливість. URL: https://slovnyk.ua/index.php?swrd=%D0%BC%D0%BE%D0%B6%D0%BB%D0%B8%D0%B2%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C.

15. Заярний О. А. Правове забезпечення розвитку інформаційної сфери України: адміністративно-деліктний аспект : монографія. Київ: Видавничий дім "Гельветика", 2017. – 700 с. URL: http://ippi.org.ua/sites/default/files/zayarnii_monografiya_tv_pereplet_0.pdf

16. Словник української мови. Академічний тлумачний словник. URL: http://sum.in.ua/s/potreba

17. Шершеневич Г.Ф. Общая теория права: учебное пособие: В 2 т. М., 1995. Вып. 2, 3, 4. Т. 2. С. 345.

18. Галунько В. В. Публічний інтерес в адміністративному праві. *Форум права*. 2010. № 4. С. 178-182. URL: http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2010-4/10gvvvap.pdf.

19. Пришва Н.Ю. Правове регулювання публічних доходів. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2005. Вип.64. С. 63-64.

20. Коломоєць Т.О. Адміністративний примус у публічному праві України [Текст] : теорія, досвід та практика реалізації. Запорізький держ. ун-т. Запоріжжя : Поліграф. 2004. 403 с.

21. Рішення Конституційного Суду України від 8 квітня 1999 року № 3-рп/99 у справі № 1-1/99. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-99.

22. Адміністративне право України. Повний курс : підручник / Галунько В., Діхтієвський П., Кузьменко О., Стеценко С. та ін. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2018. 446 с.

23. Мельник Р. С. Загальне адміністративне право [Текст]: Навчальний посібник / Р. С. Мельник, В. М. Бевзенко. За заг. ред. Р. С. Мельника. К. : Ваіте, 2014. 376 с.].

24. Загальна декларація прав людини від 10.12.1948 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015.

25. Конституція України: Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. Дата оновлення: 01.01.2020. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80 (дата звернення: 16.04.2020)

26. Авер'янов В.Б. Людиноцентристська ідеологія як основа реформування українського адміністративного права в умовах інтеграційного процесу. URL: http://radnuk.info/pidrychnuku/493-stetse nko/21414-2012-06-20-10-58-46.html.

27. Законные интересы как правовая категория : монография / А. В. Малько, В. В. Субочев. С.Пб. : Издательство Р. Асланова "Юридический центр Пресс". 2004. 359 с.

28. Кунцевич М. П. Публічні і приватні інтереси як цінності, що охороняються адміністративним правом. *Правовий вісник Української академії банківської справи*. 2014. № 2. С. 11-15. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pvuabs_2014_2_5.

29. Кодекс адміністративного судочинства України : Кодекс від 06.07.2005 № 2747-IV. Дата оновлення: 02.04.2020. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15 (дата звернення: 16.04.2020).

30. Постанова Вищого адміністративного суду України від 15.11.2017 року у справі №П/800/205/17.

31. Посібник з прав людини для інтернет-користувачів та пояснювальний меморандум (рекомендація cm/rec(2014)6 комітету міністрів ради європи державамчленам щодо посібника з прав людини для інтернет-користувачів та пояснювальний меморандум). URL: https://rm.coe.int/16802e3e96.

32. Nicola Lucchi. Access to Network Services and Protection of Constitutional Rights: Recognizing the Essential Role of Internet Access for the Freedom of Expression. URL: https://poseidon01.ssrn.com/delivery.php?ID=370115027092009121125088020070085094103033031041027010022025007096092126026114124067057030039061008116026027086124024065122087049074003041085016120125071073028071004083020027115030110068088072103075118026104019116083013086065118084011022083104083017&EXT=pdf.

33. Про заходи щодо розвитку національної складової глобальної інформаційної мережі Інтернет та забезпечення широкого доступу до цієї мережі в Україні : Указ Президента України від 31 липня 2000 року № 928/2000. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/928/2000 (дата звернення: 16.04.2020).

34. В Україні створять онлайн-карту, яка відображатиме реальне покриття інтернетом. URL: https://www.unian.ua/economics/telecom/10696878-v-ukrajini-stvoryat-onlayn-kartu-yaka-vidobrazhatime-realne-pokrittya-internetom.html.

35. Про захист персональних даних : Закон України від 01.06.2010 року № 2297-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17 (дата звернення: 16.04.2020).

36. У Google обманом збирали скани облич. URL: https://ua.news/ua/v-google-obmanom-sobirali-skany-lits/.

37. В сеть попали данные более 2 млн пользователей устройств для умного дома. URL: https://psm7.com/security/v-set-popali-dannye-bolee-2-mln-polzovatelej-ustrojstv-dlya-umnogo-doma.html.

38. Bruce Schneier. SecretsandLies: DigitalSecurityin a NetworkedWorld. URL: https://onlinelibrary.wiley.com/doi/book/10.1002/9781119183631.

39. Ставлення вчителів до дистанційного навчання. по той бік екрану. http://www.ukr.life/uk/osvita/stavlennya-vchiteliv-do-distantsijnogo-navchannya-po-toj-bik-ekranu/.

40. Кушнір І.В. Контролюючий орган України в сфері дотримання інформаційних прав: сучасний стан та перспективи розвитку. матеріали міжнародної науково-практичної конференції. 17-18 вересня 2019 року. С. 78-81.

41. Савченко С.В. Співвідношення приватних і публічних інтересів: досвід України. *Форум права*. 2013. № 3. С. 520-528. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2013_3_87.

References:

1. Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 27 sichnia 2016 roku "Pro Stratehiiu kiberbezpeky Ukrainy" : Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 15.03.2016 roku № 96/2016. URL: https://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/96/2016 (data zvernennia: 16.04.2020) (in Ukrainian).

2. Pro osnovni zasady zabezpechennia kiberbezpeky Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 05.10.2017 roku № 2163-VIII. Data onovlennia: 08.07.2018. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19 (data zvernennia: 16.04.2020) (in Ukrainian).

3. Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 29 hrudnia 2016 roku "Pro Doktrynu informatsiinoi bezpeky Ukrainy" : Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 25.02.2017 № 47/2017. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/47/2017 (data zvernennia: 16.04.2020) (in Ukrainian).

4. Pro natsionalnu bezpeku Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 21.06.2018 № 2469-VIII. Data onovlennia: 15.03.2020. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19 (data zvernennia: 16.04.2020) (in Ukrainian).

5. Pro Osnovni zasady rozvytku informatsiinoho suspilstva v Ukraini na 2007-2015 roky: Zakon Ukrainy vid 09.02.2007 № 537-V. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/537-16 (data zvernennia: 16.04.2020) (in Ukrainian).

6. Pleskach M.V. Kliuchovi pokaznyky kibernetychnoi bezpeky liudyny v Ukraini ta yikh otsinka // Aktualni problemy zakhystu informatsiinykh prav osoby v umovakh tekhnolohichnykh vyklykiv ta tsyfrovoi realnosti [The main indicators of a person's cyber security in Ukraine and and their evaluation]:

materialy mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii. 17-18 veresnia 2019 roku. S. 33-36 (in Ukrainian).

7. Pro vvedennia v diiu rishennia RNBO Ukrainy vid 28 kvitnia 2017 roku "Pro zastosuvannia personalnykh spetsialnykh ekonomichnykh ta inshykh obmezhuvalnykh zakhodiv (sanktsii)" : Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 15.05.2017 roku № 133/2017. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0004525-17 (data zvernennia: 16.04.2020) (in Ukrainian).

8. Pravovyi vysnovok Verkhovnoho Sudu Ukrainy pro pidstavy dlia vytrebuvannia v dobrosovisnoho nabuvacha maina, yake vybulo z volodinnia derzhavy v nezakonnyi sposib. URL: https://bg.te.court.gov.ua/sud1901/pres-centr/7/239579/ (in Ukrainian).

9. Recommendation CM/Rec(2016)5[1] of the Committee of Ministers to member States on Internet freedom (Adopted by the Committee of Ministers on 13 April 2016 at the 1253rd meeting of the Ministers' Deputies). URL: https://search.coe.int/cm/pages/result_details.aspx?objectid=09000016806415fa.

10. Pervomaiskyi O.O. Poniattia interesu v tsyvilnomu pravi ta zakonodavstvi [Concept of interest in civil law and legislation] // Yurydychna Ukraina. 2014. № 11. S. 53-57 (in Ukrainian).

11. Kharytonov Ye.O. Katehoriia interesu v tsyvilnomu pravi Ukrainy [Interest in the civil law of Ukraine] // Aktualni problemy derzhavy i prava : zb. nauk. pr. / redkol.: S. V. Kivalov (holov. red.), Yu. M. Oborotov (zast. holov. red.), L. R. Bila (vidp. sekr.) [ta in.] ; ONIuA. Odesa : Yuryd. l-ra. 2005. Vyp. 25. S. 216-221 (in Ukrainian).

12. Venediktova I. V. Zakhyst okhoroniuvanykh zakonom interesiv u tsyvilnomu pravi [Protection of interests protected by law in civil law] : avtoref. dys. ... d-ra yuryd. nauk : 12.00.03 // Kyiv. nats. un-t im. Tarasa Shevchenka. 2013. 43 c. (in Ukrainian).

13. Sambor M. A. Interes v pravi: zahalnoteoretychni aspekty rozuminnia ta realizatsii [Interest in law: general theoretical aspects of understanding and implementation]: avtoref. dys ... kand. yuryd. nauk : 12.00.01 / Mykola Anatoliiovych Sambor. Kyiv., 2010. 20 s. (in Ukrainian).

14. Slovnyk.UA. Portal ukrainskoi movy ta kultury: Mozhlyvist [Dictionary.UA. Ukrainian Language and Culture Portal: Opportunity]. URL: https://slovnyk.ua/index.php?swrd=%D0%BC%D0%BE%D0%B6%D0%BB%D0%B8%D0%B2%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C (in Ukrainian).

15. Zaiarnyi O. A. Pravove zabezpechennia rozvytku informatsiinoi sfery Ukrainy: administratyvno-deliktnyi aspekt [Legal framework for the development of the information sphere of Ukraine: the administrative and tort]: monohrafiia / O. A. Zaiarnyi. – Kyiv: Vydavnychyi dim "Helvetyka", 2017. – 700 s. URL: http://ippi.org.ua/sites/default/files/zayarnii_monografiya_tv_pereplet_0.pdf (in Ukrainian).

16. Slovnyk ukrainskoi movy. Akademichnyi tlumachnyi slovnyk. URL: http://sum.in.ua/s/potreba. (in Ukrainian).

17. Shershenevych H.F. Obshchaia teoryia prava [General Theory of Law]: uchebnoe posobye : V 2 t. M., 1995. Vыp. 2, 3, 4. T. 2. S. 345.

18. Halunko V. V. Publichnyi interes v administratyvnomu pravi [Public Interest in Administrative Law] // Forum prava. 2010. № 4. S. 178-182. URL: http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2010-4/10gvvvap.pdf (in Ukrainian).

19. Pryshva N.Iu. Pravove rehuliuvannia publichnykh dokhodiv [Legal regulation of Public Income] // Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Yurydychni nauky. 2005. Vyp.64. S. 63-64 (in Ukrainian).

20. Kolomoiets T.O. Administratyvnyi prymus u publichnomu pravi Ukrainy : teoriia, dosvid ta praktyka realizatsii [Administrative coercion in public law of Ukraine: theory, experience and practice]. Zaporizkyi derzh. un-t. Zaporizhzhia : Polihraf. 2004. 403 s. (in Ukrainian).

21. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 8 kvitnia 1999 roku № 3-rp/99 u spravi № 1-1/99. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-99 (in Ukrainian).

22. Administratyvne pravo Ukrainy. Povnyi kurs [Administrative law of Ukraine. Full course]: pidruchnyk / Halunko V., Dikhtiievskyi P., Kuzmenko O., Stetsenko S. ta in. Kherson : OLDI-PLIuS, 2018. 446 s (in Ukrainian).

23. Melnyk R. S. Zahalne administratyvne pravo [General administrative law]: Navchalnyi posibnyk / R. S. Melnyk, V. M. Bevzenko. Za zah. red. R. S. Melnyka. K. : Vaite, 2014. 376 s.] (in Ukrainian).

24. Zahalna deklaratsiia prav liudyny vid 10.12.1948 roku. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (in Ukrainian).

25. Konstytutsiia Ukrainy: Zakon vid 28.06.1996 № 254k/96-VR. Data onovlennia: 01.01.2020. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80 (data zvernennia: 16.04.2020) (in Ukrainian).

26. Averianov V.B. Liudynotsentrystska ideolohiia yak osnova reformuvannia ukrainskoho administratyvnoho prava v umovakh intehratsiinoho protsesu. URL: http://radnuk.info/pidrychnuku/493-stetsenko/21414-2012-06-20-10-58-46.html (in Ukrainian).

27. Zakonnыe ynteresы kak pravovaia katehoryia : monohrafyia / A. V. Malko, V. V. Subochev. S.Pb. : Yzdatelstvo R. Aslanova "Iurydycheskyi tsentr Press". 2004. 359 c. (in Russian)

28. Kuntsevych M. P. Publichni i pryvatni interesy yak tsinnosti, shcho okhoroniaiutsia administratyvnym pravom // Pravovyi visnyk Ukrainskoi akademii bankivskoi spravy. 2014. № 2. S. 11-15. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pvuabs_2014_2_5 (in Ukrainian).

29. Kodeks administratyvnoho sudochynstva Ukrainy : Kodeks vid 06.07.2005 № 2747-IV. Data onovlennia: 02.04.2020. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15 (data zvernennia: 16.04.2020) (in Ukrainian).

30. Postanova Vyshchoho administratyvnoho sudu Ukrainy vid 15.11.2017 roku u sprави №P/800/205/17 (in Ukrainian).

31. Posibnyk z prav liudyny dlia internet-korystuvachiv ta poiasniuvalnyi memorandum (rekomendatsiia cm/rec(2014)6 komitetu ministriv rady yevropy derzhavamchlenam shchodo posibnyka z prav liudyny dlia internet-korystuvachiv ta poiasniuvalnyi memorandum). URL: https://rm.coe.int/16802e3e96 (in Ukrainian).

32. Nicola Lucchi. Access to Network Services and Protection of Constitutional Rights: Recognizing the Essential Role of Internet Access for the Freedom of Expression. URL: https://poseidon01.ssrn.com/delivery.php?ID=370115027092009121125088020070085094103033031041027010022025007096092126026114124067057030039061008116026027086124024065122087049074003041085016120125071073028071004083020027115030110068088072103075118026104019116083013086065118084011022083104083017&EXT=pdf.

33. Pro zakhody shchodo rozvytku natsionalnoi skladovoi hlobalnoi informatsiinoi merezhi Internet ta zabezpechennia shyrokoho dostupu do tsiiei merezhi v Ukraini : Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 31 lypnia 2000 roku № 928/2000. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/928/2000 (data zvernennia: 16.04.2020) (in Ukrainian).

34. V Ukraini stvoriat onlain-kartu, yaka vidobrazhatyme realne pokryttia internetom. URL: https://www.unian.ua/economics/telecom/10696878-v-ukrajini-stvoryat-onlayn-kartu-yaka-vidobrazhatime-realne-pokrittya-internetom.html (in Ukrainian).

35. Pro zakhyst personalnykh danykh : Zakon Ukrainy vid 01.06.2010 roku № 2297-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17 (data zvernennia: 16.04.2020) (in Ukrainian).

36. U Google obmanom zbyraly skany oblych. URL: https://ua.news/ua/v-google-obmanom-sobirali-skany-lits/. (in Russian)

37. V set popaly dannыe bolee 2 mln polzovatelei ustroistv dlia umnoho doma. URL: https://psm7.com/security/v-set-popali-dannye-bolee-2-mln-polzovatelej-ustrojstv-dlya-umnogo-doma.html (in Russian).

38. Bruce Schneier. SecretsandLies: DigitalSecurityin a NetworkedWorld. URL: https://onlinelibrary.wiley.com/doi/book/10.1002/9781119183631.

39. Stavlennia vchyteliv do dystantsiinoho navchannia. po toi bik ekranu. http://www.ukr.life/uk/osvita/stavlennya-vchiteliv-do-distantsijnogo-navchannya-po-toj-bik-ekranu/ (in Ukrainian).

40. Kushnir I.V. Kontroliuiuchyi orhan Ukrainy v sferi dotrymannia informatsiinykh prav: suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku. materialy mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii. 17-18 veresnia 2019 roku. S. 78-81 (in Ukrainian).

41. Savchenko S.V. Spivvidnoshennia pryvatnykh i publichnykh interesiv: dosvid Ukrainy // Forum prava. 2013. № 3. S. 520-528. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2013_3_87 (in Ukrainian).

Received: 27/04/2020
1st Revision: 30/05/2020
Accepted: 05/06/2020

M. Pleskach, PhD stud.
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

THE CORRESPONDENCE OF THE PERSON'S, SOCIETY'S AND THE STATE'S IMPORTANT INTERESTS THROUGH THE PRISM OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL INSURING OF CYBER SECURITY

The article is devoted to the issue on balancing the important interests of a person, a society and the state in cyber space by means of administrative law.

The purpose of this article is to determine the legal nature and the role of the correspondence of the important interests of a person, a society and the state in cyber space in the context of administrative and legal provision of cyber security. The paper also deals with a proper balance between the law-enforcement interests of the state and the respect for fundamental human rights.

The method of analysis has revealed in clarifying some features of concepts "interest", "need", "right". The method of synthesis has been used to define common concepts, for example "person's interest in cyberspace". Comparative legal method has been used in the process of comparison of the legislation of Ukraine and the international legislation that governs the issue on balancing the important interests of a person, a society and the state in cyber space.

The author of this research presents the possible structure of person's cyber security through a set of important person's rights and interests in cyberspace, for example, the right to access to the Internet; the right to protect personal data in cyberspace; the right to be protected from aggressive marketing technologies in cyberspace, the prohibition of monitoring, including through cookies, HTTP, HTML5 markers or other technologies; the right to education, the right to access knowledge through the use of cyberspace etc.

Conclusions and proposals of this research can be used for further research and for improving the administrative and information legislation of Ukraine, including the Law of Ukraine "On the Fundamental Principles of Cyber Security of Ukraine".

Keywords: the balance of interests of the person, society and state, cyber space usage, public interest, private interest.

Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv.
Legal Studies, 2020; 2 (113): 56-61
УДК: 349.2
DOI: https:doi.org/10.17721/1728-2195/2020/2.113-11

ISSN 1728-2195
© Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Publishing center "Kyiv University", 2020

І. Сахарук, канд. юрид. наук, доц.
ORCID ID: 0000-0002-9146-2491
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

СОЦІАЛЬНИЙ ДІАЛОГ ЯК ОСНОВА РЕАЛІЗАЦІЇ КОНЦЕПЦІЇ ГІДНОЇ ПРАЦІ

Досліджено соціальний діалог як елемент концепції гідної праці та засіб для ефективної реалізації інших елементів концепції. Установлено взаємозв'язки інституту соціального діалогу з такими вимірами концепції гідної праці, як основоположні принципи та права у сфері праці, зайнятість і умови праці, соціальний захист. Проаналізовано правові основи соціального діалогу у стратегічних документах Міжнародної організації праці, його специфіку для майбутнього сфери праці та особливу роль в умовах протидії пандемії COVID-19. З'ясовано значення реального втілення у законодавстві й на практиці принципу свободи асоціації та реального визнання права на ведення колективних переговорів для ефективності соціального діалогу. Визначено особливості впливу соціального діалогу на реалізацію концепції гідної праці на національному та виробничому рівнях. Обґрунтовано взаємозалежність економічного розвитку та соціального прогресу і якісного соціального діалогу. Досліджено особливості застосування і специфічну роль соціального діалогу для управління складними ситуаціями та кризами.

Ключові слова: концепція гідної праці, соціальний діалог, основоположні принципи у сфері праці, свобода асоціації, організації роботодавців, організації працівників, колективні переговори, соціальна справедливість, соціальний розвиток, COVID-19.

ВСТУП. Концепція гідної праці МОП є одним із ключових напрямів розвитку сучасного трудового права. Її завданням є забезпечення належних умов праці й соціального захисту, гідної заробітної плати, гармонійного поєднання трудового й особистого життя тощо на засадах рівності та соціальної справедливості. Погоджуємось із І. Чернишевим, що впровадження гідної праці є ключовим для зменшення бідності. Концепція, у тому числі, дає працівникам свободу організовуватись і брати участь у прийнятті рішень, які впливають на їхнє життя [1, с. 10]. Саме тому однією з чотирьох складових концепції гідної праці є соціальний діалог, покликаний сприяти досягненню консенсусу між державою, представниками працівників і роботодавців у питаннях регулювання соціально-трудових відносин.

Як наголошує Міжнародна організація праці, надійні виробничі відносини й ефективний соціальний діалог є засобом забезпечення миру і соціальної справедливості, допомагаючи створити сприятливе середовище для реалізації гідної праці на національному рівні [2]. У той же час концентрація економічної влади і зменшення впливу організацій працівників і колективних переговорів провокують зростання нерівності всередині країн [3, с. 41].

"Левова частка проблем соціально-економічного та соціально-психологічного характеру, з якими стикається економічно активна людина на сучасному етапі, прямо чи опосередковано пов'язана з дефіцитом гідних робочих місць і гідної праці... – праці, з якою пов'язаний прогрес у всіх сферах економічного та суспільного життя" [4, с. 19]. Ефективне розв'язання таких проблем можливе завдяки соціальному діалогу, який сприяє реалізації соціальної функції держави і дозволяє знаходити компроміс між інтересами працівників та роботодавців. Саме тому серед ключових напрямів, що дозволяють реалізувати мету концепції гідної праці, розглядаємо необхідність дотримання міжнародних трудових стандартів (у тому числі щодо свободи асоціації) і сприяння соціальному діалогу [5, с. 65].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання соціального партнерства та соціального діалогу достатньо досліджені у вітчизняній науці трудового права. Проте лише окремі наукові праці присвячені аналізу ролі соціального діалогу в реалізації концепції гідної праці. Так, О. А. Дороніна вивчала ефективність соціального діалогу для забезпечення гідної праці на прикладі аналізу Генеральної угоди [6]. Ю. Чабан [7], А. В. Калина [8] досліджували роль соціального діалогу в соціально-трудових відносинах, їхні висновки корелюються і з визначенням місця соціального діалогу в реалізації концепції гідної праці. Соціальний діалог як складову концепції гідної праці аналізували А. М. Колот, О. О. Герасименко [4], О. Гостюк [9], Т. А. Коляда [10]. Водночас фактично не дослідженим залишається питання сутності соціального діалогу не лише як елементу, але й засобу реалізації концепції гідної праці.

Метою даної статті є комплексний аналіз ролі соціального діалогу в реалізації концепції гідної праці, дослідження сутності та завдань соціального діалогу на національному і виробничому рівні в контексті підходів Міжнародної організації праці, у тому числі в умовах кризи, спричиненої пандемією COVID-19.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ. Правові основи соціального діалогу у стратегічних актах МОП. Згідно із визначенням Міжнародного бюро праці, соціальний діалог – це процес, у рамках якого представники урядів, роботодавців і працівників обмінюються інформацією, консультуються і проводять переговори один з одним з метою досягнення консенсусу і розв'язання ключових економічних і соціальних проблем (МБП, 2013) [3, с. 59]. Коли соціальний діалог функціонує належним чином, він сприяє справедливості й законності, дозволяє знаходити справедливі та довготривалі рішення найскладніших проблем у сфері праці, які надалі реально застосовуються тими, хто брав участь у їх розробці [3, с. 23].

У доповіді Генерального директора МОП "Гідна праця" 1999 року, яка стала першоосновою концепції гідної праці, наголошено, що метою створення Організації у 1919 році була побудова соціальної основи для миру та стабільності, у рамках якої економічні процеси могли б забезпечити процвітання на умовах соціальної справедливості для працівників [11]. І хоча у Статуті МОП прямо не визначається важлива роль соціального діалогу, вони закріплені ***Декларацією щодо цілей та завдань МОП*** (Філадельфійською декларацією) 1944 року, яка є додатком до Статуту. Серед принципів діяльності МОП установлено такі: 1) свобода профспілкової діяльності як необхідна умова постійного прогресу; 2) боротьба із бідністю має здійснюватись із забезпеченням рівності прав представників працівників і підприємців із представниками урядів [12]. У Філадельфійській декларації також визначено зобов'язання МОП сприяти прийняттю національних програм, які будуть мати на меті, у тому числі, якісний соціальний діалог (ефективне визнання права на колективні переговори, співпраця підприємців і працівників для постійного пок-

© Сахарук І., 2020

ращення організації виробництва і співпраця працівників та підприємців у підготовці й застосуванні заходів соціального та економічного характеру) [12].

Правовою основою ефективного соціального діалогу є дві фундаментальні конвенції МОП: № 87 про свободу асоціації та захист права на організацію 1948 року [13] та № 98 про застосування принципів права на організацію і на ведення колективних переговорів 1949 року [14].

Конвенція № 87 закріплює:

- право працівників та роботодавців створювати на свій вибір організації без попереднього на те дозволу, а також право вступати в такі організації (ст. 2) з єдиним обмеженням – відповідні організації повинні діяти на умовах законності (ст. 8);
- обов'язок державної влади утримуватись від втручання у діяльність відповідних організацій працівників та роботодавців (ст. 3), у тому числі здійснювати їх розпуск або тимчасову заборону в адміністративному порядку (ст. 4) [13].

Конвенція № 98 гарантує для працівників захист від дискримінації за ознакою належності до профспілок (ст. 1) і деталізує гарантії заборони втручання держави в діяльність організацій працівників та роботодавців (ст. 2) [14]. Без належного закріплення у національному законодавстві гарантій для свободи об'єднання працівників та роботодавців соціальний діалог не може бути реалізований. Адже він передбачає дво- або тристоронні консультації та переговори суб'єктів, які повинні бути незалежними та вільними у своїй діяльності. У протилежному випадку соціальний діалог є формальним, легітимізацією рішень органів державної влади через колективні переговори та колективні угоди.

Одночасно Конвенцією МОП № 98 закладено правові основи здійснення соціального діалогу для регламентації соціально-трудових відносин. Так, згідно зі ст. 4 Конвенції, країни повинні здійснювати заходи для заохочення та сприяння використанню процедури ведення колективних переговорів між організаціями працівників та роботодавців з метою регулювання умов праці [14]. Оскільки зайнятість та умови праці є елементом концепції гідної праці, у даному випадку соціальний діалог є одним із засобів його реалізації та впровадження.

Важливе значення для становлення концепції гідної праці та соціального діалогу як її елементу мало прийняття у 1998 році Декларації основних принципів та прав у світі праці [15]. Так, у Преамбулі Декларації наголошується, що для зусиль зі збереження зв'язків між соціальним прогресом та економічним зростанням особливе значення має гарантія дотримання фундаментальних принципів і прав у світі праці, оскільки вона дає змогу зацікавленим особам відкрито та на рівних умовах вимагати свою справедливу частку в багатстві, накопиченню якого вони допомагали, а також надає їм можливості повністю реалізувати свій людський потенціал [15].

Основоположні принципи та права у сфері праці на сьогодні є ще однією зі складових концепції гідної праці, а серед цих принципів, закріплених Декларацією 1998 року, – і ***свобода асоціації та реальне визнання права на ведення колективних переговорів***. Указаний принцип є ключовим для соціального діалогу, оскільки, як наголошує МОП, передумовами для міцного соціального діалогу є сильні, незалежні організації працівників і роботодавців (про що вказувалось вище – *прим. авт.*), що володіють технічним потенціалом і доступом до відповідної інформації, а також повага основних прав на свободу асоціації та ведення колективних переговорів [2].

Як указував Генеральний директор МОП ще у 1999 році, ефективна реалізація Декларації може стати важливим кроком уперед для глобальної реалізації основних прав [11]. Ключове значення Декларації МОП 1998 року полягає в тому, що застосування закріплених у ній основоположних принципів, зокрема і принципу свободи асоціації та реального визнання права на ведення колективних переговорів, випливає вже із самого факту членства держав у Організації, незалежно від ратифікації фундаментальних конвенцій МОП. Водночас кожному із визначених Декларацією принципів відповідають дві такі конвенції, які й розкривають їхній зміст. Так, принципу свободи асоціації та реального визнання права на ведення колективних переговорів відповідають такі фундаментальні конвенції МОП, як Конвенція № 87 про свободу асоціації та захист права на організацію і Конвенція №98 про застосування принципів права на організацію і на ведення колективних переговорів, проаналізовані нами вище.

Соціальний діалог як складова концепції гідної праці. У доповіді "Гідна праця" 1999 року вперше визначено соціальний діалог і трипатризм як одну із чотирьох стратегічних цілей на шляху до гідної праці. Також, відповідно до п. 4 розділу 2, підкреслюється важливе значення розробки шляхів укріплення інституційного потенціалу трьохсторонніх учасників МОП [11], тобто підкреслено важливість соціального діалогу і на рівні Міжнародної організації праці. При цьому в доповіді наголошено на необхідності успішного використання соціального діалогу як у традиційних, так і нових цілях. Дані з різних країн свідчать, що наявність профспілок може сприяти впровадженню новітніх методів управління персоналом. Одним із класичних завдань соціального діалогу є досягнення консенсусу щодо законодавчих змін у сфері праці. Професійна підготовка є ще однією природною сферою партнерських відносин, у яких беруть участь роботодавці, навчальні заклади та профспілки [11].

Деталізовано сутність і зміст соціального діалогу як складової концепції гідної праці у ***Декларації МОП про соціальну справедливість в цілях справедливої глобалізації*** [16]. Соціальний діалог і трипатризм у Декларації розглядаються як належний спосіб: а) розробки рішень для стратегічних завдань згідно з потребами та можливостями кожної країни; б) налагодження взаємного впливу економічного розвитку на соціальний прогрес, і навпаки; в) підвищення ефективності трудового законодавства, у тому числі створення ефективно діючих систем інспекції праці. Як було обґрунтовано в попередніх публікаціях, згідно з Декларацією МОП 2008 року ключова роль у реалізації концепції гідної праці відведена саме соціальному діалогу та свободі асоціації як його складовій [напр. 5, с. 64].

Реалізація концепції гідної праці тісно пов'язана також із Цілями сталого розвитку 2016-2030 (детально про взаємозв'язок цілей гідної праці зі сталим розвитком див. у [17]). У доповіді Генерального директора МОП "Гідна праця для сталого розвитку" 2007 року наголошується, що тристоронність МОП сприяє надійному управлінню ринком праці з метою досягнення справедливої, продуктивної та конкурентоспроможної ринкової економіки. Тому це може зіграти ключову роль у формуванні публічної політики та ринкових механізмів, необхідних для досягнення балансу і забезпечення сталого розвитку [18, с. 3]. При цьому соціальний діалог є важливим засобом для досягнення низки Цілей сталого розвитку, зокрема: 1. "Подолання бідності у всіх її формах та усюди". 4. "Забезпечення всеохоплюючої та справедливої якісної освіти та заохочення можливості навчання впродовж усього життя для всіх". 5. "Забезпечення гендерної рівності, розширення прав і можливостей усіх жінок та дівчаток". 8. "Сприяння поступальному, всеохоплюючому та сталому економічному зростанню, повній і продуктивній зайнятості та

гідній праці для всіх". 10. "Скорочення нерівності всередині країн і між ними" [19].

Соціальний діалог як засіб реалізації інших складових концепції гідної праці. Відповідно до звіту "Гідна праця", трипатризм і соціальний діалог є як самостійною ціллю на шляху досягнення гідної праці, так і засобом досягнення інших стратегічних цілей [11]. Дана теза конкретизується у Декларації МОП про соціальну справедливість у цілях справедливої глобалізації 2008 року. Згідно із Декларацією, одним із завдань соціального діалогу є сприяння досягненню консенсусу щодо заходів національної та міжнародної політики у сфері зайнятості, а також спільне визначення стратегії та програми у сфері гідної праці. При цьому свобода асоціації та реальне визнання права на ведення колективних переговорів визнається не лише основою соціального діалогу й окремим фундаментальним принципом, але й надзвичайно важливою передумовою для розв'язання всіх чотирьох стратегічних завдань на шляху до гідної праці (зайнятості та умов праці, соціального захисту, соціального діалогу, дотримання принципів і прав на роботі – *прим. авт.*) [16].

Проєкт ЄС/МОП "Моніторинг та оцінка прогресу гідної праці" 2009-2013 рр. дозволив визначити правові індикатори для вимірювання прогресу в реалізації гідної праці та побудувати профілі гідної праці для країн-учасників проєкту. Профілі досліджують десять змістовних елементів гідної праці, при цьому питання гендерної рівності та інших форм недискримінації визначено як наскрізні проблеми, що стосуються кожного з них. До цих елементів належать: 1) можливості щодо зайнятості; 2) адекватний заробіток та продуктивна робота; 3) гідний робочий час; 4) поєднання роботи, сімейного й особистого життя; 5) примусова та дитяча праця, які мають бути скасовані; 6) стабільність і безпека праці; 7) рівні можливості та поводження у сфері зайнятості; 8) безпечна праця; 9) соціальне забезпечення; 10) соціальний діалог, представництво працівників та роботодавців [20].

І. Чернишев, консультант МОП, аналізуючи вказані елементи, необхідні для вимірювання гідної праці, у співвідношенні зі складовими концепції гідної праці, указує, що соціальний діалог стосується лише останнього пункту [1, с. 12]. Із цим складно погодитись, оскільки, ураховуючи соціальний діалог на національному, галузевому та виробничому рівнях, він стосується кожного із наведених елементів системи вимірювання прогресу на шляху до гідної праці. Так, соціальний діалог на національному і галузевому рівні має важливе значення для вдосконалення трудового та соціального законодавства, приведення його у відповідність до вимог ринку праці, потреб роботодавців і працівників. Окремо питання гідної оплати праці та гідного робочого часу, гармонізації професійного та сімейного життя, комфортного виробничого середовища і безпечних умов праці, можливостей для професійного розвитку працівників можуть ефективно розв'язуватись на виробничому рівні, зокрема в колективних договорах. Саме тому, на нашу думку, соціальний діалог, нарівні з таким виміром концепції гідної праці як основоположні принципи та права на роботі, є наскрізним, стосується всіх аспектів упровадження та реалізації концепції гідної праці. Тому вдосконалення соціального діалогу вважаємо і окремим напрямом у межах реалізації концепції гідної праці, і засобом досягнення прогресу в інших напрямах.

Роль соціального діалогу на шляху до гідної праці у XXI ст. У доповіді Глобальної комісії з питань майбутнього сфери праці МОП "Робота для кращого майбутнього" 2019 року наголошується, що нормативні зміни, збільшення кількості форм організації праці, збереження неформальної зайнятості ускладнюють працівникам завдання зі створення організацій і представництва своїх колективних інтересів. У свою чергу, мікропідприємствам і малим підприємствам неформальної економіки складно домагатись того, щоб їхні інтереси адекватно представлялися організаціями роботодавців. Тому останнім необхідно адаптувати свої послуги до нових потреб і зміцнювати здатність ураховувати різноманітні інтереси ділової спільноти, тоді як організаціям працівників потрібно розробляти інноваційні методи управління, включаючи використання цифрових технологій для консолідації працівників, залучати їх до участі в нових формах спільних дій [3, с. 41-42].

У зв'язку з глобальними змінами соціально-трудових відносин загалом і соціального діалогу зокрема до століття діяльності Міжнародної організації праці було прийнято ***Декларацію століття щодо майбутнього сфери праці*** [21]. На основі аналізу положень Декларації серед пріоритетних векторів розвитку трудового законодавства нами було виділено: 1) поглиблення гуманізму шляхом подальшого розвитку людино-орієнтованого підходу до правового регулювання трудових відносин; 2) ефективне впровадження концепції гідної праці; 3) підвищення ролі соціального діалогу у сфері праці [22, с. 89]. При цьому людино-орієнтований підхід у сфері праці цілком відповідає меті концепції гідної праці, тоді як соціальний діалог, як було обґрунтовано вище, безпосередньо пов'язаний із її реалізацією і водночас є однією зі складових концепції.

У преамбулі Декларації 2019 року наголошено: досвід минулого століття підтвердив, що постійні та узгоджені дії урядів, представників роботодавців і працівників мають важливе значення для досягнення соціальної справедливості, демократії, сприяння тривалому (міцному) миру. Соціальний діалог сприяє загальній згуртованості суспільств і має вирішальне значення для належного функціонування та продуктивності економіки [21].

Серед ключових завдань щодо вдосконалення соціального діалогу в Декларації визначено: 1) необхідність сприяти розвитку сильних і репрезентативних організацій працівників та роботодавців; 2) використовувати соціальний діалог для досягнення гідної праці та сталого розвитку, які забезпечують гідність, самореалізацію та справедливий розподіл вигод для всіх; 3) за допомогою механізмів соціального діалогу розв'язувати питання впровадження основоположних принципів і прав на роботі [21]. Окремо визначено роль соціального діалогу на національному та виробничому рівні. Щодо першого в Декларації зазначається, що соціальний діалог, включаючи колективні переговори і тристороннє співробітництво, є основою всіх заходів МОП і сприяє успішному формуванню політики та прийняттю рішень у її державах-членах. Щодо другого рівня, ефективна співпраця на робочому місці – це інструмент для забезпечення безпечних і продуктивних робочих місць, якщо він ураховує важливість колективних переговорів та їх результати, а не підриває роль профспілок [21].

Погоджуємось із О. Гостюк, що сьогодні зростає нагальна необхідність узгодження інтересів найманих працівників, роботодавців і держави, тобто саме тих суб'єктів, що мають протилежні інтереси, передусім в економічній сфері. Це питання збалансованості інтересів стосовно застосування найманої праці, зменшення соціальної напруги і забезпечення справедливості в суспільстві [9, с. 92]. У цьому контексті надзвичайно актуальною є позиція МОП щодо необхідності за допомогою рішучих дій з боку урядів, організацій роботодавців та працівників відродити суспільний договір, який забезпечує працівникам справедливу частку економічного прогресу, повагу їхніх прав і захист від ризиків в обмін на їхній подальший внесок у розвиток економіки. Соціальний діалог може відігравати ключову роль у збереженні актуальності такого договору з метою уп-

равління змінами, що відбуваються при повноцінній участі всіх дійових осіб сфери праці, включаючи мільйони відсторонених у даний час працівників [3, с. 10]. Дійсно, порушення трудових прав роботодавцями часто відбуваються з огляду на відсутність консенсусу та неврахування інтересів усіх зацікавлених у регулюванні трудових відносин сторін. Тому, з врахуванням особливостей розвитку окремих країн, стану економіки тощо, необхідно вдосконалювати трудове законодавство саме шляхом обговорення відповідних змін із суб'єктами соціального діалогу. В основі такого реформування має бути людино-орієнтований підхід, що визначено Декларацією МОП 2019 року.

Соціальний діалог в умовах пандемії COVID-19. Актуалізація реалізації стратегічних цілей гідної праці, у тому числі й соціального діалогу, відбулась на початку 2020 року з огляду на пандемію COVID-19. Як наголошує МОП, соціальний діалог у будь-який час сприяє демократичній участі в процесі формування політики найбільш зацікавлених осіб. За часів кризи, коли ставки досить високі, така участь тим більше важлива [23, с. 1].

Соціальний діалог є ключовим інструментом для ефективного управління складними ситуаціями, оскільки дозволяє: 1) підвищити якість розробки політики та стратегій реагування на кризи завдяки обміну інформацією між тристоронніми учасниками; 2) сформувати причетність і прихильність до цієї політиці, полегшуючи шлях до реалізації; 3) створити довіру, необхідну для подолання розбіжностей, підвищення соціальної згуртованості та стійкості [23, с. 1]. Ще у 2017 році МОП було розроблено ***Рекомендацію № 205 про зайнятість і гідну працю з метою забезпечення миру і потенціалу протидії*** [24], яка особливо актуальна в умовах пандемії COVID-19.

Відповідно до п. 25 розділу 9 Рекомендації члени Організації повинні визнавати життєво важливу роль організацій роботодавців і працівників у процесі заходів реагування на кризи, зокрема:

а) надавати допомогу підприємствам, особливо малим і середнім, здійснювати планування безперебійності своєї виробничої діяльності та проводити в життя заходи щодо виходу з кризи за допомогою професійної підготовки, консультування та матеріальної допомоги, а також за рахунок забезпечення доступу до фінансів;

б) сприяти працівникам, у першу чергу тим, хто опинився в уразливому становищі в результаті кризи, уживати заходів щодо виходу з кризи за допомогою професійної підготовки, консультування та матеріальної допомоги;

в) здійснювати заходи в цьому напрямі за допомогою колективних переговорів, а також іншими способами ведення соціального діалогу [24].

У 2020 році, узагальнюючи досвід різних держав у соціально-трудовій сфері в умовах кризи, МОП розробила систему заходів реагування на пандемію COVID-19, що включає чотири основні елементи: 1) стимулювання економіки та зайнятості; 2) підтримка підприємств, робочих місць і доходів; 3) захист працівників на робочих місцях; 4) розрахунок на соціальний діалог для прийняття рішень [25, с. 3–4]. Використання соціального діалогу для пошуку шляхів розв'язання всього комплексу проблем, що виникли у сфері праці, з огляду на пандемію є надзвичайно важливим для аналізу реальної ситуації в різних галузях і сферах (шляхом обміну інформацією), зменшення соціальної напруги, мінімізації негативних соціально-економічних наслідків для всіх його сторін.

Заходи, що вживались країнами в рамках соціального діалогу в умовах COVID-19, варіюються від невідкладних щодо стримування поширення вірусу (наприклад збільшення фінансових і людських ресурсів для систем охорони здоров'я), відпустки з догляду за дитиною, яка не відвідує школу, до заходів щодо захисту робочих місць і доходів працівників (наприклад розширення механізмів оплати часткового безробіття, підтримка доходів, короткочасна робота) і підтримки підприємств (наприклад субсидування заробітної плати, гарантії за позиками та гнучкі графіки виплат по податках і внесках на соціальне забезпечення). Після консультацій із соціальними партнерами багато урядів у всіх регіонах (включаючи Аргентину, Азербайджан, Францію, Німеччину, Італію, Республіку Корея, Португалію, Швецію і Туніс) оголосили про пакети економічних стимулів, спрямованих на пом'якшення економічних і соціальних наслідків кризи COVID-19 [23, с. 3]. У деяких країнах організації працівників і роботодавців проводять додатково двосторонні консультації, що дозволяє їм вносити пропозиції для термінового розгляду урядом [23, с. 4].

Зміст соціального діалогу на національному рівні передусім визначається реаліями соціально-економічного життя і тому може бути різним залежно від потреб суспільства на різних етапах розвитку, проте часто він має реагувати на термінові події [8, с. 386]. Саме тому криза дає можливість подолати минулі перешкоди на шляху до соціального діалогу, оскільки партнери готові відкласти свої розбіжності й зосередитися на основних принципах, з огляду на серйозність ситуації [23, с. 5].

Соціальний діалог як форма соціальної взаємодії має спонукати акторів трудових відносин, ураховуючи динамічність змін і особливості сучасного середовища, більш зважено ставитись до інтересів один одного [7, с. 324]. Водночас саме в умовах криз, таких як COVID-19, важливо почати процес соціального діалогу якомога раніше, щоб максимізувати його вплив, і соціальні партнери повинні бути залучені на всіх етапах урегулювання кризи: від первісної оцінки потреб до формулювання заходів, реалізації, моніторингу та оцінки. При цьому участь органів державної влади на найвищому рівні у тристоронньому соціальному діалозі із соціальними партнерами підвищує довіру до процесу [23, с. 5].

ВИСНОВКИ. Соціальний діалог є однією із чотирьох складових концепції гідної праці, водночас його слід розглядати як засіб для ефективної реалізації інших складових концепції: основоположних принципів і прав на роботі, зайнятості та умов праці, соціального захисту. Адже пошук консенсусу між урядами, представниками працівників і роботодавців позитивно впливає не лише на формування ефективної державної політики з цих питань, але й на ефективність її реалізації. Соціальний діалог сприяє реалізації соціальної функції держави, налагодженню взаємного впливу економічного розвитку на соціальний прогрес, і навпаки.

Ключова роль соціального діалогу на шляху до гідної праці підтверджується МОП у різних документах, зокрема Декларації про соціальну справедливість у цілях справедливої глобалізації, Декларації щодо майбутнього сфери праці, низці звітів і аналітичних доповідей. Ключовим для ефективної реалізації соціального діалогу є принцип свободи асоціації та реального визнання права на ведення колективних переговорів, закріплений Декларацією основних принципів та прав у сфері праці. Соціальний діалог передбачає дво- або тристоронні консультації та переговори суб'єктів, які повинні бути незалежними та вільними у своїй діяльності; у протилежному випадку він стає лише формальною легітимізацією рішень органів державної влади через колективні переговори. Отже, принцип свободи асоціації є дуже важливим.

Соціальний діалог на національному і галузевому рівні має важливе значення для вдосконалення трудового та соціального законодавства, приведення його у відповідність до вимог ринку праці, потреб роботодавців і пра-

цівників. Питання гідних умов праці, гармонізації професійного та сімейного життя, професійного розвитку працівників можуть ефективно розв'язуватись на виробничому рівні. Тому соціальний діалог, нарівні з таким виміром концепції гідної праці як основоположні принципи та права на роботі, є наскрізним, стосується всіх аспектів упровадження та реалізації концепції гідної праці.

Соціальний діалог є ключовим інструментом для ефективного управління складними ситуаціями, тому він має особливе значення в умовах пандемії COVID-19. Використання соціального діалогу для пошуку шляхів розв'язання всього комплексу проблем, що виникли у сфері праці, з огляду на COVID-19 є важливим для аналізу реальної ситуації в різних галузях і сферах, зменшення соціальної напруги, мінімізації негативних соціально-економічних наслідків для всіх сторін соціального діалогу.

Список використаних джерел:

1. National Training and Knowledge-Sharing Workshop on Measuring and Monitoring Progress on Decent Work: workshop report (24-25 September 2012. Lviv, Ukraine) / International Labour Office; ILO/EC Project "Monitoring and Assessing Progress on Decent Work" (MAP). Geneva: ILO, 2012. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---integration/documents/publication/wcms_192173.pdf (date of request – 11.05.2020).
2. Tripartism and social dialogue / International Labour Organization. URL: https://www.ilo.org/global/topics/workers-and-employers-organizations-tripartism-and-social-dialogue/lang--en/index.htm (date of request – 11.05.2020).
3. Work for a Brighter Future: report of the Global Commission on the Future of Work. January 2019. URL: https://www.ilo.org/infostories/en-GB/Campaigns/future-work/global-commission (date of request – 11.05.2020).
4. Колот А.М., Герасименко О.О. Концепт гідної праці як теоретико-прикладна платформа розвитку соціально-трудової сфери. *Проблеми економіки та політичної економії*. 2017. №2. С.7-55.
5. Сахарук І.С. Ґенеза формування та сучасний зміст концепції гідної праці. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2019. №4 (111). С.62-67.
6. Дороніна О.А. Удосконалення процедури соціального діалогу як запорука розвитку гідної праці в Україні. *Вісник Донецького університету. Серія "Економіка і право"*. 2012. Спецвипуск. Т.1. С.67-70.
7. Чабан Ю. Сутність соціального діалогу в системі трудових відносин. *Соціальні виміри суспільства*. 2012. Вип. 4. С. 316-326.
8. Калина А.В. Сутність соціального діалогу та його роль у формуванні соціально-трудових відносин. *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Економічні науки.* 2012. Вип. 6. С. 384-389.
9. Гостюк О. Концепція гідної праці як елемент правової політики держави. *Підприємництво, господарство і право.* 2016. №6. С.90-93.
10. Коляда Т.А. Концепція гідної праці в трудовому праві України. *Форум права*. 2010. № 3. С. 201-205.
11. Decent work: Report of the Director-General. 1999. URL: https://www.ilo.org/public/english/standards/relm/ilc/ilc87/rep-i.htm (date of request – 11.05.2020).
12. Декларація стосовно цілей та завдань Міжнародної організації праці від 10.05.1944. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_328 (дата звернення – 11.05.2020).
13. Конвенція МОП №87 про свободу асоціації та захист права на організацію 1948 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_125#Text (дата звернення – 11.05.2020).
14. Конвенція МОП № 98 про застосування принципів права на організацію і на ведення колективних переговорів 1949 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_004#Text (дата звернення – 11.05.2020).
15. Декларації основних принципів та прав у світі праці 1998 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_260#Text (дата звернення – 11.05.2020).
16. Декларація МОП про соціальну справедливість в цілях справедливої глобалізації 2008 року. URL: https://www.ilo.org/global/meetings-and-events/campaigns/voices-on-social-justice/WCMS_099766/lang--en/index.htm (дата звернення – 11.05.2020).
17. Сахарук І.С. Виміри гідної праці як складова цілей сталого розвитку 2016-2030. *Соціальне право*. 2018. №1. С.102-110.
18. Decent work for sustainable development: Report of the Director-General. 2007. URL: https://www.ilo.org/ilc/ILCSessions/previous-sessions/96thSession/WCMS_088358/lang--en/index.htm (date of request – 11.05.2020).
19. Цілі сталого розвитку в Україні. URL: http://sdg.org.ua/ua/pro-hlobalni-tsili (дата звернення – 11.05.2020).
20. Monitoring and Assessing Progress on Decent Work / International Labour Organization. URL: https://www.ilo.org/integration/themes/mdw/map/lang--en/index.htm (date of request – 11.05.2020).
21. ILO Centenary Declaration for the Future of Work. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_norm/---relconf/documents/meetingdocument/wcms_711674.pdf (date of request – 11.05.2020).
22. Сахарук І.С. Ключові вектори розвитку трудового законодавства в контексті Декларації століття МОП щодо майбутнього праці. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2019. №20. С.87-95.
23. The need for social dialogue in addressing the COVID-19 crisis. Briefing note / International Labour Organization. 05 May 2020. URL: https://www.ilo.org/global/about-the-ilo/how-the-ilo-works/departments-and-offices/governance/WCMS_743640/lang--en/index.htm (date of request – 15.06.2020).
24. Рекомендация МОТ №205 о занятости и достойном труде в целях обеспечения мира и потенциала противодействия 2017. URL: https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_ILO_CODE:R205 (дата обращения – 15.06.2020).
25. Building a better future of work: ILO Global Summit on COVID-19 and the World of Work Concept note. / International Labour Organization. 15 June 2020. URL: https://www.ilo.org/global/topics/coronavirus/events/WCMS_747476/lang--en/index.htm (date of request – 15.06.2020).

References:

1. National Training and Knowledge-Sharing Workshop on Measuring and Monitoring Progress on Decent Work: workshop report (24-25 September 2012. Lviv, Ukraine) / International Labour Office; ILO/EC Project "Monitoring and Assessing Progress on Decent Work" (MAP). Geneva: ILO, 2012. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---integration/documents/publication/wcms_192173.pdf (in English).
2. Tripartism and social dialogue / International Labour Organization. URL: https://www.ilo.org/global/topics/workers-and-employers-organizations-tripartism-and-social-dialogue/lang--en/index.htm (in English).
3. Work for a Brighter Future: report of the Global Commission on the Future of Work. January 2019. URL: https://www.ilo.org/infostories/en-GB/Campaigns/future-work/global-commission (in English).
4. Kolot A.M., Gerasymenko O.O. Koncept gidnoi' praci jak teoretyko-prykladna platforma rozvytku social'no-trudovoi' sfery [The concept of decent work as a theoretical and applied platform for the development of social and labor sphere]. Problemy ekonomiky ta politychnoi' ekonomii'. 2017. №2. S.7-55 (in Ukrainian).
5. Saharuk I.S. G'eneza formuvannja ta suchasnyj zmist koncepcii' gidnoi' praci [Genesis of Formation and Modern Content of the Concept of Decent Work]. Visnyk Kyi'vs'kogo nacional'nogo universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Jurydychni nauky. 2019. №4 (111). S.62-67 (in Ukrainian).
6. Doronina O.A. Udoskonalennja procedury social'nogo dialogu jak zaporuka rozvytku gidnoi' praci v Ukrai'ni [Improving the procedure of social dialogue as a guarantee of the development of decent work in Ukraine]. Visnyk Donec'kogo universytetu. Serija "Ekonomika i pravo". 2012. Specvypusk. T.1. S.67-70 (in Ukrainian).
7. Chaban Ju. Sutnist' social'nogo dialogu v systemi trudovyh vidnosyn [The essence of social dialogue in the system of labor relations]. Social'ni vymiry suspil'stva. 2012. Vyp. 4. S. 316-326 (in Ukrainian).
8. Kalyna A.V. Sutnist' social'nogo dialogu ta jogo rol' u formuvanni social'no-trudovyh vidnosyn [The essence of social dialogue and its role in the formation of social and labor relations]. Visnyk Kam'janec'-Podil's'kogo nacional'nogo universytetu imeni Ivana Ogijenka. Ekonomichni nauky. 2012. Vyp. 6. S. 384-389 (in Ukrainian).
9. Gostjuk O. Koncepcija gidnoi' praci jak element pravovoi' polityky derzhavy [The concept of decent work as an element of legal policy of the state]. Pidpryjemnyctvo, gospodarstvo i pravo. 2016. №6. S.90-93 (in Ukrainian).
10. Koljada T.A. Koncepcija gidnoi' praci v trudovomu pravi Ukrai'ny [The concept of decent work in labor law of Ukraine]. Forum prava. 2010. № 3. S. 201-205 (in Ukrainian).
11. Decent work: Report of the Director-General. 1999. URL: https://www.ilo.org/public/english/standards/relm/ilc/ilc87/rep-i.htm (in English).
12. Deklaracija stosovno cilej ta zavdan' Mizhnarodnoi' organizacii' praci vid 10.05.1944. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_328 (in Ukrainian).
13. Konvencija MOP №87 pro svobodu asociacii' ta zahyst prava na organizaciju 1948 roku. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_125#Text (in Ukrainian).
14. Konvencija MOP № 98 pro zastosuvannja pryncypiv prava na organizaciju i na vedennja kolektyvnyh peregovoriv 1949 roku. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_004#Text (in Ukrainian).
15. Deklaracii' osnovnyh pryncypiv ta prav u sviti praci 1998 roku. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_260#Text (in Ukrainian).
16. Deklaracija MOP pro social'nu spravedlyvist' v ciljah spravedlyvoi' globalizacii' 2008 roku. URL: https://www.ilo.org/global/meetings-and-events/campaigns/voices-on-social-justice/WCMS_099766/lang--en/index.htm (in Ukrainian).
17. Saharuk I.S. Vymiry gidnoi' praci jak skladova cilej stalogo rozvytku 2016-2030 [Measurements of decent work as a component of sustainable development goals 2016-2030]. Social'ne pravo. 2018. №1. S.102-110 (in Ukrainian).
18. Decent work for sustainable development: Report of the Director-General. 2007. URL: https://www.ilo.org/ilc/ILCSessions/previous-sessions/96thSession/WCMS_088358/lang--en/index.htm (in English).
19. Cili stalogo rozvytku v Ukrai'ni [Sustainable development goals in Ukraine]. URL: http://sdg.org.ua/ua/pro-hlobalni-tsili (in Ukrainian).

20. Monitoring and Assessing Progress on Decent Work / International Labour Organization. URL: https://www.ilo.org/integration/themes/mdw/map/lang--en/index.htm (in English).
21. ILO Centenary Declaration for the Future of Work. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_norm/---relconf/documents/meetingdocument/wcms_711674.pdf (in English).
22. Saharuk I.S. Kljuchovi vektory rozvytku trudovogo zakonodavstva v konteksti Deklaracii' stolittja MOP shhodo majbutn'ogo praci [The basic vectors of labor law development according to the ILO Centenary Declaration for the Future of Work]. Visnyk Pivdennogo regional'nogo centru Nacional'noi' akademii' pravovyh nauk Ukrai'ny. 2019. №20. S.87-95 (in Ukrainian).
23. The need for social dialogue in addressing the COVID-19 crisis. Briefing note / International Labour Organization. 05 May 2020. URL: https://www.ilo.org/global/about-the-ilo/how-the-ilo-works/departments-and-offices/governance/WCMS_743640/lang--en/index.htm (in English).
24. Rekomendacija MOT №205 o zanjatosti i dostojnom trude v celjah obespechenija mira i potenciala protivodejstvija 2017. URL: https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_ILO_CODE:R205 (in Russian).
25. Building a better future of work: ILO Global Summit on COVID-19 and the World of Work Concept note. / International Labour Organization. 15 June 2020. URL: https://www.ilo.org/global/topics/coronavirus/events/WCMS_747476/lang--en/index.htm (in English).

Наукове дослідження проведено в рамках держбюджетної теми № 19БФ042-01М "Соціально-правові засади збереження та розвитку трудового потенціалу України"

Received: 11/05/2020
1st Revision: 05/06/2020
Accepted: 17/06/2020

I. Sakharuk, PhD (Law), Associate Prof.
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

A SOCIAL DIALOGUE AS THE BASIS FOR THE CONCEPT OF DECENT WORK IMPLEMENTATION

The article examines the concept of decent work as a strategic direction for the development of labour legislation of the XXI century. The article is devoted to the research on the social dialogue as a part of the concept of decent work and an instrument for the effective realization of its other parts. The author outlines the connections between the institute of social dialogue and such dimensions of the concept of decent work as fundamental principles and rights at work, employment and working conditions, social protection. The legal grounds for social dialogue in the strategic documents of the International Labour Organization, its features for the future of the labour and the special role in the conditions of COVID-19 pandemic are analysed.

The importance of the principle of freedom of association and the effective recognition of the right to collective bargaining for the effectiveness of social dialogue is established. The specifics of the influence of social dialogue to the realisation of the concept of decent work at the national and industrial levels are determined.

The paper substantiates the interdependence of economic development and social progress and a high-quality social dialogue. The author also identifies the role of social dialogue in the process of labour law development. A social dialogue is important for improving labour and social legislation, bringing it in line with the requirements of the labour market, the employers' and workers' needs. The issues of decent working conditions, harmonization of professional and family life and professional development of employees can be effectively addressed at the production level.

The author investigates the peculiarities of application and specific role of social dialogue for management of difficult situations and crises. It is stated that using the social dialogue to find solutions to the full range of problems by COVID-19 is important. It is determined, that it helps to analyse the real situation in various industries and spheres, reduce social tensions, minimize negative socio-economic consequences for all participants of social dialogue.

Keywords: the concept of decent work, a social dialogue, the Fundamental Principles and Rights at Work, freedom of association, employers' organizations, workers' organizations, collective bargaining, social justice, social development, COVID-19.

Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Legal Studies, 2020; 2 (113): 61-66
УДК: 347.998: 349.2
DOI: https:doi.org/10.17721/1728-2195/2020/2.113-12

ISSN 1728-2195
© Taras Shevchenko National University of Kyiv, Publishing center "Kyiv University", 2020

О. Терех, канд. юрид. наук, асист.
ORCID ID: 0000-0002-6432-3787
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

АЛЬТЕРНАТИВНІ СПОСОБИ РОЗВ'ЯЗАННЯ ТРУДОВИХ СПОРІВ: ПРАКТИКА УКРАЇНИ ТА ЄС

Досліджено альтернативні способи розв'язання трудових спорів крізь призму аналізу профільних нормативно-правових актів України та держав-членів Європейського Союзу, зокрема Франції, Болгарії та Польщі, а також здійснено порівняння відповідного нормативно-правового регулювання шляхом зіставлення положень вітчизняного і зарубіжного законодавства. Визначено переваги та недоліки таких способів, як медіація, примирення, арбітражний розгляд. Запропоновано шляхи вдосконалення чинного законодавства.

Зазначено, що відсутність належного правового регулювання альтернативних способів урегулювання спорів нині є не єдиною проблемою на шляху становлення останніх. Наголошено на необхідності підготовки кадрів, які б могли виконувати функції медіаторів у трудових спорах, а також на потребі проводити масштабну інформаційну політику з метою інформування населення про переваги застосування альтернативних способів урегулювання спорів на противагу судовому, до яких автор, зокрема, відносить швидкість, ефективність і спрямованість на збереження трудових відносин. Розглянуто думку щодо доцільності запровадження обов'язкових досудових процедур урегулювання трудових спорів.

Ключові слова: трудовий конфлікт, медіація, примирення, третейські суди, арбітраж, комісія із трудових спорів.

ВСТУП. Сфера трудових відносин є однією із найбільш уразливих, ураховуючи неефективність та застарілість відповідного трудового законодавства на теренах України. Брак правового регулювання, довга тривалість судових процесів не узгоджуються із концептом людино-центризму та пріоритетом захисту прав людини. Таким чином, ураховуючи необхідність реалізації на практиці конституційних положень та зобов'язань, узятих на себе Україною перед європейським співтовариством, постає необхідність дослідження альтернативних, тобто позасудових, способів розв'язання трудових спорів, зокрема шляхом аналізу аналогічних правових інституцій, які існують і успішно функціонують у державах-членах Європейського Союзу.

Аналіз останніх наукових досліджень. Зазначимо, що лише окремі аспекти щодо функціонування альтернативних способів розв'язання трудових спорів були висвітлені в наукових працях, зокрема такими вченими,

© Терех О., 2020

як Бурак В. Я., Давиденко Д. Л., Венедиктов В. С., Лазор В. В., Процевський О. І., Пилипенко П. Д. та ін.

Мета статті – дослідити способи альтернативного розв'язання трудових спорів шляхом аналізу відповідної правової доктрини та положень вітчизняного законодавства, а також законодавства держав-членів ЄС.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ. Переходячи до висвітлення обраної проблематики по суті, передусім доцільно проаналізувати таку категорію як "трудовий спір". Слід зазначити, що в межах чинного українського законодавства відсутнє легальне визначення даного поняття. Наприклад, Кодекс законів про працю України хоч і використовує зазначене поняття в межах окремих статей, але не розкриває дану правову категорію. Закон України "Про порядок розв'язання колективних трудових спорів (конфліктів)" визначає поняття "колективний трудовий спір" і встановлює, що це певні розбіжності, які виникли між сторонами соціально-трудових відносин щодо: установлення нових або зміни існуючих соціально-економічних умов праці та виробничого побуту; укладення чи зміни колективного договору, угоди; виконання колективного договору, угоди або окремих їхніх положень; невиконання вимог законодавства про працю [1].

Юридична енциклопедія за редакцією Ю. С. Шемшученка визначає, що трудові спори – це неврегульовані розбіжності, які виникають між працівником і роботодавцем або між працівниками та роботодавцями з питань застосування законів, інших нормативно-правових актів про працю та умов трудового договору чи встановлення або зміни умов праці, укладення угоди [2, с. 576]. Автор даного визначення, по-перше, виділяє такі види трудових спорів, як індивідуальні та колективні, а по-друге, визначає трудовий спір як неврегульовані розбіжності. Не можемо погодитися із такою характеристикою як неврегульованість з огляду на те, що відносини між працівниками та роботодавцями на сьогодні доволі детально регламентуються як різноманітними нормативно-правовими актами, так і положеннями трудового договору. В окремих випадках може застосовуватися також аналогія права або закону. З огляду на це більш доцільним видається визначення В. Н. Толкунової, яка зазначає, що трудові спори – це надіслані на розгляд юрисдикційного органу суперечності суб'єктів трудового права з питань застосування трудового законодавства чи встановлення нових умов праці [3, с. 261].

Загалом аналіз правової доктрини дає змогу виділити три основні підходи до розуміння поняття "трудовий спір". Відповідно до першого підходу трудовий спір слід розглядати як конфлікт, що виникає між персоніфікованими суб'єктами, а саме між працівником і роботодавцем щодо застосування останнім норм трудового законодавства. У даному випадку відсутня множинність суб'єктів на кожній із сторін конфлікту. Другий підхід об'єднує погляди, які зводяться до того, що трудовий спір можна визначити як конфлікт, що виникає між колективом працівників і відповідним роботодавцем щодо реалізації останнім положень трудового законодавства. У цьому випадку має місце множинність суб'єктів, зокрема на боці працівників. Третій підхід розглядає трудовий спір як певний конфлікт, що виникає між працівником (працівниками) щодо реалізації останнім своїх повноважень, які сконцентровані у трудовій площині, але прямо не врегульовані нормами чинного законодавства, проте випливають із його суті.

Ураховуючи зазначене, на наш погляд, доцільно виділити такі ознаки поняття "трудовий спір", що розкривають зміст даної категорії: 1) може мати індивідуальний характер (працівник-роботодавець) або ж колективний (працівники-роботодавець); 2) доцільно визначати як конфлікт або суперечність, яка виникає між суб'єктами трудових відносин; при цьому важливо, що трудовий спір може виникнути як безпосередньо із трудових відносин, так і з відносин, що безпосередньо з ними пов'язані, наприклад із правовідносин організаційно-управлінського характеру; 3) сторони спору не в змозі самостійно розв'язати такий спір, а тому готові передати його на розгляд відповідного юрисдикційного органу; ця характеристика відрізняє поняття "трудовий спір" від поняття "протиріччя", коли сторони можуть поговорити і самостійно розв'язати всі питання; 4) важливо, що спір може виникнути як у зв'язку із неправомірними діями роботодавця, так і працівника, тобто важливо, щоб обидві сторони трудових правовідносин мали можливість реалізувати конституційне право на захист своїх прав, свобод і законних інтересів, завдяки чому досягається відновлення порушених прав, попередження та припинення дій, що порушують або можуть порушити права та законні інтереси особи.

Вавженчук С. Я. констатує, що на практиці захист трудових прав зазвичай зводиться до судового, який є доволі далеким від досконалості й не завжди забезпечує вчасний і оперативний захист порушених трудових прав, оскільки суди, по-перше, надмірно завантажені, а по-друге, сама діюча система розгляду та розв'язання трудових спорів потребує вдосконалення [4, с. 444]. Саме тому питання щодо застосування альтернативних способів розв'язання трудових спорів на сьогодні є актуальним. Підписавши угоду про асоціацію із ЄС, Україна взяла на себе зобов'язання провести певні реформаційні дії, що будуть спрямовані на трансформацію правового регулювання, зокрема трудової сфери та сфери розв'язання трудових конфліктів, до європейських стандартів. У контексті цього доцільно зазначити, що європейське співтовариство все частіше для врегулювання трудових спорів використовує позасудові механізми, тобто альтернативні способи розв'язання трудових спорів, які відзначаються своєю швидкістю та ефективністю. Альтернативне розв'язання спорів визначається як група процесів, за допомогою яких розв'язуються спори, конфлікти і справи без звернення до судових розглядів [16]. Як зазначає Ізарова І. О., альтернативні способи розв'язання спорів забезпечують реальну можливість урегулювання спору без судового розгляду і подолання пов'язаних із цим проблем високої вартості, надмірної тривалості, складності, необхідності представництва інтересів у суді. Отже, запропоновані ЄС альтернативні способи розв'язання спорів мають передусім гарантувати пропорційні витрати, легкий доступ і ефективність розв'язання спору [17, с. 255].

У межах правової доктрини альтернативні способи розв'язання трудових спорів визначають як сукупність не заборонених законом процедур, спрямованих на мирне врегулювання суперечностей між сторонами на основі узгодження їхніх позицій та інтересів, які здійснюються самими сторонами конфлікту або із залученням інших осіб, для вироблення взаємоприйнятного рішення, що задовольняє інтереси кожної з них і має на меті врегулювання конфлікту [5, с. 65]. Загалом погоджуючись із даним визначенням, зазначимо лише, що, на наш погляд, урегулювання спору за допомогою альтернативних процедур здійснюється обов'язково із залученням третіх осіб. Оскільки, якщо сторони можуть самостійно владнати всі питання, які в них виникають одне до одного, то ця ситуація не має розглядатися як трудовий спір.

Для більш чіткого розуміння змісту альтернативних способів розв'язання трудових спорів виділимо їх основні характеристики: 1) участь у процедурі альтернатив-

ного врегулювання спору здійснюється лише на добровільних засадах, що обумовлено необхідністю згоди кожної зі сторін на використання такого способу розв'язання трудового спору; 2) використання стратегії пошуку компромісу та стратегії співпраці, що обумовлено необхідністю не лише врегулювати трудовий спір, але і на основі взаємних поступок забезпечити задоволення інтересів учасників спору; 3) сторони трудового спору самостійно обирають конкретний спосіб із цілої низки альтернативних способів (це важливо, оскільки сторони самі вибирають найбільш прийнятний і доцільний для їхньої ситуації спосіб); 4) розв'язання трудового спору відбувається на приватних засадах і з дотриманням принципу конфіденційності (саме конфіденційність у багатьох випадках спонукає сторони конфлікту застосовувати альтернативні способи на противагу судовому розгляду, де діють принципи гласності та відкритості); 5) швидкість, економічність, зручна та проста форма розгляду, що спрямована на врегулювання трудового спору.

Переходячи до висвітлення питання щодо видів альтернативних способів розв'язання трудових спорів, зазначимо, що більшою мірою доцільно виділяти такі основні способи, як примирення, медіація та арбітраж.

І. Медіація як альтернативний спосіб розв'язання трудового спору. Медіація як спосіб розв'язання трудового спору широко застосовується на теренах Європейського Союзу. Медіація спрямована на те, щоб урегулювати спір за допомогою фактичних переговорів із залученням медіатора, тобто незалежного посередника. Уперше інститут медіації виник у англо-американській правовій сім'ї та згодом знайшов своє нормативно-правове закріплення на європейському континенті. На сьогодні інститут медіації є уніфікованим, незважаючи на деякі диференціації правового регулювання певних сфер в окремих європейських державах. Зазначимо, що основою для формування інституту медіації була Директива Європейського парламенту "Про деякі аспекти медіації в цивільних і господарських спорах" від 21.05.2008. Директива закріпила основні зобов'язання, що мали бути виконані європейськими державами для становлення та розвитку медіації. До цих зобов'язань, зокрема, відносили: необхідність розроблення системи підготовки медіаторів, тобто, по суті, основних суб'єктів, діяльність яких спрямована на врегулювання спору між учасниками конфлікту. Держави мали розробити ефективну систему виконання рішень, прийнятих за результатами медіації, щоб процес медіації був спрямований на досягнення відповідних результатів, які полягали у фактичному, а не ілюзорному розв'язанні спору; забезпечити збереження права особи на звернення до суду за захистом відповідних прав; виробити практику забезпечення конфіденційності інформації, отриманої в ході проведення медіації [6]. В. Терехов зазначає, що на теренах Європейського Союзу медіацію визначають як структурований процес, у якому дві або більше сторін на добровільній основі намагаються досягти домовленості щодо конфлікту, який між ними виник, за участі медіатора. Учений виділяє такі основні риси медіації: 1) участь трьох суб'єктів: два суб'єкти – це сторони відповідного спору, а третій – нейтральний учасник, який пропонує свою допомогу в розв'язанні спору; 2) медіатор не здійснює функцій судді, він не оцінює докази та не ухвалює рішення, а лише допомагає сторонам розв'язати спір самостійно; 3) гнучка та неформалізована процедура проведення медіації; 4) медіація здебільшого застосовується у приватноправових спорах; 5) добровільна участь у процесі медіації; 6) медіація здебільшого проводиться у формі особистих зустрічей учасників конфлікту та медіатора [15].

Європейські держави, розуміючи необхідність розвантаження судової системи, реалізації концепту людино-центризму, на практиці розробили й успішно впровадили у власні правові системи процедуру медіації як альтернативного способу розв'язання трудових спорів. Зокрема, Франція була першою європейською державою, яка на законодавчому рівні закріпила положення про можливість урегулювання трудового спору за допомогою медіації. Статті 2523-1 та 2523-10 Трудового кодексу Франції визначають положення щодо медіації у трудових спорах [7]. Проаналізувавши відповідні норми, можемо встановити, що процес призначення медіації залежить від попередніх дій учасників конфлікту. Залучити медіатора може адміністративний орган з моменту виникнення конфлікту, тобто один із учасників спору звертається до уповноваженого державою суб'єкта публічного адміністрування з метою проведення процедури медіації для розв'язання трудової суперечки. Адміністративний орган, у свою чергу, призначає медіатора зі списку медіаторів, який формується Національною комісією з колективних переговорів. Можливий також інший варіант залучення медіатора, зокрема в тому випадку, коли голова комісії з урегулювання трудових спорів не розв'язав конфлікт. Процедура медіації має тривати не більше одного місяця. Однак у виняткових випадках термін може бути продовжено за згодою сторін і медіатора. Протягом відповідного терміну медіатор надає сторонам обґрунтовані рекомендації для врегулювання конфлікту. Водночас, якщо медіатор виявить, що спір пов'язаний із тлумаченням або порушенням законодавчих положень чи договірних умов, то він рекомендує сторонам звернутися до суду для розв'язання цього спору. Якщо після одержання рекомендацій від медіатора сторони не погоджуються на запропоновані умови, то вони повинні у восьмиденний термін повідомити про це медіатора. Медіатор, у свою чергу, протягом 48 годин складає звіт про недосягнення примирення між сторонами і подає його до Міністерства праці Франції з усією супровідною документацією. Якщо ж сторони погодилися з умовами, запропонованими медіатором, то сам медіатор виступає в ролі суб'єкта, який контролює виконання умов медіації. Якщо одна зі сторін відмовляється або ж ухиляється від виконання умов медіаційної угоди, то медіатор може повідомити про це органи прокуратури Франції.

У Болгарії процедура медіації закріплена на рівні окремого законодавчого акту. Закон "Про медіацію" у ст. 3 визначає, що процедура медіації може бути застосована, зокрема, у трудових спорах [8]. Відповідно до зазначеного нормативно-правового акту медіація застосовується за наявності згоди обох сторін конфлікту. До процесу може бути залучено більше ніж одного медіатора. При цьому важливою умовою є дотримання вимоги неупередженості медіатора. Медіатор у процесі врегулювання суперечки визначає предмет спору, інформує учасників про наслідки проведення тих чи інших дій, спрямованих на врегулювання спору. Якщо сторони досягають домовленості, то вони підписують відповідну угоду, яка є обов'язковою лише для сторін конфлікту. Законодавство Болгарії не визначає чіткого переліку способів здійснення контролю за виконанням умов медіаційної угоди. Процедура медіації припиняється в разі врегулювання спору, з ініціативи однієї або обох сторін спору, у зв'язку зі смертю учасника або припиненням юридичної особи учасника конфлікту, а також у разі спливу шести місяців від початку процедури медіації, якщо згоди між учасниками не було досягнуто.

Аналізуючи вітчизняне законодавство, можна зазначити, що на сьогодні відсутні правові норми, які б регу-

лювали не лише медіацію в трудових спорах, але й загалом інститут медіації. При цьому в межах Закону України "Про порядок розв'язання колективних трудових спорів (конфліктів)" закріплено положення про діяльність незалежного посередника і відповідної Національної служби посередництва і примирення. Зазначимо, що положення даного закону поширюються лише на колективні трудові спори, залишаючи, таким чином, індивідуальні поза нормативно-правовим регулюванням. Окрім того, у суспільстві неодноразово розглядалося питання щодо ефективності роботи Національної служби посередництва і примирення, адже кількість урегульованих нею спорів є мізерною порівняно з кількістю трудових спорів, що врегульовуються аналогічними європейськими інституціями.

Що ж стосується запровадження в Україні медіації, то це питання в межах правової доктрини вже багато років досліджується й обговорюється. Однак відсутність правового регулювання поширеної та, зазначимо, доволі ефективної процедури врегулювання спорів є перепоною у процесі позасудового регулювання трудових спорів. При цьому неодноразово на розгляд Верховної Ради України подавалися проєкти законів про медіацію. Також слід зазначити, що 7 серпня 2019 року Міністром юстиції України було підписано від імені України Конвенцію ООН про Міжнародні угоди про врегулювання спорів за результатами медіації (Сінгапурська конвенція про медіацію). З метою ратифікації та імплементації вказаної Конвенції на сьогодні у Верховній Раді зареєстровано законопроєкт № 3504 від 19.05.2020, який визначає основні положення, зокрема щодо сфери застосування медіації, процедури її проведення та статусу медіаторів. Відповідно до зазначеного документа медіацію пропонується розглядати як добровільну, конфіденційну, структуровану процедуру, під час якої сторони за допомогою медіатора (медіаторів) намагаються врегулювати конфлікт (спір) шляхом переговорів. При цьому ст. 2 відповідного законопроєкту визначає, що медіація може застосовуватися в будь-яких конфліктах (спорах), у тому числі тих, які виникають із трудових правовідносин [9].

Зазначимо, що відсутність належного правового регулювання медіації в Україні є не єдиною проблемою на шляху до поширення цієї процедури для врегулювання спорів. Друга перешкода полягає у відсутності обізнаності громадян і сформованій ментальності звертатися виключно до судових органів для розв'язання правових конфліктів. Окрім того, на сьогодні велике питання викликає наявність в Україні осіб, які належним чином кваліфіковані для виконання обов'язків медіатора. Отже, можемо підсумувати, що ефективне запровадження в Україні процедури медіації вимагає, по-перше, належного законодавчого забезпечення, тобто прийняття відповідного закону та підзаконних нормативно-правових актів на його виконання, по-друге, створення відповідних центрів із підготовки медіаторів і акредитації (переакредитації) уже існуючих, по-третє, проведення відповідної інформаційної політики для інформування населення про альтернативні способи розв'язання їхніх спорів і переваги таких способів.

ІІ. Примирення як альтернативний спосіб розв'язання трудових спорів. Як зазначає Єнікєєв М. І., сутністю примирення як способу правового регулювання спору є його відновлювана функція, спрямована на зведення суспільних відносин до стану, у якому такі відносини перебували до їх порушення [10, с. 234]. Аналізуючи міжнародне законодавство, зазначимо, що держави, зокрема держави-члени ЄС, закріпили у положеннях трудових кодексів такий спосіб урегулювання трудового спору як примирення. Наприклад, у главі 12 Трудового кодексу Республіки Польща передбачене положення про можливість реалізації процедури примирення між сторонами трудового спору [11]. Така процедура здійснюється шляхом залучення примирних комісій. Роботу комісія починає за наявності відповідної заяви працівника. Законодавством Республіки Польща встановлено 14-денний термін для фактичного врегулювання спору, який відраховується з моменту подання заяви працівником. У виняткових випадках зазначений термін може бути продовжено ще на 15 днів. Примирна комісія надає учасникам справи пропозиції щодо можливих варіантів розв'язання спору. Примирна комісія припиняє свою роботу, якщо сторони конфлікту не дійшли примирення. У такому випадку примирна комісія може передати справу на розгляд суду. Не встановлено в законодавстві Республіки Польща чіткого механізму примусового виконання рішень, ухвалених за результатами проведення примирення. Установлено лише, що особа може звернутися до суду, якщо прийняте рішення не виконується іншою стороною.

Відповідна процедура примирення існує також у Франції. Трудове законодавство визначає, що будь-який спір може бути предметом примирення. Статті 2522-1 та 2522-13 Трудового кодексу Франції передбачають процедуру примирення. Слід зазначити, що порядок здійснення зазначеної процедури дуже схожий із тим, що встановлений у законодавстві Республіки Польща і був нами розглянутий вище. Так, у Франції існують спеціальні комісії, діяльність яких спрямована на досягнення примирення між сторонами трудового спору. Водночас, на відміну від законодавства Республіки Польща, французьке законодавство не встановлює конкретного терміну примирення, а лише визначає критерій розумності в аспекті тривалості процедури.

Аналізуючи українське законодавство, можемо зазначити, що, як і процедура медіації, примирення як спосіб урегулювання трудового спору не знайшло належного законодавчого закріплення. Поодинокі норми містяться в Законі України "Про порядок розв'язання колективних трудових спорів (конфліктів)", які, зазначимо, не реалізуються на практиці. Детально проаналізувавши чинне трудове законодавство України, зазначимо, що певною мірою комісії із трудових спорів можна визначити як органи, що здійснюють альтернативне врегулювання трудового спору шляхом примирення. Зокрема, ст. 224 Кодексу законів про працю України визначає, що комісія із трудових спорів є обов'язковим первинним органом із розгляду трудових спорів, що виникають на підприємствах, в установах, організаціях. У тому разі, якщо процедура, проведена комісією, не влаштує одну зі сторін спору, то згідно зі ст. 228 Кодексу законів про працю України відповідний суб'єкт може звернутися до суду з метою оскарження рішення комісії [12]. Незважаючи на те, що чинне законодавство передбачає функціонування відповідних комісій, можемо констатувати, що цей інститут на сьогодні здебільшого є декларативним і не працює на практиці. На багатьох підприємствах комісії або не створюються взагалі, або створюються лише "на папері" й не здійснюють розгляд трудових спорів, якщо такі виникають. Законодавче регулювання процедури проведення розгляду спору також відсутнє. Зазначимо, що проєкт Трудового кодексу передбачає функціонування комісії з трудових спорів як органу, завданням якого є сприяння розв'язанню індивідуальних трудових спорів шляхом усунення порушень прав працівників, пошуку взаємоприйнятних рішень і примирення сторін індивідуальних трудових спорів. Проєкт визначає порядок проведення прими-

рення, установлює терміни його здійснення, визначає зміст рішення. Передбачається, що рішення комісії з трудових спорів приймається за згодою між представниками роботодавця та працівників, які беруть участь у її засіданні. Рішення вважається прийнятим, якщо його підтримано більшістю голосів представників кожної зі сторін. Рішення комісії з трудових спорів підлягає добровільному виконанню у визначені в ньому терміни [13]. Безумовно, позитивним кроком є те, що проєкт передбачає функціонування комісії з трудових спорів як органу примирення, доволі детально визначає порядок здійснення зазначеної процедури. При цьому слід зазначити, що, на противагу європейському законодавству, проєкт не передбачає можливості неухвалення комісією рішення в тому разі, якщо запропоноване рішення не влаштовує сторонт. А оскільки проєктом передбачається виключно добровільне виконання, то можемо констатувати, що виконуватися будуть лише ті рішення, які задовольняють сторони. Недоліком даної процедури також може бути суб'єктивізм її членів, а отже, і розроблення такого рішення, яке буде здебільшого відстоювати інтереси роботодавця, а не працівника. Водночас примирення, безумовно, має свої переваги. До них можна віднести швидкість і економічність процедури, створення передумов для належного функціонування відповідної сфери трудових відносин, можливість зберегти нормальний стан реалізації трудових відносин і попередити виникнення аналогічного трудового спору в майбутньому.

III. Арбітраж (третейські процедури) як альтернативний спосіб урегулювання трудового спору. Арбітражний розгляд трудового спору полягає у розв'язанні відповідних суперечок у межах недержавних незалежних органів, які утворюються за домовленістю сторін конфлікту та спрямовують свою діяльність на розгляд і розв'язання спору, що виник між цими сторонами. На сьогодні в Україні діє Закон України "Про третейські суди", який у межах ст. 2 визначає, що третейський суд – це недержавний незалежний орган, що утворюється за згодою або відповідним рішенням заінтересованих фізичних та/або юридичних осіб у порядку, установленому законом, для розв'язання спорів, що виникають із цивільних і господарських правовідносин. Стаття 6 визначає, що до компетенції третейських судів в Україні не належать розгляд і розв'язання трудових спорів [14].

Слід зазначити, що інша ситуація склалася в межах європейського правового регулювання. Наприклад, у Трудовому кодексі Франції встановлено, що в трудовому договорі може бути передбачено можливість застосування арбітражної процедури для врегулювання трудового спору. Арбітр обирається за згодою сторін. Сторони мають забезпечити доступ арбітра до всіх документів, які необхідно дослідити для розв'язання спору. При цьому арбітр не може розглядати питання, які виходять за межі наявного конфлікту. Рішення, прийняті арбітражним судом, є обов'язковими для виконання. Перевагою такого способу розв'язання спору є його ефективність, швидкість і результативність. Недоліком може бути висока вартість самої процедури. Однак, на наш погляд, арбітражний розгляд може бути гарною альтернативою судовому розгляду, який здебільшого вимагає значних затрат часу та зусиль обох сторін спору. З огляду на це вважаємо за доцільне передбачити в чинному законодавстві можливість розгляду трудових спорів третейськими судами.

ВИСНОВКИ. Таким чином, нами були проаналізовані три основні позасудові способи врегулювання трудових спорів. Разом із тим зазначимо, що перелічені способи не є вичерпними, адже законодавство кожної конкретної держави, ураховуючи власну правову систему та культуру, розробляє такі способи, які є ефективними для регулювання конкретної сфери. Що ж до України, то на сьогодні альтернативні способи розв'язання трудових спорів застосовуються в доволі вузькій площині, що обумовлено як браком правового регулювання, так і необізнаністю населення і небажанням застосовувати так звані "мирні" процедури врегулювання спору. З огляду на це, а також з метою розвантаження національної судової системи, ми переконані, що запровадження обов'язкового досудового врегулювання трудових спорів може стати цілком виправданим кроком.

Отже, оцінюючи досвід іноземних держав, зокрема європейських, як позитивний в аспекті функціонування альтернативних способів розв'язання трудових спорів, вважаємо за необхідне здійснити осучаснення відповідного пласту національного законодавства. Обрана та розглянута проблематика, у свою чергу, потребує подальшого ґрунтовного доктринального дослідження та вивчення.

Список використаних джерел:

1. Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів): Закон України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/137/98-%D0%B2%D1%80 *(дата звернення: 19.06.2020)*

2. Юридична енциклопедія в 6 томах за ред. Ю. С. Шемшученко. Київ: Видавництво "Українська енциклопедія" імені М. П. Бажана, 2004. 765 с.

3. Толкунова В. Н. Трудовое право: курс лекций. Москва: ООО "ТК Велби", 2003. 320 с.

4. Вавженчук С.Я. Система захисту і охорони конституційних трудових прав працівників: монографія. Харків, 2013. 510 с.

5. Альтернативні способи вирішення трудових спорів. В. Я. Бурак, Л. В. Кулачок-Тітова, П. Д. Пилипенко, Н. І. Чудик-Білоусова ; під ред. У. Гелльманна, П. Д. Пилипенка. Хмельницький : Хмельницький університет управління та права, 2015. 172 с.

6. Про деякі аспекти медіації в цивільних і господарських спорах від 21.05.2008: директива Європейського парламенту. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a95 *(дата звернення: 19.06.2020)*

7. Code du travail. URL: http://codes.droit.org/CodV3/travail.pdf *(дата звернення: 19.06.2020)*

8. Про медіацію (посередництво) від 17. 12. 2004: Закон Республіки Болгарія. URL: https://issuu.com/uccg/docs/25_bulgarian_mediation_state_act_ukr *(дата звернення: 19.06.2020)*

9. Про медіацію: проект Закону України № 3504 від 19.05.2020. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68877 *(дата звернення: 19.06.2020)*

10. Еникеев, М. И. Основы общей и юридической психологии : учеб. для вузов. Москва.: Юристъ, 1996. 631 с.

11. Ustawa z dnia 26 czerwca 1974r. Kodeks pracy. URL: http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19740240141 *(дата звернення: 19.06.2020)*

12. Кодекс законів про працю України в редакції від 20.03.2020. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#top *(дата звернення: 19.06.2020)*

13. Проект Трудового кодексу № 2410 від 08.11.2019. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67331 *(дата звернення: 19.06.2020)*

14. Про третейські суди: Закон України від 11.05.2004. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/170115?find=1&text=%D1%82%D1%80%D1%83%D0%B4%D0%BE%D0%B2#Text *(дата звернення: 19.06.2020)*

15. Terekhov V. Online Mediation: a Game Changer or Much Ado About Nothing?. 2019. # 3 (2) Access to Justice in Eastern Europe 33-50. URL: http://ajee-journal.com/upload/attaches/att_1569575810.pdf *(дата звернення: 19.06.2020)*

16. Резнікова В. Медіація (посередництво) як спосіб вирішення господарських спорів. Вісник КНУ. № 90. 2012. С. 10-15. URL: http://visnyk.law.knu.ua/images/pdf/90_2012.pdf *(дата звернення: 19.06.2020)*

17. Ізарова І.О. Теоретичні засади цивільного процесу ЄС: монографія. Київ : ВД Дакор, 2015. 336 с.

References:

1. Pro poryadok vyrishennya kolektyvnykh trudovykh sporiv (konfliktiv): Zakon Ukrayiny. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/137/98-%D0%B2%D1%80 [in Ukrainian]

2. Yurydychna encyklopediya v 6 tomakh za red. Yu. S. Shemshuchenko. Kyyiv: Vydavnycztvo "Ukrayinska encyklopediya" imeni M. P. Bazhana, 2004. 765 s. [in Ukrainian]

3. Tolkunova V. N. Trudovoe pravo: kurs lekcyj. Moskva: OOO "TK Velby", 2003. 320 s. [in Russian]

4. Vavzhenchuk S.Ya. Systema zakhystu i okhorony konstytucijnykh trudovykh prav pracivnykiv: monografiya. Kharkiv, 2013. 510 s. [in Ukrainian]

5. Alternatyvni sposoby vyrishennya trudovykh sporiv. V. Ya. Burak, L. V. Kulachok-Titova, P. D. Pylypenko, N. I. Chudyk-Bilousova; pid red. U. Gellmanna, P. D. Pylypenka. Khmelnyczkyj : Khmelnyczkyj universytet upravlinnya ta prava, 2015. 172 s. [in Ukrainian]
6. Pro deyaki aspekty mediaciyi v cyvilnykh i gospodarskykh sporakh vid 21.05.2008: dyrektyva Yevropejskoho parlamentu. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a95 [in Ukrainian]
7. Code du travail. URL: http://codes.droit.org/CodV3/travail.pdf [in French]
8. Pro mediaciyu (poserednycztvo) vid 17. 12. 2004: Zakon Respubliky Bolgariya. URL: https://issuu.com/uccg/docs/25_bulgarian_mediation_state_act_ukr [in Ukrainian]
9. Pro mediaciyu: proekt Zakonu Ukrayiny №3504 vid 19.05.2020. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68877 [in Ukrainian]
10. Enykeev, M. Y. Osnovy obshhej yurydycheskoj psykhologyy: ucheb. dlya vuzov. Moskva.: Yuryst, 1996. 631 s. [in Russian]
11. Ustawa z dnia 26 czerwca 1974r. Kodeks pracy. URL: http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19740240141 [in Polish]
12. Kodeks zakoniv pro pracyu Ukrayiny v redakciyi vid 20.03.2020. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#top [in Ukrainian]
13. Proekt Trudovogo kodeksu № 2410 vid 08.11.2019. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67331 [in Ukrainian]
14. Pro tretejski sudy: Zakon Ukrayiny vid 11.05.2004. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/170115?find=1&text=%D1%82%D1%80%D1%83%D0%B4%D0%BE%D0%B2#Text [in Ukrainian]
15. Terekhov V. Online Mediation: a Game Changer or Much Ado About Nothing?. 2019. # 3 (2) Access to Justice in Eastern Europe 33-50. URL: http://ajee-journal.com/upload/attaches/att_1569575810.pdf [in English]
16. Ryeznikova V. Mediaciya (poserednycztvo) yak sposib vyrishennya hospodarskyx sporiv. Visnyk KNU. # 90. 2012. S. 10-15. URL: http://visnyk.law.knu.ua/images/pdf/90_2012.pdf [in Ukrainian]
17. Izarova I.O. Teoretychni zasady cyvilnoho procesu YeS : monografiya. Kyyiv : VD Dakor, 2015. 336 s. [in Ukrainian]

Received: 20/05/2020
1st Revision: 15/06/2020
Accepted: 25/06/2020

O. Terekh, PhD (Law), Teaching Assistant
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

ALTERNATIVE WAYS TO RESOLVE LABOUR DISPUTES: PRACTICE OF UKRAINE AND THE EU

This article explores alternative ways of resolving labour disputes through the analysis of relevant regulations of Ukraine and the Member States of the European Union, in particular, France, Bulgaria and Poland, and compares the relevant regulations in this area by contrasting the provisions of domestic and foreign legislation.

The purpose of the article is to explore the ways to alternatively resolve labour disputes by analyzing the relevant legal doctrine and provisions of domestic and European law, to identify the advantages and disadvantages of such methods as mediation, conciliation, arbitration, to suggest ways to improve existing legislation.

It is noted that the lack of proper legal regulation of alternative dispute resolution today is not the only. Thus, it emphasizes the need to train personnel who could perform the functions of mediators in labour disputes, as well as the need to conduct a comprehensive information policy to inform the public about the benefits of alternative dispute resolution as opposed to litigation, to which the author, in particular, relates the speed, efficiency and focus on maintaining labour relations. In addition, consideration is given to the feasibility of introducing mandatory pre-trial procedures for the settlement of labour disputes.

The results of the study can be used for further research in the study of alternative ways of resolving labour disputes, and the formulated proposals can be used to improve existing legislation in the field of labour disputes.

Keywords: a labor conflict, mediation, conciliation, arbitration courts, arbitration, a labor dispute commission.

Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Legal Studies, 2020; 2 (113): 66-71
УДК: 349.6
DOI: https:doi.org/10.17721/1728-2195/2020/2.113-13

ISSN 1728-2195
© Taras Shevchenko National University of Kyiv, Publishing center "Kyiv University", 2020

Р. Шибко, асп.
ORCID ID: 0000-0001-7152-0108
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО СТАНОВИЩА ВИРОБНИКІВ СИРОВИНИ ДЛЯ ДИТЯЧОГО ХАРЧУВАННЯ

Досліджено правове становище виробників сировини для дитячого харчування в Україні. Установлено, що в законодавстві України відсутній єдиний підхід до визначення поняття "сільськогосподарський товаровиробник", що може призводити до негативних наслідків у правозастосуванні. Висвітлено правові питання загальної, спеціальної та особливої правосуб'єктності виробників сировини рослинного і тваринного походження для дитячого харчування. Установлено, що виробники сільськогосподарської сировини для дитячого харчування наділені спеціальною правосуб'єктністю, що проявляється крізь призму виконання ними обов'язку виробництва якісної та безпечної сільськогосподарської сировини. Проаналізовано сучасне правове становище спеціальних сировинних зон із виробництва сировини, що використовується для виготовлення продуктів дитячого та дієтичного харчування. Наголошено на необхідності встановлення законодавчої заборони на будь-яке застосування пестицидів на території спеціальних сировинних зон. Зазначено, що ті суб'єкти агробізнесу, які провадять свою діяльність у спеціальних сировинних зонах, спроможні забезпечити виробників дитячого харчування екологічно чистою та безпечною сировиною тваринного і рослинного походження. Водночас такі суб'єкти майже не мають жодних переваг перед сільськогосподарськими товаровиробниками без статусу спеціальної сировинної зони. Акцентовано увагу на негативній тенденції скорочення кількості спеціальних сировинних зон із виробництва сировини, яка використовується для виготовлення продуктів дитячого харчування. Констатовано, що існує нагальна потреба у створенні дієвого механізму державної підтримки суб'єктів агробізнесу, які отримали статус спеціальної сировинної зони. Зроблено висновок, що сільськогосподарські товаровиробники, які виробляють сировину у спеціальних сировинних зонах, наділені особливою правосуб'єктністю.

Ключові слова: генетично модифіковані організми, дитяче харчування, сільськогосподарська сировина, сільськогосподарський виробничий кооператив, спеціальна сировинна зона, пестициди й агрохімікати, фермерське господарство, якість і безпечність продуктів харчування.

ВСТУП. Виробництво сільськогосподарської сировини для дитячого харчування є стратегічно важливим напрямом виробничо-господарської економіки України в аграрному секторі. Виробництво якісної та безпечної сільськогосподарської сировини рослинного і тваринного походження, яка використовується для виготовлення дитячого харчування, дозволяє гарантувати конституційне право дитини на достатнє харчування, а також підтримувати належний стан продовольчої безпеки держави. На сьогоднішній день існує велике різноманіт-

© Шибко Р., 2020

тя продукції дитячого харчування, яка виготовляється на основі сільськогосподарської сировини. У законодавстві України залишається невизначеним поняття "виробник сільськогосподарської сировини для дитячого харчування", що ускладнює розуміння правового становища такого суб'єкта агробізнесу.

У юридичній літературі питанням правого становища сільськогосподарських товаровиробників присвятили свої праці О. Д. Бурґер (Костур), Т. О. Коваленко, С. І. Марченко, В. А. Січевлюк, В. Ю. Уркевич, М. М. Чабаненко, Т. М. Чурилова, М. В. Шульга та інші вчені. Питання якості та безпечності сільськогосподарської продукції та продовольчої безпеки досліджували такі науковці, як С. І. Бугера, А. В. Калініченко, Г. С. Корнієнко, К. М. Кравцова, Т. М. Курман, А. М. Статівка, В. С. Шелестов, В. З. Янчук та ін. Водночас в Україні досі не проводились спеціальні дослідження правового становища виробників сільськогосподарської сировини для дитячого харчування, що зумовлює актуальність теми даної статті.

Метою статті є з'ясування правового становища виробників сільськогосподарської сировини для дитячого харчування в Україні. **Об'єктом дослідження** є законодавство України, у якому містяться приписи щодо виробників сировини тваринного і рослинного походження для дитячого харчування.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ. Поняття "сільськогосподарський товаровиробник". Для з'ясування особливостей правового становища виробника сільськогосподарської сировини для дитячого харчування як суб'єкта аграрних правовідносин необхідно проаналізувати такі базові поняття, як "суб'єкт права", "суб'єкт аграрного права", "суб'єкт агарних правовідносин". У юридичній науці суб'єкт права розглядається як абстрактне поняття, що означає особу, наділену мінімальним обсягом прав та обов'язків. Суб'єктивні права та юридичні обов'язки суб'єкта права конкретизуються і розвиваються у казуальних суспільних відносинах. У теорії агарного права під суб'єктом аграрного права розуміють особу, визначену законодавством, яка наділена сукупністю прав і обов'язків, достатніх для забезпечення участі в аграрних правовідносинах [1, с. 79]. Усіх суб'єктів аграрного права М. М. Чабаненко поділяє на три групи. До першої групи належать засновані на приватній, державній і комунальній формах власності юридичні особи або інші структури, які не мають статусу юридичної особи й головним предметом діяльності яких є виробництво товарної маси продуктів харчування, продовольства і сировини. До другої – підприємницькі структури, діяльність яких спрямована на забезпечення виробничо-господарської діяльності аграрних товаровиробників і заснована на різних формах власності та організаційно-правових формах. Третю групу становлять підприємницькі структури, правосуб'єктність і статутна діяльність яких спрямовані на надання різноманітних фінансово-кредитних, страхових, комерційних, посередницьких та інших послуг для забезпечення підприємницької діяльності сільськогосподарських товаровиробників [2, с. 216].

Деякі науковці вводять поняття "суб'єкти аграрного виробництва". Під суб'єктами аграрного виробництва розуміють насамперед виробників аграрної продукції, тобто сільськогосподарських товаровиробників, незалежно від форм власності та організаційно-правових форм господарювання, і осіб, що ведуть особисте селянське господарство [3, с. 114]. На нашу думку, з аналізу представлених поглядів виявляється проблема різного розуміння одних і тих самих правових явищ і підміни понять. За своєю правовою природою поняття "суб'єкт права" та "суб'єкт правовідносин" не є тотожними. Суб'єкт права не завжди може бути суб'єктом відповідних правовідносин. Тільки з набуттям правосуб'єктності та її реалізацією у конкретних суспільних відносинах, урегульованих правом, він набуває статусу суб'єкта правовідносин.

Крім цього, не є тотожними поняття "сільськогосподарський товаровиробник" та "сільськогосподарське підприємство". Для підтвердження цієї позиції необхідно звернутися до законодавчих дефініцій зазначених понять. Визначення сільськогосподарського товаровиробника міститься у ч. 1 ст. 1 Закону України "Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою" від 09.02.2012 № 4391-VI. Під сільськогосподарським товаровиробником розуміється юридична особа, незалежно від організаційно-правової форми, яка займається виробництвом сільськогосподарської продукції та/або розведенням, вирощуванням і виловом водних біоресурсів у внутрішніх водоймах та її переробкою на власних або орендованих потужностях, у тому числі із власновиробленої сировини на давальницьких умовах, і здійснює операції з її постачання. Схоже визначення містить підп. 14.1.235 п. 14.1 ст. 14 Податкового кодексу України, проте, на відміну від згаданого вище закону, до сільськогосподарських виробників віднесено і фізичних осіб-підприємців. Дещо по-іншому сформульовано визначення сільськогосподарського товаровиробника в Законі України "Про стимулювання розвитку сільського господарства на період 2001–2004 років" від 18.01.2001 № 2238-II. Так, у ст. 1 до сільськогосподарських товаровиробників віднесено фізичних та юридичних осіб, які займаються виробництвом сільськогосподарської продукції, переробкою власновиробленої продукції та її реалізацією. Згаданий закон дає дефініцію поняття "сільськогосподарське підприємство", яке визначається як юридична особа, основним видом діяльності якої є вирощування та переробка сільськогосподарської продукції, виручка від реалізації якої становить не менше 50 % від загальної суми виручки.

Таким чином, констатуємо, що в законодавстві відсутній єдиний підхід до визначення поняття "сільськогосподарський товаровиробник", що, у свою чергу, може породжувати негативні наслідки безпосередньо у правозастосуванні. На нашу думку, необхідно виходити з конкретних правовідносин, у яких перебувають зазначені суб'єкти, і застосовувати той закон, сфера дії якого розповсюджується на відповідні правовідносини.

Загальна правосуб'єктність виробників сільськогосподарської сировини для дитячого харчування. Виробники сільськогосподарської сировини для дитячого харчування наділені загальною та спеціальною правосуб'єктністю. Загальна правосуб'єктність виробників зазначеної сировини регулюється такими базовими нормативно-правовими актами, як Господарський кодекс України від 16.01.2003 № 436-IV, Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV, закони України "Про господарські товариства" від 19.09.1991 № 1576-XII, "Про акціонерні товариства" від 17.09.2008 № 514-VI, "Про товариства з обмеженою відповідальністю" від 06.02.2018 № 2275-VIII, "Про фермерське господарство" від 19.06.2003 № 973-IV, "Про кооперацію" від 10.07.2003 № 1087-IV, "Про сільськогосподарську кооперацію" від 17.07.1997 № 469/49-ВР, "Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань" від 15.05.2003 № 55-IV тощо.

Ураховуючи різноманіття сільськогосподарської сировини, яка використовується для виготовлення дитячого харчування, вимоги до суб'єктів виробництва такої сировини містяться в диференційованих нормативно-

правових актах аграрного законодавства. Виробництво сільськогосподарської сировини для дитячого харчування може здійснюватися в таких організаційно-правових формах суб'єктів аграрного підприємництва: фермерське господарство, аграрне господарське товариство, сільськогосподарський виробничий кооператив, державне сільськогосподарське підприємство, фізична особа-підприємець, а також особа, яка веде особисте селянське господарство.

Відповідно до ст. 1 Закону України "Про фермерське господарство" фермерське господарство є формою підприємницької діяльності громадян, які виявили бажання виробляти товарну сільськогосподарську продукцію, здійснювати її переробку та реалізацію з метою отримання прибутку на земельних ділянках, наданих їм у власність та/або в користування, у тому числі в оренду, для ведення фермерського господарства, товарного сільськогосподарського виробництва, особистого селянського господарства відповідно до закону. За Законом України "Про фермерське господарство" основними ознаками такої форми підприємницької діяльності є: 1) право на створення фермерського господарства має дієздатній громадянин, який досяг 18-річного віку та виявив бажання створити фермерське господарство; 2) діяльність фермерського господарства спрямована на виробництво, переробку та реалізацію товарної сільськогосподарської продукції з комерційною метою; 3) наявність у власності та/або в користуванні фермерського господарства земельної ділянки для ведення фермерського господарства, товарного сільськогосподарського виробництва, особистого селянського господарства; 4) фермерське господарство може були створене у формі юридичної особи або без створення такої; 5) відносини членства у фермерському господарстві базуються на родинних і сімейних зв'язках із можливістю використання найманої праці.

Відповідно до положень ст. 80 Господарського кодексу України до господарських товариств належать: акціонерні товариства, товариства з обмеженою відповідальністю, товариства з додатковою відповідальністю, повні та командитні товариства. Слід зазначити, що серед сільськогосподарських товаровиробників, які створені та діють у формі господарського товариства, переважають акціонерні товариства і товариства з обмеженою відповідальністю. Акціонерним товариством є таке господарське товариство, яке має статутний капітал, поділений на визначену кількість акцій однакової номінальної вартості, і несе відповідальність за зобов'язаннями тільки майном товариства, а акціонери несуть ризик збитків, пов'язаних із діяльністю товариства, у межах вартості належних їм акцій, крім випадків, визначених законом. Товариством з обмеженою відповідальністю є господарське товариство, що має статутний капітал, поділений на частки, розмір яких визначається установчими документами, і несе відповідальність за зобов'язаннями тільки своїм майном. При цьому учасники несуть ризик збитків, пов'язаних із діяльністю товариства, у межах своїх внесків за умови повної їх сплати.

Проведений аналіз аграрного законодавства дає підстави для висновку, що агарні господарські товариства, які вирощують сільськогосподарську сировину для виробництва дитячого харчування, мають таку ж загальну правосуб'єктність, як інші господарські товариства в інших сферах економіки. Єдиною відмінністю господарських товариств у сфері агробізнесу є спрямованість їхньої господарської діяльності, тобто її здійснення у сфері товарного аграрного виробництва.

На відміну від аграрних господарських товариств, така організаційно-правова форма господарювання як сільськогосподарський виробничий кооператив має власну аграрну специфіку як особливий різновид кооперативів. Відповідно до Закону України "Про сільськогосподарську кооперацію" сільськогосподарським виробничим кооперативом є сільськогосподарський кооператив, який утворюється шляхом об'єднання фізичних осіб, які є виробниками сільськогосподарської продукції, для провадження спільної виробничої та іншої господарської діяльності на засадах їх обов'язкової трудової участі з метою одержання прибутку. Основними кваліфікуючими ознаками сільськогосподарського виробничого кооперативу відповідно до законодавства є: 1) він створюється шляхом об'єднання фізичних осіб-виробників сільськогосподарської продукції; 2) управління справами кооперативу здійснюється на основі відносин членства (один член – один голос); 3) членами сільськогосподарського виробничого кооперативу можуть бути лише фізичні особи, які внесли вступний внесок і пай, визначені статутом; 4) необхідною є особиста трудова участь членів кооперативу в його діяльності; 5) наявність інституту кооперативних виплат; 6) обов'язкова наявність пайового та неподільного фондів тощо.

Спеціальна правосуб'єктність виробників сільськогосподарської сировини для дитячого харчування. Спеціальна правосуб'єктність виробників сільськогосподарської сировини для дитячого харчування в Україні може бути розглянута крізь призму виконання ними основного обов'язку – забезпечення виробництва якісної та безпечної сільськогосподарської продукції. Основними нормативно-правовими актами у сфері виробництва якісної та безпечної сільськогосподарської сировини для дитячого харчування є закони України "Про дитяче харчування" від 14 вересня 2006 № 142-V, "Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів" у редакції від 22.07.2014 № 1602-VII, "Про карантин рослин" у редакції від 19.01.2006 № 3369-IV, "Про ветеринарну медицину" у редакції від 16.11.2006 № 361-V, "Про державний контроль за дотриманням законодавства про харчові продукти, корми, побічні продукти тваринного походження, здоров'я та благополуччя тварин" від 18.05.2017 № 2042-VIII, "Про пестициди та агрохімікати" від 02.03.1995 № 86/95-ВР тощо.

Як показує проведений аналіз приписів аграрного законодавства, Закон України "Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів" установлює загальні вимоги до виробників сільськогосподарської сировини для дитячого харчування щодо безпечності та якості відповідної сировини. Зокрема, зазначеним законом передбачені обов'язки операторів ринку щодо дотримання вимог закону щодо гігієнічних вимог до харчових продуктів на всіх стадіях виробництва та обігу; реєстрування потужностей, коли це передбачено законом; забезпечення виконання вимог законодавства про безпечність та окремі показники якості харчових продуктів тощо. Законом установлено, що для здійснення діяльності, пов'язаної з виробництвом та/або зберіганням харчових продуктів тваринного походження, необхідно отримати експлуатаційний дозвіл. Однак такий обов'язок не поширюється на операторів ринку, які здійснюють первинне виробництво харчових продуктів тваринного походження. Незважаючи на це, для гарантування безпечності та якості харчових продуктів тим суб'єктам господарювання, на яких не поширюється обов'язок отримання експлуатаційного дозволу, необхідно проходити процедуру державної реєстрації потужностей із виробництва й обігу харчових продуктів.

Крім цього, у ст. 32 Закону України "Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових

продуктів" установлено, що харчові продукти, які є на території України, мають відповідати вимогам законодавства про безпечність та окремі показники якості харчових продуктів. Для виконання поставленої мети передбачено низку загальних правових норм, які, зокрема, відображені у ст. 36–37 та ст. 40 зазначеного вище закону. Такі норми містять правила поведінки суб'єктів агробізнесу щодо обігу харчових продуктів на агропродовольчих ринках, а також установлюють гігієнічні вимоги до первинної сільськогосподарської сировини.

Законом України "Про карантин рослин" установлено обов'язок осіб, які здійснюють господарську діяльність, пов'язану із виробництвом, переробкою, зберіганням, транспортуванням, торгівлею рослинами і рослинними продуктами, виконувати фітосанітарні правила та здійснювати фітосанітані заходи, проводити систематичний моніторинг земельних угідь, які належать їм на правах власності або користування, а також потужностей, на яких здійснюється виробництво та/або обіг рослин, продуктів рослинного походження з метою виявлення регульованих шкідливих організмів. У сучасних умовах відповідні фітосанітарні правила та заходи мають важливе значення для забезпечення як продовольчої безпеки держави взагалі, так і безпечності дитячого харчування зокрема.

Слід зазначити, що на правосуб'єктність сільськогосподарських товаровиробників мають істотний вплив також приписи Закону України "Про ветеринарну медицину". Зокрема, указаним законом передбачений спеціальний правовий статус для осіб, які займаються утриманням та обігом тварин, що вирощуються як для власного споживання, так і для промислового використання. Юридичні та фізичні особи, діяльність яких пов'язана з утриманням та обігом тварин, зобов'язані: 1) забезпечувати, щоб тварини, яких вони вирощують, утримують та/або здійснюють їхній обіг, не мали хвороб, що підлягають повідомленню; 2) охороняти здоров'я і благополуччя тварин; 3) виконувати вимоги щодо ідентифікації тварин; 4) вести облік кожної продуктивної тварини стосовно придбання та застосування ветеринарних лікарських засобів, ветеринарних імунобіологічних засобів і лікувальних кормів та зберігати ці записи не менше трьох років тощо.

У юридичній літературі наголошується, що застосування принципу екологічної орієнтованості, урахування необхідності при законотворенні у природоохоронній сфері керуватися передусім правами людини на безпечне навколишнє середовище вбачається ключовим для України при здійсненні правотворчої діяльності [4, с. 41]. У цьому зв'язку важливе значення мають приписи Закону України "Про пестициди і агрохімікати". Основним принципом державної політики у сфері застосування пестицидів та агрохімікатів є пріоритетність збереження здоров'я людини і охорони навколишнього природного середовища щодо економічного ефекту від їх застосування. У ст. 18 зазначеного закону міститься припис щодо відповідності сільськогосподарської сировини до санітарних вимог стосовно максимальних меж залишків пестицидів і агрохімікатів.

Аналогічну регулятивну мету переслідують правові приписи Закону України "Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів" від 31.05.2007 № 1103-V. Водночас, як зазначає В. Ю. Уркевич, навіть побіжне ознайомлення з цим документом дозволяє стверджувати, що його приписи мають загальний характер, не повною мірою відповідають законодавству ЄС щодо обігу ГМО, більше того, існуючі нормативні приписи майже не виконуються [5, с. 67].

Основну частину раціону дітей віком від народження до трьох років становлять молочні продукти. Виробництво молока, молочної сировини та молочних продуктів регулюється Законом України "Про молоко та молочні продукти" від 24.06.2004 № 1870-IV. Виробником молока та молочної сировини згідно зі згаданим законом визнається юридична особа незалежно від форми власності, фізична особа-суб'єкт підприємницької діяльності, особисте селянське господарство, фізична особа, яка утримує корів, овець, кіз, буйволиць, кобил і виробляє молоко та молочну сировину.

Не менш важливою складовою раціону харчування дитини є злакові суміші. Виробництво зерна як сільськогосподарської сировини для дитячого харчування регулюється Законом України "Про зерно та ринок зерна в Україні" від 04.07.2002 № 37-IV. Виробництво зерна визначається як діяльність сільськогосподарських товаровиробників, що пов'язана з вирощуванням зерна, забезпеченням внутрішніх потреб України в насіннєвому матеріалі, зерні для продовольчих, фуражних і технічних цілей, поліпшенням його якості, створенням експортного потенціалу ринку зерна, а також гарантуванням продовольчої безпеки держави за рахунок розвитку власного зернового господарства. Суб'єктами виробництва зерна в Україні визнаються власники, орендарі та користувачі земельних ділянок, які використовуються для виробництва зерна.

Таким чином, можемо стверджувати про наявність спеціальної агарної правосуб'єктності у виробників сільськогосподарської сировини для дитячого харчування, яка реалізується у їхній діяльності при виконанні обов'язку виробництва якісної та безпечної сировини рослинного і тваринного походження.

Особлива правосуб'єктність виробників сільськогосподарської сировини для дитячого харчування. Спеціальним диференційованим нормативно-правовим актом у сфері виробництва дитячого харчування, у тому числі виробництва сільськогосподарської сировини для дитячого харчування, є Закон України "Про дитяче харчування" від 14.09.2006 № 142-V.

Закон України "Про дитяче харчування" не містить легального визначення виробника сільськогосподарської сировини для дитячого харчування, так само як і уніфікованих вимог до таких осіб. Натомість у ст. 1 зазначеного закону закріплено дефініцію поняття "виробник дитячого харчування" як юридичної особи, яка здійснює господарську діяльність із виробництва дитячого харчування з метою введення його в обіг. На нашу думку, таке законодавче визначення є дещо звуженим, адже з його буквального тлумачення можна зробити припущення, що фізична особа-підприємець законодавчо не визнається виробником дитячого харчування. Водночас у Єдиному державному реєстрі юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань зареєстровані фізичні особи-підприємці, основним видом господарської діяльності яких є виробництво продукції дитячого харчування [6].

Слід зазначити, що в аграрному законодавстві відсутні особливі вимоги до суб'єктів, які мають право виготовляти сільськогосподарську сировину для дитячого харчування. Водночас у ч. 1. ст. 8 Закону України "Про дитяче харчування" встановлено, що у виробництві дитячого харчування застосовується сировина, яка виробляється переважно у спеціальних сировинних зонах.

Станом на 19 липня 2019 року в Реєстр спеціальних сировинних зон включено дев'ять суб'єктів господарювання, які виготовляють сільськогосподарську сировину для дитячого харчування [7]. При цьому такі суб'єкти переважно виробляють молоко та молочну

сировину, що зумовлено законодавчо передбаченою державною підтримкою тих сільськогосподарських підприємств, які виготовляють у спеціальних сировинних зонах екологічно чисте молоко та молочну сировину для дитячого харчування. З вищезазначеного можна дійти висновку, що положення Закону України "Про дитяче харчування" не реалізуються повною мірою, а отже, потребують удосконалення не тільки його приписи, але й механізмі їх реалізації.

Аграрним законодавством передбачено низку додаткових вимог до спеціальних сировинних зон з метою посилення контролю за виробництвом безпечної, якісної та екологічно чистої сільськогосподарської сировини для дитячого харчування. Так, Законом України "Про дитяче харчування" передбачено, що у спеціальній сировинній зоні забороняється будівництво промислових і хімічних об'єктів, а також інша діяльність, яка за результатами оцінки впливу на довкілля може призвести до погіршення стану довкілля. Застосування пестицидів і агрохімікатів провадиться за спеціальними технологіями, що забезпечують отримання продукції, яка відповідає обов'язковим параметрам безпечності, затвердженим відповідно до закону. Наведені приписи Закону не вбачаються обґрунтованими в частині застосування пестицидів у спеціальній сировинній зоні. Адже пестициди – це токсичні речовини, їхні сполуки або суміші речовин хімічного чи біологічного походження, призначені для знищення, регуляції та припинення розвитку шкідливих організмів, унаслідок діяльності яких уражаються рослини, тварини, люди і завдається шкода матеріальним цінностям, а також гризунів, бур'янів, деревної, чагарникової рослинності, засмічуючих видів риб. На нашу думку, дотримуючись принципу пріоритетності життя і здоров'я людини перед економічною доцільністю, необхідно законодавчо встановити заборону на використання пестицидів у спеціальній сировинній зоні.

Порядок надання статусу спеціальної сировинної зони з виробництва сировини, що використовується для виготовлення продуктів дитячого та дієтичного харчування, затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 03.10.2007 № 1195. Зазначений Порядок визначає процедуру надання статусу спеціальної зони з виробництва сировини, що використовується для виготовлення дитячого та дієтичного харчування. Згідно з чинним законодавством загальними вимогами до спеціальних сировинних зон є: 1) розташування на угіддях, які належать до земель сільськогосподарського призначення; 2) нормативно обґрунтована віддаленість від промислових та інших об'єктів, які можуть забруднювати навколишнє природне середовище; 3) високий рівень родючості земель; 4) відповідність сировини до санітарно-гігієнічних вимог до дитячого та дієтичного харчування, обов'язкових параметрів безпечності та мінімальних специфікацій якості, затверджених центральним органом виконавчої влади з питань охорони здоров'я; 5) наявність документів, що підтверджують реєстрацію виробника сировини у відповідному державному органі ветеринарної медицини.

Зокрема, у спеціальній сировинній зоні забороняється вирощування і використання генетично модифікованих організмів, а також виробництво тваринницької продукції із застосуванням гормональних та інших препаратів штучного походження.

Необхідно звернути увагу на негативну тенденцію скорочення в Україні кількості спеціальних сировинних зон, причиною чого стала відсутність будь-якої державної підтримки. Незважаючи на спеціальний статус суб'єктів, які здійснюють виробництво у спеціальних сировинних зонах, вони не мають жодних суттєвих переваг перед виробниками сільськогосподарської сировини для дитячого харчування. На нашу думку, саме ті суб'єкти агробізнесу, які здійснюють свою діяльність у спеціальних сировинних зонах, спроможні на належному рівні забезпечувати виробників дитячого харчування екологічно чистою сировиною рослинного і тваринного походження. У свою чергу, дитина буде забезпечена харчовою продукцією високого рівня, а національний виробник дитячого харчування зможе достойно конкурувати зі світовими брендами та користуватися довірою у покупців. Усе це можливо за умови створення ефективного механізму державної підтримки виробників як сільськогосподарської сировини, так і готових продуктів дитячого харчування.

Слід також зазначити про необхідність оновлення законодавства про дитяче харчування, оскільки воно не здатне ефективно виконувати свої функції з регуляції та охорони суспільних відносин у цій сфері. На нашу думку, доцільно буде використати положення Закону України "Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції" від 10.072018 № 2496-VIII у частині вимог до сільськогосподарської сировини, а також методів і способів її виробництва.

ВИСНОВКИ

1) Виробники сільськогосподарської сировини для дитячого харчування наділені загальною правосуб'єктністю як суб'єкти господарювання; спеціальною правосуб'єктністю як сільськогосподарські товаровиробники, основним обов'язком яких є виробництво якісної та безпечної сировини рослинного і тваринного походження; особливою правосуб'єктністю, що виявляється у документально підтвердженій відповідності виробника до умов виробництва сировини, яка використовується для виготовлення продуктів дитячого харчування, тобто у правовому статусі спеціальної сировинної зони.

2) Необхідно встановити заборону використання пестицидів при виробництві сільськогосподарської сировини для дитячого харчування у спеціальній сировинній зоні. Пропонуємо викласти ч. 4 ст. 8 Закону України "Про дитяче харчування" у такій редакції: "Застосування агрохімікатів у спеціальній сировинній зоні здійснюється за спеціальними технологіями, що забезпечують отримання продукції, яка відповідає обов'язковим параметрам безпечності, затвердженим відповідно до закону. У спеціальній сировинній зоні забороняється використання пестицидів".

Список використаних джерел:

1. *Аграрне право України : підручник.* В. М. Єрмоленко, О. В. Гафурова, М. В. Гребенюк [та ін.] ; за заг. ред. В. М. Єрмоленка. К.: Юрінком Інтер, 2010. С 608.

2. Чабаненко М. М. Правове становище суб'єктів аграрного права й особливості встановлення їхніх прав та обов'язків як елементи галузевого методу аграрного права. *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки*. 2014. № 4 (2). С. 214-223.

3. *Аграрне право: підручник.* В. М. Корнієнко, Г. С. Корнієнко, І. М. Кульчій та ін.; за ред. А. М. Статівки. Харків : Право, 2018. С. 412.

4. Бабенко О. С. Питання адаптації українського законодавства про агрохімікати та пестициди до норм законодавства ЄС. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2013. № 1. С. 39-41.

5. Уркевич В. Ю. Правові питання екологізації сільськогосподарського виробництва при використанні ГМО. *Від правової охорони природи Української РСР до екологічного права України*: зб. тез Всеукр. наук.-практ. Конф., присвяч. пам'яті д-ра юрид. наук., проф. Василя Лук'яновича Мунтяна з нагоди 95-річчя від Дня народж., 26 трав. 2017 р., Київ. М-во освіти і науки України, Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, Юрид. ф-т [та ін.] ; [уклад.: В. В. Носік, А. С. Євстігнєєв, М. П. Кучерова]. Чернівці: Кондратьєв А. В., 2017. С. 66-69.

6. ФОП Боднарчук Віталій Петрович. URL: https://youcontrol.com.ua/catalog/fop_details/26778092. (дата звернення: 04.05.2020).

7. Реєстр спеціальних сировинних зон. URL: https://minagro.gov.ua/ua/file-storage/reyestr-specialnih-sirovinnih-zon (дата звернення: 06.05.2020).

References:

1. *Agrarne pravo Ukrayiny' : pidruchny'k.* V. M. Yermolenko, O. V. Gafurova, M. V. Grebenyuk [ta in.] ; za zag. red. V. M. Yermolenka. K.: Yurinkom Inter, 2010. 608 S. (in Ukrainian).
2. Chabanenko M. M. Pravove stanovy'shhe sub'yektiv agrarnogo prava j osobly'vosti vstanovlennya yixnix prav ta obov'yazkiv yak elementy' galuzevogo metodu agrarnogo prava. *Visny'k Zaporiz'kogo nacional'nogo universy'tetu. Yury'dy'chni nauky'*. 2014. # 4(2). S. 214-223 (in Ukrainian).
3. *Agrarne pravo: pidruchny'k*. V. M. Korniyenko, G. S. Korniyenko, I. M. Kul'chij ta in.; za red. A. M. Stativky'. Xarkiv : Pravo, 2018. S. 412 (in Ukrainian).
4. Babenko O. S. Py'tannya adaptaciyi ukrayins'kogo zakonodavstva pro agroximikaty' ta pesty'cy'dy' do norm zakonodavstva YeS. *Naukovy'j visny'k Xersons'kogo derzhavnogo universy'tetu*. 2013. № 1. S. 39-41 (in Ukrainian).
5. Urkevy'ch V. Yu. Pravovi py'tannya ekologizaciyi sil's'kogospodars'kogo vy'robny'cztva pry' vy'kory'stanni GMO. *Vid pravovoyi oxorony' pry'rody' Ukrayins'koyi RSR do ekologichnogo prava Ukrayiny*' : zb. tez Vseukr. nauk.-prakt. Konf., pry'svyach. pam"yati d-ra yury'd. nauk., prof. Vasy'lya Luk'yanovy'cha Muntyana z nagody' 95-richchya vid Dnya narodzh., 26 trav. 2017 r., Ky'yiv. M-vo osvity' i nauky' Ukrayiny', Ky'yiv. nacz. un-t im. Tarasa Shevchenka, Yury'd. f-t [ta in.] ; [uklad.: V. V. Nosik, A. S. Yevstignyeyev, M. P. Kucherova]. Chernivci : Kondrat'yev A. V., 2017. S. 66-69 (in Ukrainian).
6. FOP Bodnarchuk Vitalii Petrovych. URL: https://youcontrol.com.ua/catalog/fop_details/26778092. (ne znayu yak pravy'l'no poslaty's' na sajt (in Ukrainian).
7. Reyestr special'ny'x sy'rovy'nny'x zon. URL: https://minagro.gov.ua/ua/file-storage/reyestr-specialnih-sirovinnih-zon (in Ukrainian).

Received: 06/05/2020
1st Revision: 11/06/2020
Accepted: 25/06/2020

R. Shybko, PhD stud. (Law)
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

THE LEGAL STATUS OF PRODUCERS OF RAW MATERIALS FOR BABY FOOD

The article is devoted to the research of legal status of the producers of agricultural raw materials for infant nutrition in Ukraine. It is established that in the legislation of Ukraine there is no single approach to defining the concept of "an agricultural producer", which may create negative consequences in law enforcement. The article highlights the legal issues of general, special and particular legal personality of producers of plant and animal origin for infant nutrition. According to national legislation, producers of agricultural raw materials for baby nutrition are endowed with a special legal personality, which is manifested through the prism of their obligation to produce high-quality and safe agricultural raw materials. The article analyzes the current legal status of special raw material zones for the production of raw materials used for the manufacture of infant nutrition and dietary nutrition. As of 19 July 2019 the Register of Special Raw Zones includes nine businesses that produce agricultural raw materials for baby nutrition. At the same time, such entities mainly produce milk and raw milk, which is due to the statutory state support of those agricultural enterprises that produce ecologically clean milk and raw milk for baby nutrition in special raw material zones. The need to establish a ban on any use of pesticides in special raw material areas is stressed. It is noted that those agribusiness entities that operate in special raw material areas are able to provide baby nutrition producers with environmentally friendly and safe raw materials of animal and plant origin. At the same time, such entities have almost no advantages over agricultural producers without the status of a special raw material zone. The author emphasizes the negative trend of reducing the number of special raw material zones for the production of raw materials used for the manufacture of baby nutrition. Thus, there is an urgent need to create an effective mechanism of state support for agribusiness entities that have received the status of a special raw material zone. The author concludes that agricultural producers who produce raw materials in special raw material zones are endowed with a particular legal personality.

Keywords: agricultural raw materials, agricultural production cooperative, baby food, genetically modified organisms, farming, food quality and safety, pesticides and agrochemicals, special raw material zone.

Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Legal Studies, 2020; 2 (113): 71-75
УДК: 349.42
DOI: https:doi.org/10.17721/1728-2195/2020/2.113-14

ISSN 1728-2195
© Taras Shevchenko National University of Kyiv, Publishing center "Kyiv University", 2020

І. Якубович, асп.
ORCID ID: 0000-0002-8689-2593
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ПОНЯТТЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ДОГОВОРУ СКЛАДСЬКОГО ЗБЕРІГАННЯ ЗЕРНА

З'ясовано характерні ознаки договору складського зберігання зерна, обґрунтовано перелік його істотних умов, досліджено правову природу й особливості складських документів на зерно. Виявлено недоліки правового регулювання укладення та виконання договорів складського зберігання зерна, а також обґрунтовано пропозиції з метою їх усунення. Установлено, що правова природа договору складського зберігання зерна виявляється в тому, що він є: договором про надання послуг; публічним договором; письмовим договором; двостороннім договором; зазвичай відплатним договором; строковим договором; реальним договором; договором приєднання; укладається у спеціальному порядку. Доведено, що істотними умовами договору складського зберігання зерна є: предмет договору (послуги зі складського зберігання зерна із збереженням його якості та недопущення втрат вище природних); об'єкт договору (зерно певного виду, класу, кількості, яке зазначене в договорі складського зберігання зерна); термін договору (із зазначенням певного часового проміжку або без указівки такого, що зумовлює дію договору до першої вимоги поклажодавця). З метою спрощення обігу складських документів на зерно та зменшення рівня зловживань на ринку зерна пропонується внести зміни до статті 961 Цивільного кодексу України, Закону України "Про зерно та ринок зерна в Україні" і Закону України "Про сертифіковані товарні склади та прості і подвійні складські свідоцтва", передбачивши можливість видачі складських свідоцтв у електронній формі.

Ключові слова: договір складського зберігання зерна; зберігання зерна; зерно; подвійне складське свідоцтво; просте складське свідоцтво; складська квитанція; складські документи на зерно.

ВСТУП. Однією із пріоритетних культур у сільському господарстві України є зерно. У Законі України "Про зерно та ринок зерна в Україні" від 4 липня 2002 р. зерно визначається як плоди зернових, зернобобових та олійних культур, які використовуються для харчових, насіннєвих, кормових і технічних цілей. Особливості зерна як цінної сільськогосподарської сировини зумовлюють особливості його зберігання, що впливає й на специфіку правового регулювання у зазначеній сфері. Зокрема, за даними ФАО, втрати зерна і зернопродуктів при зберіганні щороку становлять 10-15 %. Приміром, у світі від комірних шкідників втрачається стільки зерна, що ним можна було б прогодувати 135 млн осіб [1].

До особливостей діяльності у сфері складського зберігання зерна можна віднести те, що передача зерна на зберігання оформлюється спеціальними правовими актами: договором складського зберігання зерна та складськими документами на зерно.

© Якубович І., 2020

У юридичній літературі специфіку правового регулювання договору зберігання аналізували Т. Водоп'ян, О. Тичковська та інші вчені. Цивільно-правову характеристику договору зберігання на товарному складі досліджували О. В. Дзера, А. М. Демчук, Е. М. Грамацький та ін. Особливості договору складського зберігання зерна аналізувала І. В. Паракуда, проте таке дослідження було проведено з позицій господарського права. Водночас здійснення заходів із дерегулювання господарської діяльності на ринку зерна та зміни аграрного законодавства зумовлюють актуальність проведення комплексного дослідження особливостей договору складського зберігання зерна, з'ясування його істотних умов і виявлення правової природи складських документів на зерно в сучасних умовах.

Метою цієї статті є з'ясування характерних ознак договору складського зберігання зерна, обґрунтування переліку його істотних умов, дослідження правової природи та особливостей складських документів на зерно, виявлення недоліків правового регулювання укладення та виконання договорів складського зберігання зерна й обґрунтування пропозицій з метою їх усунення.

Об'єктом дослідження є договір складського зберігання зерна, а також складські документи на зерно.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ. Особливості укладення та виконання договору складського зберігання зерна. Порядок укладення та виконання договору складського зберігання зерна врегульований Цивільним кодексом України, а детальне правове регулювання забезпечується приписами ст. 26–36 Закону України "Про зерно та ринок зерна в Україні". У юридичній літературі зазначається, що "…договір зберігання є самостійним, особливим видом договору, який хоч і має багато схожих елементів із більшістю цивільно-правових договорів, водночас характеризується низкою відмінностей" [2, с. 17]. Ще більше специфічних відмінностей має договір складського зберігання зерна.

По-перше, за договором складського зберігання зерна зерновий склад зобов'язується за плату зберігати зерно, що передане йому суб'єктом ринку зерна. Водночас у ст. 28 Закону України "Про зерно та ринок зерна в Україні" передбачено, що договором складського зберігання зерна може бути передбачено безоплатне зберігання зерна.

По-друге, договір складського зберігання зерна є публічним договором. Як зазначає А. М. Демчук, "…на відміну від інших обов'язкових договорів, публічний договір є обов'язковим для укладення тільки одному контрагенту – суб'єкту підприємницької діяльності... Інша сторона публічного договору не зобов'язана такий договір укладати, але має право спонукати до укладення договору іншу сторону" [3, с. 90].

По-третє, типова форма договору складського зберігання зерна затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 11 квітня 2003 р. № 510 (у редакції Постанови Кабінету Міністрів України від 08.12.2006 № 1699 та зі змінами, внесеними Постановою Кабінету Міністрів України від 29.08.2018 № 677). У юридичній науці наголошується, що "…укладення договору зберігання на товарному складі можна охарактеризувати як договір приєднання. Отже, формалізуються істотні умови договору та забезпечуються рівні умови для всіх учасників договірних відносин" [4, с. 124]. Розвиваючи зазначену думку, договір складського зберігання зерна, який укладається відповідно до типової форми, також можна визнати договором приєднання.

По-четверте, договір складського зберігання зерна укладається в письмовій формі, що підтверджується видачею власнику зерна складського документа. Учені у сфері цивільного права характеризують договір зберігання на товарному складі як договір, якому притаманний спеціальний порядок укладення [4, с. 124]. Оскільки укладення договору складського зберігання зерна обов'язково супроводжується видачею складських документів на зерно відповідно до вимог ст. 25 Закону України "Про зерно та ринок зерна в Україні", то порядок його укладення можна визначити як спеціальний.

По-п'яте, обов'язками зернового складу за договором складського зберігання зерна є такі: а) зберігати зерно протягом терміну, установленого в договорі складського зберігання зерна, а якщо такий термін договором не встановлений і не може бути визначений виходячи з його умов, то зерновий склад зобов'язаний зберігати зерно до подання поклажодавцем вимоги про його повернення (ст. 27 Закону України "Про зерно та ринок зерна в Україні"); б) письмово за сім днів до закінчення терміну зберігання зерна попередити поклажодавця зерна про закінчення терміну зберігання зерна та запропонувати термін витребування зерна; в) продати зерно на конкурентних засадах, якщо поклажодавець зерна у запропонований зерновим складом термін не забрав зерно (ст. 31 Закону України "Про зерно та ринок зерна в Україні"); г) повернути поклажодавцеві або особі, зазначеній ним як одержувач, зерно у стані, передбаченому договором складського зберігання та законодавством (ст. 32 Закону України "Про зерно та ринок зерна в Україні"); д) нести відповідальність за втрату, нестачу чи пошкодження зерна, прийнятого на зберігання, а також відшкодовувати завдані збитки (ст. 33, 34 Закону України "Про зерно та ринок зерна в Україні"); е) повернути зерно за першою вимогою володільця складського документа, навіть якщо передбачений договором складського зберігання термін його зберігання ще не закінчився (ст. 35 Закону України "Про зерно та ринок зерна в Україні"); інші обов'язки, які можуть бути визначені в договорі складського зберігання зерна.

По-шосте, обов'язки власника зерна за договором складського зберігання зерна полягають у такому: а) оплатити послуги складського зберігання зерна; б) внести плату за весь фактичний час його зберігання, якщо він після закінчення терміну дії договору складського зберігання зерна не забрав зерно (ст. 28 Закону України "Про зерно та ринок зерна в Україні"); в) відшкодувати зерновому складу збитки, завдані йому у зв'язку з тим, що зберігання не відбулося, якщо він у розумний термін не попередив останнього про відмову від договору зберігання (ст. 29 Закону України "Про зерно та ринок зерна в Україні"); г) відшкодувати витрати, які сторони не могли передбачити при укладенні договору складського зберігання зерна (надзвичайні витрати) (ст. 30 Закону України "Про зерно та ринок зерна в Україні"); д) забрати зерно у зернового складу після закінчення терміну зберігання зерна (ст. 31 Закону України "Про зерно та ринок зерна в Україні"); інші обов'язки, які можуть бути визначені в договорі складського зберігання зерна.

Істотні умови договору складського зберігання зерна. Істотні умови договору складського зберігання зерна в Законі України "Про зерно та ринок зерна в Україні" не визначені. У юридичній науці істотні умови договору зберігання на товарному складі досліджував А. М. Демчук, на думку якого "… предметом договору зберігання на товарному складі слід розуміти діяльність зберігача, спрямовану на забезпечення збереження майна, а також на забезпечення оборотоздатності товару (послуги), а об'єктом договору – товар" [5, с. 211]. Таким чином, до істотних умов договору складського зберігання зерна, на нашу думку, необхідно віднести

предмет договору, яким є послуги зі складського зберігання зерна із збереженням його якості та недопущення втрат вище природних. Об'єктом договору є зерно певного виду, класу, кількості, яке визначено у договорі складського зберігання зерна.

У юридичній літературі дискусійним є питання про те, чи є істотною умовою договору складського зберігання зерна термін такого договору. Адже відповідно до ст. 27 Закону України "Про зерно та ринок зерна в Україні" зерновий склад зобов'язаний зберігати зерно протягом терміну, установленого в договорі складського зберігання зерна. Якщо термін зберігання зерна договором складського зберігання зерна не встановлений і не може бути визначений із його умов, то зерновий склад зобов'язаний зберігати зерно до подання поклажодавцем вимоги про його повернення. Якщо термін зберігання зерна визначено моментом пред'явлення власником зерна вимоги про його повернення, то зерновий склад має право із закінченням звичайного за цих обставин терміну зберігання вимагати від власника зерна забрати це зерно в розумний термін. Отже, договір складського зберігання зерна може бути укладений як на певний термін, так і без зазначення в договорі певного терміну, протягом якого зерно буде зберігатися на складі. У спеціальній літературі зазначається, що "… сам по собі факт строковості того чи іншого договору ще не робить строк його істотною умовою з огляду на те, що саме закон може визначати або строк дії договору, або механізм його припинення" [5, с. 212]. На нашу думку, як фіксацію певного терміну в договорі складського зберігання зерна, так і відмову від його чіткої фіксації, що зумовлює застосування приписів аграрного законодавства про дію договору до моменту витребування зерна поклажодавцем, можна розглядати як визначення терміну в договорі. Тому термін договору складського зберігання зерна варто віднести до істотних умов такого договору.

Правова природа складських документів на зерно. При укладенні договору складського зберігання зерна зерновий склад зобов'язаний видати складські документи на зерно, якими визнаються товаророзпорядчі документи, що видаються зерновим складом власнику зерна як підтвердження прийняття зерна на зберігання та посвідчення наявності зерна і зобов'язання зернового складу повернути його володільцеві такого документа (ст. 1 Закону України "Про зерно та ринок зерна в Україні"). Правові питання видачі й обігу складських документів на зерно регулюються приписами ст. 961–966 Цивільного кодексу України, законів України "Про сертифіковані товарні склади та прості і подвійні складські свідоцтва" від 23 грудня 2004 р., "Про зерно та ринок зерна в Україні", а також виданими в його розвиток підзаконними нормативно-правовими актами.

У юридичній літературі виділяють такі властивості складських документів: товарний склад видає складські документи для підтвердження прийняття товару на зберігання; для них характерна наявність установленої форми з відповідними реквізитами; складські документи посвідчують майнові права [6, с. 77]. Проведений аналіз приписів нормативно-правових актів дає підстави говорити також і про інші ознаки складських документів на зерно.

По-перше, складськими документами на зерно є: подвійне складське свідоцтво; просте складське свідоцтво; складська квитанція. Подвійне складське свідоцтво складається із двох частин – складського свідоцтва та заставного свідоцтва (варанта), які можуть бути відокремлені одне від одного. Просте складське свідоцтво видається на пред'явника. Якщо зерновий склад приймає зерно на зберігання без видачі простого або подвійного складського свідоцтва, то для підтвердження прийняття зерна на зберігання він має видати складську квитанцію.

По-друге, форма бланків складських документів на зерно нормативно затверджена Порядком випуску бланків складських документів на зерно, їх передачі та продажу зерновим складам, затвердженим Постановою Кабінету Міністрів України від 11 квітня 2003 р. № 510 [7]. Зазначеним нормативно-правовим актом визначено також порядок випуску бланків складських документів на зерно.

По-третє, видача складських документів на зерно при укладенні договору складського зберігання зерна є обов'язковою, при цьому в законодавстві чітко визначено термін, коли такі документи мають бути виписані – після передачі зерна на зберігання не пізніше наступного робочого дня.

По-четверте, складські документи на зерно повинні мати передбачені законодавством реквізити, наявність яких є неодмінною умовою для визнання документа дійсним. Відповідно до ст. 38 Закону України "Про зерно та ринок зерна в Україні" у кожній із двох частин подвійного складського свідоцтва мають бути однаково зазначені: 1) найменування та місцезнаходження зернового складу, що прийняв зерно на зберігання; 2) поточний номер складського свідоцтва за реєстром складських документів складу; 3) найменування юридичної особи або ім'я фізичної особи, від якої прийнято зерно на зберігання, а також місцезнаходження (місце проживання) такої особи; 4) найменування та кількість прийнятого на зберігання зерна, а за необхідності – його якісні характеристики; 5) термін, на який прийнято зерно на зберігання, якщо такий термін установлюється, або ж указівка, що зерно прийнято на зберігання до запитання; 6) розмір плати за зберігання або тарифи, на підставі яких вона обчислюється, і порядок оплати зберігання; 7) дата видачі складського свідоцтва; 8) підпис уповноваженої особи зернового складу.

По-п'яте, видані складські документи на зерно реєструються у реєстрах, які ведуть зернові склади (ст. 45 Закону України "Про зерно та ринок зерна в Україні"). Порядок ведення реєстру складських документів на зерно та зерна, прийнятого на зберігання, затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 17 листопада 2004 р. № 1569 [8].

По-шосте, володільці складських документів на зерно можуть розпоряджатися зерном, що перебуває на зберігання, без припинення договору складського зберігання зерна. Так, зерно, прийняте на зберігання за простим або подвійним складським свідоцтвом, може бути предметом застави протягом терміну зберігання зерна шляхом застави відповідного свідоцтва (ст. 37 Закону України "Про зерно та ринок зерна в Україні"). Володілець складського та заставного свідоцтва має право розпоряджатися зерном, що зберігається на зерновому складі (ст. 39 Закону України "Про зерно та ринок зерна в Україні"). Складське та заставне свідоцтво можуть передаватися разом або окремо за передавальними написами (індосаментами) (ст. 40 Закону України "Про зерно та ринок зерна в Україні").

Учені у сфері господарського права визначають такі переваги застосування подвійних і простих складських свідоцтв: "…1) полегшують оборот товарів без їх переміщення з місця зберігання після кожної операції …; 2) шляхом видачі складських свідоцтв залучаються вільні грошові, товарні, кредитні ресурси під заставу …; 3) видача свідоцтва складом завжди супроводжується передачею реального товару на зберігання;

4) мінімізуються ризики товароволодіння, загибель або пошкодження товару можна застрахувати" [6, с. 80].

У юридичній науці спірним є питання щодо правової природи складських документів. Так, просте і подвійне складські свідоцтва (за винятком заставної частини) визнають: а) товаророзпорядчими документами; б) цінними паперами; в) договорами [9]. Аналізуючи європейський досвід укладення договору зберігання на товарному складі, О. Яворська та А. Демчук дійшли висновку, що "…просте складське свідоцтво, подвійне складське свідоцтво … мають бути визначені законами України як товаророзпорядчі цінні папери, адже володіють усіма ознаками, що притаманні цінним паперам" [6, с. 77]. На нашу думку, така позиція заслуговує на підтримку, адже відповідно до ст. 1 Закону України "Про цінні папери та фондовий ринок" від 23 лютого 2006 р. товаророзпорядчі цінні папери – це цінні папери, які надають їхньому держателю право розпоряджатися майном, указаним у цих документах.

Щодо визнання складських документів на зерно своєрідними договорами, то російська вчена А. О. Котелевська доводить, що неправильно говорити про подвійну природу складських свідоцтв – як товаророзпорядчих документів і як форми договору, адже складське свідоцтво є не формою договору, а доказом наявності договірних відносин і конкретних умов договору [10, с. 103]. Таким чином, за своєю природою складські документи на зерно неоднорідні: просте складське свідоцтво та подвійне складське свідоцтво мають ознаки товаророзпорядчих цінних паперів, а складська квитанція не є ні цінним папером, ні товаророзпорядчим документом, адже "…вона засвідчує укладення договору зберігання на товарному складі, а також містить відомості про кількість та номенклатуру товару, прийнятого на зберігання" [6, с. 78].

У сучасних умовах необхідності діджиталізації варто звернути увагу на спрощення порядку обігу складських документів на зерно. Так, Міністерство цифрової трансформації має намір запустити портал цифрової держави "Дія" ("Держава у смартфоні"), який поєднає в електронному форматі всі послуги, які держава надає громадянам і бізнесу. Упродовж п'яти років планується перевести надання всіх послуг у цифровий формат, а за три роки Україна має увійти до ТОП-3 країн у сфері відкритих даних у світі [11]. Одним із напрямів такої діджиталізації може бути переведення обороту складських документів у електронну форму. Адже на сьогодні існує високий рівень розкрадань на зернових складах, передусім через те, що складські документи існують у документальній формі, що створює середовище для шахрайських дій і незаконних схем обігу товару [12]. З метою спрощення обігу складських документів на зерно та зменшення рівня зловживань на ринку зерна варто внести зміни до ст. 961 Цивільного кодексу України, законів України "Про зерно та ринок зерна в Україні" і "Про сертифіковані товарні склади та прості і подвійні складські свідоцтва", законодавчо передбачивши можливість видачі складських свідоцтв у електронній формі.

ВИСНОВКИ

1. Правова природа договору складського зберігання зерна виявляється в тому, що він є: 1) договором про надання послуг; 2) публічним договором; 3) письмовим договором; 4) двостороннім договором (оскільки обидві сторони мають і права, і обов'язки); 5) зазвичай відплатним договором (якщо інше не передбачено договором); 6) строковим договором (діє протягом визначеного договором терміну або до моменту пред'явлення власником зерна вимоги про його повернення); 7) реальним договором (оскільки згідно зі ст. 29 Закону України "Про зерно та ринок зерна в Україні" зерновий склад, який зобов'язався взяти зерно на зберігання у передбачений договором складського зберігання зерна термін, не має права вимагати передання йому цього зерна на зберігання); 8) договором приєднання (оскільки типова форма договору затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 11 квітня 2003 р. № 510 зі змінами та доповненнями); 9) укладається у спеціальному порядку (оскільки укладення договору в письмовій формі супроводжується видачею складських документів на зерно).

2. Істотними умовами договору складського зберігання зерна є: предмет договору (послуги зі складського зберігання зерна із збереженням його якості та недопущення втрат вище природних); об'єкт договору (зерно певного виду, класу, кількості, яке визначено в договорі складського зберігання зерна); термін договору (із зазначенням певного часового проміжку або без указівки такого, що зумовлює дію договору до першої вимоги поклажодавця).

3. Із метою спрощення обігу складських документів на зерно та зменшення рівня зловживань на ринку зерна варто внести зміни до ст. 961 Цивільного кодексу України, законів України "Про зерно та ринок зерна в Україні" та "Про сертифіковані товарні склади та прості і подвійні складські свідоцтва", законодавчо передбачивши можливість видачі складських свідоцтв у електронній формі.

Список використаних джерел:

1. Правила зберігання зерна на насіння. URL: https://www.growhow.in.ua/pravyla-zberihannia-zerna-na-nasinnia/ (дата звернення: 14.04.2020).
2. Водоп'ян Т., Тичковська О. Правове регулювання договору зберігання: окремі питання теорії та практики. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 6. С. 14-18.
3. Демчук А. М. Цивільно-правова характеристика договору зберігання на товарному складі. *Історико-правовий часопис*. 2015. № 2. С. 87-92.
4. Демчук А. М. Порядок укладення договору зберігання на товарному складі. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія : Право. 2015. Вип. 35. С. 123-125.
5. Демчук А. М. Істотні умови договору зберігання на товарному складі. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія "Право". 2013. Вип. 21. Т. 1. С. 210-213.
6. Яворська О., Демчук А. Європейський досвід укладення договору зберігання на товарному складі. *Історико-правовий часопис*. 2014. № 1. С. 73-81.
7. Порядок випуску бланків складських документів на зерно, їх передачі та продажу зерновим складам, затвердженим Постановою Кабінету Міністрів України від 11 квітня 2003 р. № 510. *Офіційний вісник України*. 2003. № 16. Ст. 706.
8. Порядок ведення реєстру складських документів на зерно та зерна, прийнятого на зберігання, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 17 листопада 2004 р. № 1569. *Офіційний вісник України*. 2004. № 46. Ст. 3053.
9. Гришаев С. П. *Что нужно знать о ценных бумагах*. М. : Юристъ, 1997. 280 с.
10. Котелевская А. А. Договор складского хранения и особенности правовой природы складских свидетельств. *Журнал российского права*. 2006. № 3. С. 95-104.
11. В Україні запустили мобільний додаток "Дія". УНІАН. URL: https://www.unian.ua/science/10862255-v-ukrajini-zapustili-mobilniy-dodatok-diya.html (дата звернення: 04.03.2020).
12. У ЄБА розповіли про пропозиції від бізнесу щодо концепції держави у смартфоні. Юридична газета online. URL: https://yur-gazeta.com/golovna/u-eba-rozpovili-pro-propoziciyi-vid-biznesu-shchodo-koncepciyi-derzhavi-u-smartfoni.html (дата звернення: 24.04.2020).

References:

1. Pravyla zberihannia zerna na nasinnia. URL: https://www.growhow.in.ua/pravyla-zberihannia-zerna-na-nasinnia/ (in Ukrainian).
2. Vodopian T., Tychkovska O. Pravove rehuliuvannia dohovoru zberihannia: okremi pytannia teorii ta praktyky. *Pidpryiemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. 2017. № 6. S. 14-18 (in Ukrainian).
3. Demchuk A. M. Tsyvilno-pravova kharakterystyka dohovoru zberihannia na tovarnomu skladi. *Istoryko-pravovyi chasopys*. 2015. № 2. S. 87-92 (in Ukrainian).
4. Demchuk A. M. Poriadok ukladennia dohovoru zberihannia na tovarnomu skladi. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia : Pr*avo. 2015. Vyp. 35. S. 123-125 (in Ukrainian).

5. Demchuk A. M. Istotni umovy dohovoru zberihannia na tovarnomu skladi. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia "Pravo"*. 2013. Vyp. 21. T. 1. S. 210-213 (in Ukrainian).

6. Yavorska O., Demchuk A. Yevropeiskyi dosvid ukladennia dohovoru zberihannia na tovarnomu skladi. *Istoryko-pravovyi chasopys*. 2014. № 1. S. 73-81 (in Ukrainian).

7. Poriadok vypusku blankiv skladskykh dokumentiv na zerno, yikh peredachi ta prodazhu zernovym skladam, zatverdzhenym Postanovoiu Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 11 kvitnia 2003 r. № 510. *Ofitsiinyi visnyk Ukrainy*. 2003. №16. St. 706 (in Ukrainian).

8. Poriadok vedennia reiestru skladskykh dokumentiv na zerno ta zerna, pryiniatoho na zberihannia, zatverdzhenyi postanovoiu Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 17 lystopada 2004 r. № 1569. *Ofitsiinyi visnyk Ukrainy*. 2004. № 46. St. 3053 (in Ukrainian).

9. Hryshaev S. P. *Chto nuzhno znat o tsennykh bumahakh*. M.: Yuryst, 1997. 280 s. (in Russsian).

10. Kotelevskaia A. A. Dohovor skladskoho khranenyia y osobennosty pravovoi pryrody skladskykh svydetelstv. *Zhurnal rossyiskoho prava*. 2006. № 3. S. 95-104 (in Russsian).

11. V Ukraini zapustyly mobilnyi dodatok "Diia". UNIAN. URL: https://www.unian.ua/science/10862255-v-ukrajini-zapustili-mobilniy-dodatok-diya.html (in Ukrainian).

12. U YeBA rozpovily pro propozytsii vid biznesu shchodo kontseptsii derzhavy u smartfoni. Yurydychna hazeta online. URL: https://yur-gazeta.com/golovna/u-eba-rozpovili-pro-propoziciyi-vid-biznesu-shchodo-koncepciyi-derzhavi-u-smartfoni.html (in Ukrainian).

Received: 10/05/2020
1st Revision: 15/06/2020
Accepted: 24/06/2020

I. Iakubovych, PhD Stud. (Law)
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

WAREHOUSE STORAGE OF GRAIN CONTRACT: ITS CONCEPT AND SPECIFICS

The Law of Ukraine "On Grain and the Grain Market in Ukraine" of 4 July 2002 defines grain as the fruits of cereals, legumes and oilseeds used for food, seed, fodder and technical purposes. Peculiarities of grain as a valuable agricultural raw material determine the peculiarities of its storage, which affects the specifics of legal regulation in this area. The article clarifies the characteristics of a grain storage contract, substantiates the list of its essential conditions, examines the legal nature and features of grain storage documents, identifies shortcomings in the legal regulation and execution of grain storage contracts, and substantiates proposals to eliminate them. It is established that the legal nature of the contract of warehouse storage of grain is manifested in the following: it is a contract for the provision of services; it is a public contract; it is a written contract; it is a bilateral contract; as a rule, it is a retaliatory contract; it is a fixed-term contract; it is a real contract; concluded in a special order; it is a contract of accession. The article proves that the essential terms of the grain storage contract are: the subject matter of the contract (grain storage services with preservation of its quality and prevention of losses above natural); the object of the contract (grain of a certain type, class, quantity, which is defined in the contract of grain storage); the term of the contract (with an indication of a certain period of time or without specifying the one that determines the validity of the contract to the first claim of the pledgor). In order to simplify the circulation of grain storage documents and reduce the level of abuse in the grain market, it is proposed to amend Article 961 of the Civil Code of Ukraine, the Law of Ukraine "On Grain and Grain Market in Ukraine" and the Law of Ukraine "On Certified Warehouses and Simple and Double Warehouse Certificates" in order to provide the legal possibility of issuing warehouse certificates in electronic form.

Keywords: a double warehouse certificate; grain; grain storage; a grain storage contract; grain storage documents; a simple warehouse certificate; a warehouse receipt.

ІНФОРМАЦІЯ ПРО АВТОРІВ / THE INFORMATION ABOUT THE AUTHORS

Акулов Юліан Вікторович / Akulov Yulian
аспірант кафедри інтелектуальної власності юридичного факультету
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна
ORCID ID: 0000-0002-6710-140X
julianakulov@gmail.com

Дерій Олена Олександрівна / Derii Olena
кандидат юридичних наук, асистент кафедри нотаріального та виконавчого процесу і адвокатури, молодший науковий співробітник юридичного факультету
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна
ORCID ID: 0000-0003-4989-6322
olenaderii12@ukr.net

Дмитрик Анастасія Богданівна / Dmytryk Anastasija
кандидат юридичних наук, доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін
Львівський державний університет внутрішніх справ, Львів, Україна
ORCID ID: 0000-0002-2435-6701
Nastjadream@ukr.net

Ілюшик Олена Миколаївна / Ilyushyk Olena
кандидат юридичних наук, доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін
Львівський державний університет внутрішніх справ, Львів, Україна
ORCID ID 0000-0002-4619-5785
oilyushyk@ukr.net

Коваленко Тетяна Олександрівна / Kovalenko Tetiana
доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри земельного та аграрного права юридичного факультету
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна
ORCID ID: 0000 0002 7103 6209
kovalenko.tetyana@gmail.com

Копиця Марія Анатоліївна / Mariia Kopytsia
аспірант кафедри земельного та аграрного права юридичного факультету
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна
ORCID ID: 0000-0002-2534-0103
mariia.kopytsya@gmail.com

Корнілова Жанна Олександрівна / Kornilova Janna
аспірант кафедри адміністративного права юридичного факультету
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна
ORCID ID: 0000-0002-4460-8902
j.o.kornilova@ukr.net

Коцюруба Анна Іванівна / Kotsiuruba Anna
аспірант кафедри правосуддя юридичного факультету
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна
ORCID ID: 0000-0003-4283-2078
Anya_1717@ukr.net

Кравченко Михайло Георгійович / Kravchenko Mykhailo
кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник юридичного факультету
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна
ORCID ID: 0000-0002-3909-4599
m.g.kravchenko@ukr.net

Крижевський Антон Васильович / Kryzhevskyi Anton
кандидат історичних наук, асистент кафедри історії права та держави, молодший науковий співробітник юридичного факультету
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна
ORCID ID: 0000-0002-7234-7500
antonio.krv89@gmail.com

Панченко Максим Вадимович / Panchenko Maksym
доктор юридичних наук, асистент кафедри трудового права та права соціального забезпечення юридичного факультету, адвокат
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна
ORCID ID: 0000-0002-2583-2327
firstprosperous@gmail.com

Плескач Марія Василівна / Pleskach Maria
аспірант кафедри адміністративного права юрид. факультету
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна
pleskachmarija@gmail.com

Сахарук Ірина Сергіївна / Sakharuk Iryna
кандидат юридичних наук, доцент кафедри трудового права та права соціального забезпечення, молодший науковий співробітник юридичного факультету
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна
ORCID ID: 0000-0002-9146-2491
sakharuk.ira@gmail.com

Терех Олена Андріївна / Terekh Olena
кандидат юридичних наук, асистент кафедри правосуддя юридичного факультету
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна
ORCID ID: 0000-0002-6432-3787

Шибко Роман Дмитрович / Shybko Roman
аспірант кафедри земельного та аграрного права юридичного факультету
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна
ORCID ID: 0000-0001-7152-0108

Якубович Ігор Ігорович / Iakubovych Igor
аспірант кафедри земельного та аграрного права юридичного факультету
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна
ORCID ID: 0000-0002-8689-2593

Наукове видання

ВІСНИК

КИЇВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

Випуск 2 (113)

Редактор Н. Земляна

Оригінал-макет виготовлено ВПЦ "Київський університет"

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, власних імен та інших відомостей.
Редколегія залишає за собою право скорочувати та редагувати подані матеріали.

**Формат 60x84$^{1/8}$. Ум. друк. арк. 9,07. Наклад 300. Зам. № 220-9745.
Гарнітура Arial. Папір офсетний. Друк офсетний. Вид. № Ю 2.
Підписано до друку 31.08.20**

**Видавець і виготовлювач
ВПЦ "Київський університет"
Б-р Тараса Шевченка, 14, м. Київ, 01030
☎ (38044) 239 32 22; (38044) 239 31 72; тел./факс (38044) 239 31 28
e-mail:vpc_div.chief@univ.net.ua; redaktor@univ.net.ua
http: vpc.univ.kiev.ua**
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1103 від 31.10.02